

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

БРЕЖНЕВ-ПОЛІТИЧНИЙ
І НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ
МІСЯЧНИК

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

Суспільно-політичний
і науково-літературний
місячник
Видас
Українська Видавнича Спілка
A REFEREED

LIBERATION PATH

Ukrainian Political
Social, Scientific & Literary
Magazine
Published monthly by
Ukrainian Publishers
ISSN: 0042-9422

No. 4 (553), April, 1994, Vol. XLVII

Відповідальний Редактор — Ілля Дмитрів

Члени Редакційної Колегії:

д-р А. Бедрій, проф. д-р Г. Васькович, проф. д-р С. Галамай,
ред. П. Дужий, ред. С. Караванський, ред. С. Квіт, п-ні мгр. О. Керзюк,
мгр. О. Коваль, проф. д-р В. Косик, проф. д-р О. Кушпета, інж. В. Олесків,
д-р Б. Стебельський, проф. д-р П. Цимбалістий, ред. М. Шатилов.

Редакція і Агміністрація

200, Liverpool Road, London, N1 1LF

Тел.: 071 607 6266

Факс: 071 607 6737

Матеріали, підписані прізвищем чи псевдонімом авторів, не завжди
відповідають поглядам Редакційної Колегії. Редакція застерігає собі право
скорочувати статті і виправляти мову.

УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ «ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ» НА 1994 РІК

Країна	Річна передплата	Піврічна передплата	Окреме число
Австралія	75 дол.	40 дол.	7.25 дол.
Австрія	765 шіл.	400 шіл.	80 шіл.
Аргентина	(Амер. дол.) 40 дол.	20 дол.	4 дол.
Бельгія	2200 б. фр.	1200 б. фр.	250 б. фр.
Вел. Британія	ф. 30.00	ф. 16.00	ф. 3.25
Канада	75 дол.	40 дол.	7.25 дол.
США	65 дол.	35 дол.	6.50 дол.
Німеччина	120 н. м.	65 н. м.	12.50 н. м.
Франція	350 фр.	180 фр.	35 фр.
Швеція	350 кор.	180 кор.	35 кор.

В інших країнах — рівновартість американських доларів.

Передплату просимо ласкаво вносити наперед, безпосередньо на адресу
Агміністрації «Визвольного Шляху» в Лондоні, або, якщо це Вам вигідніше — на
адреси наших Заступників як на стор. 3-ій обкладинки.

Чеки виставляти на: The Ukrainian Information Service, Ltd.

Обкладинка роботи проф. Р. Лісовського

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛАХ

ДУХОВНО-ПОЛІТИЧНИЙ І НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ МІСЯЧНИК

Кн. 4 (553)

КВІТЕНЬ, 1994

Річник XLVII

Зміст IV-ої книжки

До питання державного будівництва

— ПОВНЕ МІЛІТАРНЕ ОБЕЗ'ЯДЕРЕННЯ — ВИКЛИК СВІТОВІ.....	387
— ВЕРХОВНА РАДА РАТИФІКУВАЛА ДОГОВІР	388
Проф. О. М. Сичивиця: ДВІ ІПОСТАСІ КОМУНІСТИЧНОЇ ПАРАДИГМИ	389
Галина Пухтаевич: СУЧАСНА ЕКОНОМІКА І ПОЛІТИКА ЇЇ РОЗВИТКУ	399
Сергій Плачинда: ДАВНЬОУКРАЇНСЬКІ ПЛЕМЕНА І ДЕРЖАВИ	408
Едіт Богацька: НЕЗАЛЕЖНІСТЬ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ЕКОЛОГІЧНИХ ПРОБЛЕМ	414
Роман Рахманний: ЧОМУ ПОЛІТИЧНИЙ ТАРАС ШЕВЧЕНКО?	421

Борцям за волю України

Василь Лаба: ІВАН ЗАХАРКІВ–АРТЕМ БУВ ЧЛЕНОМ ПРОВІДУ ОУН.....	424
Микола Шатилов: СМЕРТЬ В ОСІНЬОМУ МЮНХЕНІ (Закінчення, 4)	427
Федір Погребенник: НА ВЕЛИКДЕНЬ 1915 РОКУ	432
Анна Блаженко: ПОВЕРНУЛАСЯ ЧЕРЕЗ ПІВСТОЛІТТЯ	435
Андрій Забалінський: «НЕ ПЛАЧТЕ, Я СКОРО ПОВЕРНУСЯ».....	438

Літературна творчість

Марта Гай: А ХРАМ ГОРІВ	442
Микола Скеля–Старицький: ІЗ КНИГИ «КРАМОЛЬНІ ВІРШІ»	444
Андрій Легіт: БЛЕФ	445

Федір Погребенник: НАД ЧЕРЕМОШЕМ (Новела)	450
Алла Коссовська: ЧАРИ ВЕСНЯНОЇ НОЧІ (Вірш)	455

Наука, досліді

Віталій В. Поліщук. ПРОБЛЕМА АТЛАНТИДИ (Закінчення, 3).....	456
Проф. Костянтин М. Синяк: ВНЕСОК УКРАЇНСЬКИХ ВЧЕНИХ	465
Петро Лаврів: КОЛОНІЗАЦІЯ УКРАЇНСЬКИХ І СУМІЖНИХ СТЕПІВ.....	471
Алла Дибя: НАША ГІРКА ДОРОГА ДО ЛЕСІ УКРАЇНКИ	479

Огляди, рецензії

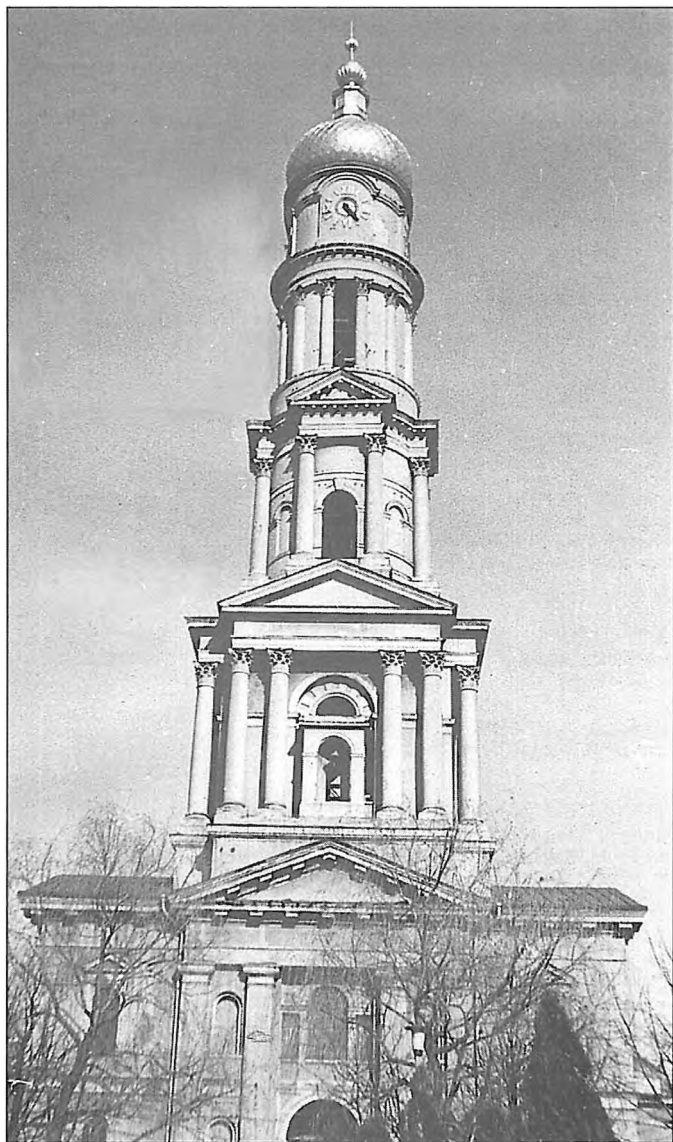
Тарас Салига: ЦЕ НЕ ВИДУМАНИЙ СВІТ	490
Володимир Жила: ДОКУМЕНТИ З МАРТИРОЛОГІЇ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ	497
Анотоль Бедрій: ПРАЦЯ НА ТЕМУ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛІЗМУ	502

Щира бесіда

Святослав Караванський: ЛИХО З РОЗУМУ — 506; ЛИЦЕ–В–ЛИЦЕ З ПРАВДОЮ.....	507
---	-----

З листів до Редакції

Федір Погребенник — ДУЖЕ ЦІКАВА КНИЖКА	509
Степан Сорока — «ФІЛОСОФІЯ» РОМАНА КІСЯ.....	510
М. Мушинка — СПОГАДИ ПРО УПА — ВАЖЛИВІ ДОКУМЕНТИ.....	511

Дзвіниця Успенського собору в Харкові
Фото Михайла Шатилова

До питання державного будівництва

ПОВНЕ МІЛІТАРНЕ ОБЕЗ'ЯДЕРНЕННЯ — ВИКЛИК СВІТОВІ!

Приймаючи 16 липня 1990 року Деклярацію про державний суверенітет України, Верховна Рада тоді ще Української ССР стверджувала, що «Українська ССР урочисто проголошує про свій намір стати в майбутньому постійно нейтральною державою, яка не бере участі у військових бльоках і дотримується трьох неядерних принципів: не приймати, не виробляти і не набувати ядерної зброї. Таким чином Україна була першою у світі країною, що добровільно задекларувала свою повну мілітарну без'ядерність. Це ствердження — це історичний крок великої ваги, який повинен був принести Україні визнання, а найосновніше — повинен був стати її реальною вимогою до держав, власників ядерних арсеналів, схвалити її виступ і разом з Україною назавжди покінчити з мілітарною ядерністю, що межує з самогубством усього людства. Але так, на жаль, не сталося.

Політика круто змінилася. За рік часу Україна стала незалежною державою, що успадкувала розположену на її території ядерну зброю Советського Союзу. З метою не міняти свого первинного становища, Україна зобов'язалась надалі залишитись без'ядерною і в тому дусі підписала Лісбонський договір та на початку 1992 року передала Росії для знищення близько 2000 тактичних нуклеарних ракет. Ця передача не дала Україні ні жодної фінансової винагороди, ні торговельних домовлень, ані необхідних протестів, коли російський парламент став претендувати на Крим. Така поведінка Росії насторожила парламент України і він почав ґрунтовніше вивчати домовлення щодо Старт 1, яке було заключене між США і Росією без участі України і вело лише до частинного скорочення ядерної зброї у США та Росії.

У між часі Росія, щоб добути ядерну зброю і поповнити свої арсенали, розгорнула нагінку на Україну, включно з погрозами, називаючи Україну «викидьком між націями» та з вимогами, щоб США розгорнули подібний тиск на Україну, змушуючи її підписати договір Старт 1. Це повторилося в Масандрі, але тим разом ультимативно у формі політичного терору. Остання візита секретаря стану Воррена Кристофера в Києві проходила також під тиском. Але тут Президент Леонід Кравчук зайняв твердше становище, сказавши, що рішення українського уряду подиктоване непевністю ситуації на Півночі.

Чи це дійсно не сором, що країна, яка перша в світі підняла ідею без'ядерности, не знайшла не тільки підтримки, а зустрілася з погрозами та стала «викидьком між націями». Щоправда, США дещо

змінити свою тактику щодо України, даючи їй місце в прихильніший, більше обіцяючій дипломатії, але і це не завжди. Так і далі живемо під тиском Росії, що криком і погрозами хотіла б добути нашу Чорноморську флоту, порт Севастопіль, Крим і ядерну зброю.

Проти такої політики треба боротися і домагатися за всяку ціну повного мілітарного обез'ядернення. І саме ця ідея повинна стояти в центрі виклику світові.

Без'ядерна Україна в без'ядерному світі! (ВЖ).

ВЕРХОВНА РАДА РАТИФІКУВАЛА ДОГОВІР

Незважаючи на попередні бурхливі протести народніх депутатів проти домовлення Президента Леоніда Кравчука віддати Росії для розмонтування український ядерний арсенал, Верховна Рада з лютого ц. р. таки ратифікувала договір СТАРТ-1.

Верховна Рада зняла свої застереження щодо статті п'ять Протоколу до договору СТАРТ-1, підписаного у Лісбоні 23 травня 1992 р., і таким чином підтвердила повноваження Президента Кравчука при підписанні тристоронньої заяви України, Росії і Америки у Москві. За ратифікацією голосували 260 депутатів, а проти — 3, не голосували або не були присутніми 187 парламентаристів.

Українські законодавці доручили Кабінетові Міністрів здійснити обмін грамотами про ратифікацію договору, а також активізувати діяльність уряду по укладенню конкретних договорів, що впливають із застережень Верховної Ради.

Остаточна причина, чому Верховна Рада рішила схвалити договір, це гарантії територіальної цілісності і непорушності українських кордонів, про що заявили Америка і Росія. Ці гарантії стали важливішими під сучасну пору з огляду на перемогу у виборах Юрія Мешкова у Криму, який заявив свої намагання відокремити цей український півострів від України і прилучити його до Росії.

Згідно з тристоронньою угодою, Україну компенсуватимуть у продажу плутону і урану, видобутих із ядерних боєголовок, у сумі \$1 білльйон протягом 10 років.

Західний світ привітав цей крок українського законодавства. Речник адміністрації Президента Билла Клінтона Ді Ді Маєрс сказала, що це схвалення значить, що Україна ского стане без'ядерною країною і це є великий успіх для Президента Кравчука, який активно працював за ратифікацією. Це не тільки піднесе безпеку України і Америки, сказала вона, але також відкриє двері до тіснішої співпраці між двома країнами у подоланні економічної кризи України.

*Проф. О. М. СИЧИВИЦЯ,
Доктор філософських наук*

ДВІ ІПОСТАСІ КОМУНІСТИЧНОЇ ПАРАДИГМИ СУСПІЛЬНОГО ПРОГРЕСУ

Грандіозний комуністичний експеримент, що тривав три чверті століття, зазнав нищівної поразки. Так званий «реальний соціалізм», який мав стати першим вирішальним кроком до повного комунізму, довів свою цілковиту економічну неефективність і нездатність задовольнити матеріальні і духові потреби людини у відповідності з критеріями сучасної цивілізації. Він майже повністю втратив кредит народнього довір'я, який так довго і по-своєму вдало експлуатувався партійно-державною елітою СССР у її власних інтересах. Тому є серйозні підстави стверджувати, що зірка комунізму, яку так старанно намагалися зробити неугасимим маяком всесвітньо-історичного поступу, зараз безсумнівно потухла.

Разом з тим надмірна еuforia з приводу зазначеного розгортання подій була б, на мій погляд, не зовсім доречною. Комунізм як ідеологію або соціальну доктрину ще зарано вважати повністю подоланим. І справа тут не лише в тому, що існують ще досить впливові партократичні сили з їх прокомуністичною орієнтацією і палким бажанням повернутися назад до соціалістичного минулого. Більш важливою видається та обставина, що комуністичній ідеї притаманна певна привабливість і нерозривно пов'язаний з нею своєрідний потенціал «соціальної спокуси». Тому я вважаю, що існує реальна загроза майбутнього «комуністичного ренесансу» (спочатку у сфері свідомості, а потім, цілком можливо, знову в історичній практиці), проти якої слід боротися зі всією серйозністю і відповідальністю.

Протистояння цій загрозі засобами і методами публіцистично-емоційної критики комунізму, апеляціями до багатоманітних негативних реалій соціалістичного минулого хоч і дає певний ефект, але навряд чи може бути визнане достатнім. Саме тому існує нагальна необхідність науково-теоретичної критики ідеї комунізму, з допомогою якої можуть бути з'ясовані й усвідомлені її глибоко приховані вади. Для реалізації цього завдання слід детально «анатомувати» комуністичну доктрину, заглянути за ширму її привабливих аспектів і представити у явному вигляді всі ті загрози для людства, що їх несе в собі ця комуністична ідеологія.

Як буде видно далі, найбільш доцільним засобом вирішення цієї проблеми є підхід до комунізму не як до ідеї, теорії, доктрини, концепції тощо, а як до певної парадигми суспільного прогресу. Якраз така дослідницька позиція дає можливість побачити внутрішню суперечливість комунізму й усвідомити прямо протилежні інтенції до добра і зла, що притаманні цьому «дволикому Янусу».

Поняття парадигми було введено у філософію науки позитивістом Г. Бергманом для характеристики нормативності наукової методології. Пізніше, коли виявилася глибока згідність теорії і методи, нормативних і дескриптивних знань, це поняття стало використовуватися для відображення «директивної» функції всякого знання, в тому числі і чисто описового. Саме так широко тлумачить дане поняття відомий американський науковець Т. Кун, який розглядає парадигми як просто наукові досягнення, що протягом певного часу дають науковцям модель постановки проблем і їх рішень.¹

Таким чином, роллю парадигми можуть виконувати наукові теорії, фундаментальні ідеї, принципи, стандарти дослідницької діяльності, наявні системи ефективних методів тощо, тобто концептуальні знання взагалі. Використання парадигми для аналізу структури науково-дослідницьких пошуків вимагало тлумачення цього поняття як епістемологічного, придатного для застосування у сфері теоретично-пізнавальних проблем. Разом з тим, загальною теорією діяльності доведено, що структури науково-дослідницької і практичної діяльності вимагають ідентичних компонентів і тому є ізоморфними. Це дозволяє зробити висновок, що парадигматичний характер має не лише науковий пошук, але і практика. А звідси вже витікає, що поряд з епістемологічними існують праксеологічні парадигми.

Праксеологічна парадигма включає до свого складу, перш за все, уявлення про шляхи руху до певної мети, засоби і методи її реалізації. Але основною і центральною ланкою тієї парадигми є концепція мети і результату тої чи іншої діяльності (як практично здійсненої мети). При цьому слід зазначити, що статусу праксеологічної парадигми набуває лише така концептуальна структура, яка має по-своєму стратегічний характер і під прапором якої розгортається досить масштабна життєдіяльність людей. Так, наприклад, стосовно природи довгий час пануючою була парадигма її підкорення, на заміну якій прийшла парадигма гармонійної взаємодії людини і суспільства з природою.

Важливо також підкреслити, що праксеологічна парадигма органічно поєднана з відповідною епістемологічною парадигмою. Цілком наочно це можна бачити на прикладі соціальної творчості людей, включно до пошуку майбутнього «ідеального» устрою суспільства. Історичне пізнання не обмежується минулим і сучасністю, а дуже часто (наприклад, в межах філософії історії) претендує і на певну інтерпретацію майбутнього. Це означає, що в ньому є своєрідні футурологічні аспекти і що логіка історичної дії тим чи іншим чином обґрунтовується логікою тлумачення минулого людства.

Все тут сказане дозволяє стверджувати, що комунізм може розглядатися не лише як ідея, концепція або теорія, і не тільки у вигляді соціальної реальності або руху, але і як великомасштабна праксеологічна парадигма. Вона базується на деяких важливих епістемологічних парадигмах марксизму, серед яких перше місце належить історичному матеріалізмові. Згідно з цією концепцією, основою суспільного життя є матеріальне виробництво, економічні інтереси людей являють

¹ Кун Т. «Структура научных революций». М., 1975, с. 11.

собою першоджерело всіляких соціальних колізій, а розвиток і зміна способів виробництва виражає рух суспільства по щаблях його прогресу до «світлого» комуністичного майбутнього. Друга важлива марксистська епістемологічна парадигма того ж порядку — це конфронтаційне бачення джерел суспільного поступу. Марксизм знаходить їх у клясовій боротьбі, логічним продовженням якої повинна бути соціалістична революція і диктатура пролетаріату. Тому насильство як вирішальний засіб революційного перетворення суспільства у структурі комуністичної парадигми посідає вельми почесне місце.

Повернемося тепер знову до основної проблеми і поставимо питання так: а чи насправді є сенс і підстави говорити про одночасно існуючу і прямо протилежну спрямованість комуністичної доктрини до добра і зла? А якщо так — то в який спосіб можна це довести? Я цілком перекоаний, що саме комуністична парадигма суспільного прогресу являє собою яскравий приклад того, як благими намірами вистеляється шлях до пекла. Щоб довести це, то необхідно, на мій погляд, розглянути цю парадигму в дещо іншому ракурсі. Для цього потрібно змалювати дві іпостасі даної єдиної парадигми, що їх для зручності я далі буду називати феноменологічною і конструктивною парадигмами комунізму.

Розглянемо, перш за все, феноменологічну іпостась комуністичної парадигми суспільного прогресу. Вона являє собою соціальний ідеал, в якому втілена уява про єдино можливе і до того ж цілком досконале суспільство. В феноменологічній парадигмі комунізму сконцентровані привабливі риси комуністичного суспільства і його людей, найбільш спокусливі характеристики устрою їх життя, чим і пояснюється живучість комуністичної ідеології. Це соціальна мрія, що виражена лише на рівні явища і тому дає максимально узагальнену, зовнішньо феноменальну картину жаданого майбутнього — до того ж картину так чи інакше ідеалізовану, позбавлену негативних моментів, щось на зразок безпроблемного, довічно щасливого буття.

Які ж основні риси майбутнього суспільства пов'язуються з цим ідеалом? Узагальнення багаточисленних тверджень фундаторів так званого наукового комунізму свідчить, що до складу його досить аморфної феноменологічної парадигми включається, в першу чергу, уявлення про комунізм як суспільство всезагальної рівності людей, їх свободи, торжества принципу соціальної справедливості. Тому комуністичне суспільство мислилося К. Марксом як реальний, практично втілений в життя гуманізм.

Комунізм, на думку фундаторів цієї концепції і їх сучасних адептів, повинен бути суспільством небаченого матеріального і духового комфорту, який створить максимально сприятливі умови для всебічного і гармонійного розвитку особистості. Добре відомі, наприклад, слова К. Маркса з «Критики Готської програми» про те, що на вищій фазі комунізму «всі джерела суспільного багатства поллються повним потоком» і буде реалізований принцип розподілу згідно з потребами кожного. Вони не лише мандрували із програми в програму КПСС, а й постійно повторялися комуністичною пропагандою як своєрідна атеїстична молитва.

Привабливими рисами феноменологічної парадигми комунізму були обіцянки подолати відчуження, усунути із суспільного життя експлуатацію людини людиною, знищити розподіл праці, який поневолює особистість. Сюди ж слід віднести ідею ліквідації протилежності фізичної і розумової праці, перетворення її із засобу забезпечення життя у першу і найважливішу потребу людини.

Сам К. Маркс був зачарований картиною такого ідеального суспільства. Він розглядав його як дійсне вирішення суперечності між людиною і природою, свободою і необхідністю, індивідом і родом. В його уяві комунізм був «вирішенням загадки історії», а сам історичний рух суспільства мав сенс саме як «дійсний акт породження...комунізму». Власне кажучи, що комунізм в такій його іпостасі виступає перед нами як суспільство всезагальної гармонії, цілковитої безпроблемності і бездоганності буття людей. Тому аж кортить замінити безумовно вузький термін «комунізм», що виражає тільки ідею загальності майна, на щось інакше — скажімо, на «парадизм», тобто на «райське суспільство». Тим більше, що і Ф. Енгельс своїми «Еберфельдськими промовами» теж додає до образу «Комуністичного, мирного суспільства», до цієї футурологічної ідилії, деякі дуже привабливі риси. Зокрема, він стверджує, що у цьому бездоганному суспільстві, де кожен буде мати всі можливості для задоволення своїх фізичних і духових потреб, обов'язково зникнуть злочини проти власності, разом із тим і кримінальна юстиція, залишаться лише цивільна юстиція, позови стануть рідкісними винятками і будуть легко полагоджуватися третейськими судами. Ну, як тут не пригадати не менш знамениту промову Остапа Бендера перед любителями шахів у Васюкаху, в який теж було обіцяно дуже багато привабливих речей, включно до організації міжпланетного шахового турніру!

Як бачимо, феноменологічній парадигмі комунізму притаманні надзвичайно привабливі ідеї, під багатьма з яких погодиться «підписатися» не лише переконаний комуніст, але і соціал-демократ, прибічник лібералізму, щирий християнин, кожна порядна людина взагалі. І вже хоч би тому я зараз не маю наміру критикувати цю парадигму. Будучи соціальним ідеалом або соціальною мрією, вона, як і всяка висока, натхненна мрія, виконує певну орієнтовану і заохочуючу роль у життєдіяльності людей. Всі ж нещастя, що пов'язані з комуністичним рухом, починаються не безпосередньо в лоні цього ідеалу, а тоді, коли ставиться питання про його практичну реалізацію на засадах вже згадуваного «наукового» комунізму, коли починає йти мова про конкретні шляхи, засоби і методи досягнення комуністичної мети, тобто коли формується конструктивна парадигма комунізму.

Наполеглива пропаганда «феноменології комунізму» спонукує людей забувати, що перед ними лише уявна модель ідеального суспільства, яка, в певній мірі, нагадує ідеальні об'єкти теоретичної фізики (абсолютно тверде тіло, ідеальний газ, абсолютно чорне тіло тощо), які реально не існують і не можуть бути практично реалізовані. Цьому в значній мірі сприяє і та обставина, що феноменологічна парадигма комунізму поступово конструктивізується, тобто у моделі цього суспільства, поряд з безмежно-абстрактними її атрибутами з'являються досить конкретні й обов'язково привабливі параметри. Так, наприклад,

абстрактні вимоги чи обіцянки рівності, свободи, соціальної справедливості, знищення експлуатації раптом кристалізуються в дуже конструктивну і головну ідею марксистського комунізму — в ліквідацію приватної власності. Це, до речі, зайвий раз свідчить про те, що фундатори «наукового» комунізму не обмежувалися тлумаченням його як лише певної тенденції або історичного руху. Навпаки, вони не зупинялися на «феноменології комунізму» і намагалися вибудувати його конструктивну парадигму, яка включала б у свій склад конкретні вказівки про засоби і методи реалізації комуністичної ідеї, досить реальні уявлення про окремі важливі риси устрою цього майбутнього суспільства. Думаю, варто погодитись з відомим польським соціологом Єжі Шацьким, який вважає, що «марксизм взагалі не зміг би вплинути на суспільний розвиток, якби учасники робітничого руху не знаходили в ньому більш або менш згаджену систему уявлень про те, яким буде, як може чи як повинно виглядати майбутнє соціалістичне суспільство».² Використання Є. Шацьким терміну «соціалізм» суті справи не міняє, бо відомо, що соціалізм розглядався марксизмом як перша фаза комунізму.

Що ж включає до свого складу конструктивна, тобто розрахована на практичну реалізацію парадигма комунізму і як виглядає сам комунізм крізь призму цієї парадигми? Мабуть не буде помилкою вважати першим і найголовнішим компонентом даної парадигми завдання ліквідації приватної власності.

К. Маркс і Ф. Енгельс неодноразово заявляли, що головна вимога комуністів — це скасування приватної власності. Вони розглядали приватну власність як джерело нерівності, експлуатацію людини людиною, джерелом усіх проявів соціальної несправедливості. Знищення цього зла вони розцінювали як вирішальний засіб емансипації трудящих і подолання їх відчуження. Разом з тим є всі підстави стверджувати, що засновники «наукового» комунізму, будучи глибоко обурені вахканалією тогочасної майже необмеженої експлуатації робітництва, не змогли, як це не виявиться парадоксальним, підійти до аналізу інституту приватної власності з належною діалектичністю, розглянути його більш аналітично, системно і всебічним чином. Вони фактично не займалися поважно питанням про те, що буде після скасування приватної власності, кому насправді належатимуть засоби і продукти матеріального виробництва, хто буде ними розпоряджатися і що взагалі зі всього цього вийде.

Сліпуча ненависть до капіталізму і ринкової економіки не дали змоги К. Марксові і Ф. Енгельсові, а слідом за ними — В. Ленінові і всім іншим adeptам комунізму побачити позитивні сторони інституту приватної власності. Як свідчить весь досвід економічно розвинутих країн, приватна власність створює дуже сприятливі можливості для прояву людиною ініціативи й активності, спонукує її до відповідальних дій і продуктивної праці, сприяє ростові суспільного багатства і самоствердженню особистості. У цьому відношенні соціальна доктрина Католицької Церкви, згідно з енцикліками «Рерум Новарум» (1892) і

² Шацький Є. «Утопия и традиция». М., 1990, с. 44.

«Центесімус Аннус» (1991) виглядає більш збалансовано і гуманістично. В ній відстоюється думка про важливу роль приватної власності у створенні можливостей для нормальної життєдіяльності і розвитку людини. В останній енциклопедії цілком справедливо підкреслюється, що «приватна власність або певне володіння матеріальними благами забезпечує кожному цілковито необхідний простір для особистої і сімейної незалежності, і повинні розглядатися як продовження людської свободи».

Незважаючи на їх широко розрекламовану «геніяльність», фундатори «наукового» комунізму не змогли передбачити дуже серйозні негативні наслідки перетворення приватної власності у «загальнонародну», тобто фактично в нічю. Зворотню стороною цієї акції стали низька продуктивність праці, поширення крадіжок державного майна, звуження можливостей для благодійності, несправедлива система розподілу з її зрівнялівкою, лінощі і моральне зубожіння людини вгалі. Це не клясики марксизму, а розкритикований ними утопіст Томас Мор зумів, навіть теж будучи противником приватної власності, досить реалістично передбачити деякі суттєві вади усупільнення майна. «Ніколи не можна жити багато там, де все загальне», — читаємо ми в його «Утопії». «Яким чином може бути досягнутий повний достаток продуктів, якщо кожен буде уникати роботи, тому що його не змушує до неї розрахунок на особистий прибуток, а з другого боку — тверда надія на чужу працю дає можливість лінуватися?»³

Утопічною і помилковою по своїй суті була й обіцянка марксизму подолати відчуження шляхом ліквідації приватної власності. Маркс неправомірно зв'язав відчуження з приватною власністю і капіталістичною експлуатацією. Він надмірно вузько тлумачив сам феномен відчуження і до того ж експлуатацію розглядав лише як економічну, а не етичну категорію. Тому, по-перше, життя в умовах «реального соціалізму» вельми перекожливо продемонструвало, що скасування приватної власності й усупільнення майна зовсім не ліквідує експлуатації людини людиною, а лише породжує нові її форми. Фактично, з'явилася нова пануюча кляса у вигляді партійно-державної еліти, а сам державний механізм перетворився у засіб тоталітарного пригноблення народу. Пророчими виявилися слова І. Франка відносно репресивного потенціалу майбутньої весільної «енгельсової держави»: «Перед усе та всеможна сила держави налягла би страшенним тягарем на життя кожного поодинокого чоловіка. Власна воля і власна думка кожного чоловіка мусила би щезнути, занидіти, бо ану ж держава признає її шкідливою, непотрібною. Виховання, маючи на меті виховувати не свободних людей, але лише пожиточних членів держави, зробилось би мертвою духовою муштрою, каземною. Люди виростали б і жили би в такій залежності, під таким доглядом держави, про який тепер у найабсолютніших поліцейних державах нема й мови. Народна держава стала би величезною народною тюрмою».⁴

³ «Утопический роман XVI-XVII веков». М., 1971, с. 75.

⁴ Франко І. «Твори у 50 т.» — К., т. 45, с. 341.

Песимістична прогноза І. Франка підтвердилася всім устроєм суспільного життя в умовах реального соціалізму. Цілком справедливим є слова з енциклопедії «Центесімус Аннус» відносно історичного досвіду соціалістичних країн, який «показав нам сумним чином, що колективізм не скасовує відчуження, а скоріше посилює його», додаючи до багатьох суспільних проблем ще брак самого необхідного й економічну неадекватність.

По-друге, марксова концепція відчуження була відверто тенденційною і насправді відігравала лише допоміжну роль теоретичного знаряддя, яке застосовувалося для боротьби проти приватної власності. Щоб переконатися у цьому, вистачить чітко усвідомити, що феномен відчуження в принципі не може бути усунений із суспільного життя. Лише завдяки процесам відчуження може існувати соціальний організм як ціле і всі його окремі клітини. Соціалізація людини базується на єдності процесів відчуження і освоєння навколишнього світу. Відчуження є засіб самоствердження і самореалізації особистості, яскравим прикладом чого може бути діяльність вченого, художника, скульптора, кіноактора, кожної людини творчої праці взагалі. Завдяки відчуженню діяльність кожного індивіда забезпечує функціонування соціального цілого, а тим самим створює сприятливі умови для життєдіяльності і розвитку кожної особистості зокрема.

Дуже важливим, принципово значучим компонентом конструктивної парадигми комунізму є уявлення про революцію як єдино можливий спосіб переходу від капіталізму до комунізму. Воно виражає конфронтаційний характер світосприйняття основоположників марксизму. Філософською основою цього світогляду є діалектика боротьби протилежностей, що являє собою теоретичний «знімок» з варварськи-конфронтаційного стану суспільства, до того ж абсолютизований і перетворений у непорушну, довічно-істинну догму. Марксизм не надав належного значення ідеалам любови до ближнього і солідарної взаємодії людей, які в тій чи іншій формі виражалися на протязі всієї історії розвитку філософської і релігійної думки. В наш час марксистська ідея боротьби протилежностей як джерела всякого розвитку хоч і виражає ще певний момент істини, але в той же час все наявніше демонструє свою антигуманність і історичну обмеженість. Вона суперечить не тільки принципам системного підходу, коли основою ефективного функціонування цілого вважається гармонійна взаємодія його елементів, але і всій сучасній суспільно-історичній практиці.

Тепер ми все частіше бачимо, як на зміну конфронтації приходять пошуки консенсусу в усіх аспектах життєдіяльності суспільства. Ідея соціальної революції все більше втрачає свою привабливість і мало ким вже розглядається як закон розвитку суспільства або засіб його докорінної перебудови. Поширення і поглиблення цивілізаційних процесів зростання добробуту широких кіл населення в економічно розвинутих країнах поступово приводить до того, що людям, всупереч відомому твердженню Маркса, є що втрачати в революційних битвах, окрім своїх ланцюгів. Зрозуміло, що в таких умовах питання про «ціну революції» перестав бути другорядним. Цьому сприяє і та

важлива обставина, що зростання єдності історичного процесу не дозволяє локалізувати руйнівні наслідки революційного катаклізму, які при наявності засобів масового знищення людей можуть стати небачено жакливими.

Революційний патос конструктивної парадигми комунізму був спрямований на загострення класової ворожнечі і безкомпромісну класову боротьбу пролетаріату проти буржуазії з тим, щоб побудувати державу диктатури, яка й здійснить перехід до комунізму. Для реалізації такої стратегії послідовні поборники комунізму повинні були приймати установку на шалену соціальну конфронтацію і боротьбу до повної перемоги. Вони неодмінно ставали носіями «синдрому революціонера», що передбачає, перш за все, готовність до широкого застосування насильства й історичного жертвоприношення, яке стосується до окремих людей, надбань матеріальної і духової культури. Менталітет такого революціонера характеризується також апологією жорстокості і безпощадності боротьби, навіть злочинних її засобів, що все загалом виправдовується величчю стратегічної мети, жаданого соціального ідеалу. Все це, як правило, супроводжується фактичною переконаністю у своїй правоті і нетерпимістю до інакомислення, культом авторитетів або «вождизмом», авторитарним стилем мислення, завищеними самооцінками і некритичним самосприйняттям, що при наявності сильної волі і наполегливості може лише поглиблювати руйнівні наслідки діяльності комуністичного революціонера. Тому я певен, що трагічна і ганебна епопея так званого «всесвітнього революційного процесу» мала принаймі один важливий позитивний наслідок: вона навчила цивілізоване людство боятися революціонерів такого гатунку.

Невсипуща жадоба революції не дозволила К. Марксові і Ф. Енгельсові серйозно проаналізувати ідеї класового співробітництва і класової солідарності, які були досить детально розглянуті хоч би у книзі «Про асоціації» їх сучасника, німецького соціолога і економіста Едварда Пфейфера. Він піддав аргументованій критиці намагання капіталістів тримати заробітну плату на такому рівні, що забезпечує лише фізичне існування робітника, обґрунтував ідею перерозподілу прибутків і запропонував увести гарантований державою мінімум заробітної плати. Едвард Пфейфер писав, що «промисловий бариш не належить ні капіталові, ні виключно праці», в зв'язку з чим потрібно його справедливо розподіляти, знайшовши при цьому «правильну міру розподілу». Він був переконаний у тому, що «як інтереси капіталістів, так і інтереси робітників рівно потребують, щоб промислове виробництво було в такому положенні, при якому трудящі знаходили б стільки ж інтересу у своєму ділі, як і ті, на кому лежить відповідальність за все діло».⁵

Трохи пізніше в дусі цих же прогресивних і глибоко гуманістичних ідей в енциклопедії «Рерум Новарум» висловився папа Лев XIII, який суворозасудив класову боротьбу і став на захист ідеї розподільної справедливості. «Новий курс» американського президента Ф. Рузвельта і повоєнний досвід багатьох економічно розвинутих країн незаперечно

⁵ Прейфер Е. «Об ассоциациях». СПб, 1866, с. 194, 201–202.

довели, з одного боку, цілковиту життєздатність даної концепції, а з другого — той сумний факт, що революційний шлях до комунізму був насправді шляхом не у «світле майбутнє людства», а в економічний і соціальний тупик.

У зв'язку з цим хотілося б підкреслити, що ідеологія соціальної конфронтації і конфронтаційний світогляд взагалі можуть претендувати на статус істини лише в тій мірі, в якій вони є «знімками» з варварського (в широкому і нестрогому змислі цього слова) етапу історії людства. Разом з тим для правильного і глибокого усвідомлення шляхів історичного поступу дуже важливо надати суттєвого значення прямо протилежній обставині, а саме тому незаперечному фактові, що в надрах самої епохи варварства зароджувалися, міцніли і ставали все більш могутньою рушійною силою прогресу відносини солідарної взаємодії і взаємодопомоги між людьми. Як відображення цієї історичної тенденції і реалії суспільного буття виникла ідеологія людської солідарності, що була вперше чітко і послідовно виражена ще дві тисячі літ тому в християнстві.

Головний моральний імператив християнства — «полюбити ближнього», по своєму змислі глибоко гуманістичний і спрямований проти конфронтаційної ідеології. Довгі віки, ба навіть тисячоліття, на фоні реально існуючого варварства цей імператив здавався багатьом нездійсненою мрією, утопічною фантазією, яка не має нічого спільного з соціальною дійсністю, а тому здатна лише збити людей з пантелику, дезорієнтувати їх у боротьбі за краще майбутнє. В значній мірі це стосується фундаторів і послідовників марксизму. Як відомо, Маркс і думки не допускав про будь-які прояви солідарності між робітничою класою і буржуазією, Енгельс уїдливо висміяв фейрбахівську «релігію всезагальної любові», а Ленін у цьому відношенні навіть перевершив своїх учителів.

Тонке соціально-психологічне чуття християнства полягало якраз у тому, що воно, християнство, змогло уловити, чітко виразити і в міру сил і можливостей втілювати в життя ідею загальнолюдської солідарності задовго до того, коли у світі повністю визріли матеріальні і духові передумови її переможного ходу. Якийсь незримий «льокатор» душі істинного християнства виявився набагато чутливішим щодо теоретичних міркувань людського розуму. Це зраз, коли такою виразною стала історична тенденція зростання єдності людства, коли сучасний світ інтегрується і стає все більш цілісним в економічному, інформаційному, культурному, соціально-політичному і багатьох інших відношеннях, — лише за таких умов теоретичний розум людей приходить до висновків про неприпустимість воєн, марністі і навіть злочинності конфронтації, соціо-культурне значення загальнолюдських цінностей і т. ін., тобто, до всього того, на чому наполягало і що постійно пропагувало християнство з самого початку свого зародження. Якщо оцінювати його духові ідеали на мові науки, то легко побачимо, що це не «опіум для народу», а вираження всесвітньо-історичної за своїм змістом тенденції розвитку людства.

Та повернемося знову до марксизму, і ряду інших елементів конструктивної парадигми комунізму, які не витримали випробування

часом. Так, наприклад, утопічною виявилася ідея повністю централізованого управління економікою і другими процесами життєдіяльності суспільства, яка була логічним продовженням ліквідації права приватної власності. Це поступово вело до все більшої бюрократизації матеріального і духового виробництва, а в кінцевому рахунку — до їх стагнації і занепаду.

Серйозною помилкою було також ігнорування марксизмом людської природи, суверенітету і специфіки кожної особистості. Комунізм повинен був стати уніфікованим способом устрою суспільного життя, про що переконливо свідчить хоч би ідея повного скасування приватної власності, обмеження права вибору і пов'язаної з ним свободи, стандартизація побуту, мислення і життєвих шляхів, проти чого поставала і безупинно бунтувалася вся глибинна сутність нормальної людини. Думаю, що історичний крах комуністичного експерименту не в останню чергу був обумовлений тим, що люди не могли прийняти і не прийняли комунізму саме у вигляді жахливої реальності.

Можна було б ще детальніше розглянути конструктивну парадигму комунізму, але, на мій погляд, в цьому зараз немає необхідності. Сподіваюся, що сказаного вистачає для того, щоб чітко усвідомити головне: комунізм як парадигма суспільного прогресу не монолітний, у нього є дві відносно окремі і в той же час взаємозв'язані іпостасі. Феноменологічна парадигма комунізму — це дуже привабливий соціальний ідеал, у якому втілені заповітні мрії народів про краще майбутнє і неминущі загальнолюдські цінності. Конструктивна ж його парадигма являє собою щось прямо протилежне і в разі практичної реалізації неодмінно веде до кривавих соціальних катаклізмів, масових репресій, матеріального і духового зубожіння людей. При цьому «феноменологія комунізму» використовується як спокуслива наживка, разом з якою людина проковтує прихований у ній гачок комуністичного тоталітаризму. Комунізм тим і небезпечний, що він насправді являє собою діявольську суміш високих ідеалів і прагнень з духовою отрутою. Якраз у цій обставині і приховується реальна можливість «комуністичного ренесансу» — особливо при умові, що керівні кола суспільства і бізнес не зрозуміють простої істини: соціальний мир і соціальна стабілізація — це дуже важливі цінності, за які слід щедро платити. А щодо «першого дзвоника», то він хоч і тихо, але вже продзеленчав: як повідомляє журнал «Новий час» (1992, №3), у Петербурзі почала виходити троцькістська газета «Робітнича боротьба» й організуються троцькістські гуртки, які знову захищають ідеї революційного марксизму і закликають...до світової пролетарської революції!

Галина ПУХТАЄВИЧ

*Кандидат економічних наук,
Доцент Київського Державного
Економічного Університету.*

СУЧАСНА ЕКОНОМІКА І ПОЛІТИКА ЇЇ РОЗВИТКУ В УКРАЇНІ

Дослідження процесів, що відбувалися і продовжують відбуватися в економіці України періоду 1992–1993 років, дали нові результати. І головним є загострення соціально-економічної кризи під впливом гіперстагнації і інфляції.

Економічна політика «шокової терапії», яка була введена на початку 1992 року, призвела до прямого протилежного результату. За цей період валовий національний продукт і національний доход впали на $\frac{1}{3}$, зростає структурна криза, яка виявляється у більш швидких темпах скорочення виробництва продукції, що задовольняє потреби людей (легка, харчова, медична промисловість, побутове обслуговування), грошова система розвалена, загострився дефіцит платіжного балансу і державного бюджету, загострилося становище в інвестиційній сфері, продовжувалося падіння життєвого рівня громадян, посилюється процес розшарування населення за рівнем доходів та його поляризація. Таким чином, інфляційна політика призвела до занепаду економіки країни.

Критичний стан ситуації робить надзвичайно важливим правильне визначення його причин і наслідків. Без цього неможливо розробити головні напрямки стратегії реформування економіки. Визначальними економічними причинами слід назвати такі:

- значні структурні диспропорції в економіці;
- незабезпеченість вітчизняних товаровиробників необхідними матеріально-технічними ресурсами;
- вкрай низький рівень організації державою національного економічного життя, відсутність дійових заходів, спрямованих на покращення ситуації.

І, як результат цього, розвал фінансової сфери, гіперстагнація і інфляція з притаманними їм наслідками. Розглянемо зазначені причини.

Україна має величезні реальні можливості для економічного розвитку. Це унікальні чорноземи, інтелектуальний, науковий і виробничий потенціал, великі запаси різноманітних корисних копалин, надзвичайно вигідне географічне становище з потужними транснаціональними комунікаціями і виходом до моря. Чому ж за великих можливостей України такий низький рівень життя її громадян? Найперша економічна причина криється в тому, що нинішній виробничий потенціал України формувався, використовувався і розвивався не на її ресурсній, природній, геоелекономічній і людській основах, а як частина

потенціалу величезного простору колишнього Советського Союзу. Тому цей потенціал працював не на Україну, а на весь господарський комплекс СРСР. Як наслідок, ми не маємо сьогодні цільної економіки України, навіть ключові галузі виробництва практично не працюють на Україну.

Значні структурні диспропорції в економіці України обумовили нагромадження інфляційного потенціалу. Орієнтація на першочергове забезпечення потреб виробництва призвела до переважного розвитку засобів виробництва (69,5% у промисловості 1990 року) у порівнянні з виробництвом предметів споживання (30,5% у промисловості 1990 року). Таке співвідношення між двома підрозділами суспільного виробництва не враховувало потреби населення. У зв'язку з цим недостатньо уваги приділялось питанню збалансованості платоспроможного попиту населення і пропозиції товарів та послуг, необхідних для його покриття. Товарно-грошова незбалансованість породжувала значний інфляційний потенціал, який спочатку проявлявся у вигляді дефіцитів і зростаючого незадовільного платоспроможного попиту населення.

Дефіцит і зростаюче нагромадження незадовільного платоспроможного попиту населення може свідчити про перевищення сукупного попиту над сукупною пропозицією тому, що споживання — одна з найбільш вагомих складових частин сукупного попиту. Таким чином, спотворена галузева структура нашої економіки сама по собі вміщувала інфляційний потенціал.

Найбільший розвиток в Україні завжди мали галузі важкої промисловості, які знаходились в підпорядкуванні союзного Уряду і мали активну підтримку держави. На 1992 рік в поточних цінах найбільша питома вага у загальному обсязі продукції промисловості відзначається по чорній металургії (23,1%), машинобудуванню та металообробці (18,5%), паливної промисловості (15,2%). Продукція легкої промисловості займала 6,7%, а харчової — 12,8%. Слід відзначити, що так звана лібералізація цін на початку 1992 року призвела до нових, по зрівнянню з 1990 роком, перекручувань структури економіки. Так, наприклад, у 1990 році частка легкої та харчової промисловості становила до загального підсумку 19,5%, а за підсумками 6 місяців 1993 року вона становила 18,6%, тобто нижче навіть того незадовільного стану, в якому ми знаходились раніше.

За рахунок існуючої цінової, бюджетної та грошово-кредитної політики структура економіки України значно погіршується і має яскраво виражену тенденцію до різких коливань після кожного нового етапу перегляду цін, заробітної плати, видатків з бюджету та емісії грошей.

Інфляційна спіраль розкручується по галузях не рівномірно. Нижчими темпами зростають ціни, в момент їх адміністративного підвищення, на товари та послуги для населення, які створюються переважно у машинобудуванні, легкій та харчовій промисловості. В структурі їх витрат випереджаючими темпами підвищується частка витрат продукції, що споживається в них з вугільної і металургійної промисловості, з особливо різким зростанням цін та заробітної платні, а також витрат на споживання продукції з імпортованих нафти і газу.

Вартісні пропорції суспільного продукту, процеси формування цін і прибутку деформуються зараз у значно більших масштабах, ніж це було у попередні десятиліття.

Має значення і той факт, що підприємства важкої промисловости, які переважають в обсязі промислової продукції, побудовані давно і використовують застарілу технологію. Це обумовлює, в свою чергу, високий рівень енерговитрат у виробництві в Україні. Така ситуація при абсолютній на сьогодні нестачі власних енергоресурсів ставить економіку України в сильну залежність від зовнішніх постачальників. Ця залежність уявляє велику інфляційну небезпеку, тому що значне підвищення цін на енергоносії з боку постачальників або скорочення обсягів поставок може призвести до падіння виробництва та інфляції.

Внесок в інфляційний потенціал галузевої структури економіки України не обмежується описаними вище ситуаціями. Галузева структура впливає і на інші процеси і співвідношення в економіці. Так, наприклад, переважність державної форми власності і монопольних виробничих структур, централізований розподіл ресурсів по фіксованим цінам ліквідували еластичність сукупного попиту по ціні. За відсутністю стимулів для переливу капіталів підприємства мали можливість перекласти свої витрати на споживача, бюджет. Наслідком такої політики була значна наявність збиткових підприємств, що зменшувало ефективність суспільного виробництва. Надто високий рівень збитковості був у видобувній промисловості та в сільському господарстві України. Так, у 1991 році рентабельність вугільної промисловости становила мінус 75%, на дотації сільському господарству йшло 10% виробленого національного доходу. Слід відзначити, що в сучасних високорозвинених країнах видобувна промисловість і сільське господарство також вимагають державної підтримки, дотацій та інвестицій. Але те, що відбувається зараз на практиці в Україні, не знає жодна країна. Рентабельність вугільної промисловости за рахунок накачування обігу гіперінфляційно знеціненими грошми досягла в першому кварталі 1993 року 51,5%, чорної металургії — 55,2%, хімічної та нафтохімічної — мінус 61,4%, лісової, деревообробної та целюльозно-паперової — мінус 55,2%. Витримати таке співвідношення економіка довго не може, структурна перебудова зупиняється через штучне переміщення фінансових ресурсів з прибуткових галузей у галузі низько прибуткові або збиткові. Саме ці галузі повинні скорочувати свою частку в загальному обсязі виробництва і мати меншу величину фінансових нагромаджень. Перекручення структури економіки України відбувається фактично за рахунок всіх її сфер і протидіє як процесові структурної перебудови, так і становленню ринкової моделі економіки.

Товарно-грошову незбалансованість в економіці посилював завищений рівень зайнятості в порівнянні з його нормальним, ефективним рівнем. Це знижувало продуктивність праці, а витрати на заробітну плату не мали повного товарного покриття. Крім того, під тиском страйків за період з 1991 по 1993 роки Уряд, підвищуючи заробітну плату різним категоріям робітників, посилює деформацію в рівнях і співвідношеннях заробітної плати між окремими галузями державного сектора економіки. В особливо привілейованому стані

опинилась вугільна промисловість, де оплата праці в 1992–1993 роках підвищена з 1,5 в 1991 році до 2,5–2,7 разів проти середнього рівня по промисловості. Разом з тим у галузях легкої та харчової промисловості заробітна плата не перевищує 75–80% середньо-промислового рівня. Традиційно розрив у рівнях оплати праці між вугільною і всією промисловістю України не перевищував 1,5–1,6 рази. Такий же розрив складається і в інших країнах, а в деяких із них, особливо на період проведення політики стабілізації, він не перевищує 1,2–1,3 рази. В Україні Уряд штучно підтримує через державний бюджет завищений рівень заробітної плати і рентабельності у вугільній промисловості, що деформувало фінансові ресурси нагромадження і негативно вплинуло на структурні зміни, а також призвело до нового витка інфляції витрат. Внутрішня економічна політика під натиском гірників, транспортників, та й не тільки їх, перетворилася в гіперінфляційну. Весь тягар цих наслідків перекладено на плечі споживачів, тобто на населення, яке фактично сплатило необґрунтований і штучно піднятий за рахунок гостро дефіцитного бюджету рівень цін і заробітної плати. Все це викликало далі нове загострення фінансових проблем в інших галузях, продовжує деформувати структуру економіки.

Таким чином, структура економіки України є неефективною, екологічно небезпечною. Вона веде до перевитрат природних ресурсів і, водночас, не задовільняє потреби економіки в інвестиційних ресурсах, а населення — у товарах та послугах. Сьогодні більше ніж половина найменувань випуску найрізноманітнішої продукції мають розімкнуті, тобто такі, що залежать від імпорту, циклі виробництва. Коефіцієнт залежності промисловості України від імпорту становить 41%, тоді як навіть у такій залежній від імпорту сировини й інтегрований у світову економіку державі, як Японія, він становить лише 14%, в США — 9,5%, у Франції — 20,5%. Оскільки перелив капіталу, інвестицій у високо-прибуткові, соціально орієнтовані галузі не відбувається, ніяких позитивних зрушень у всій структурі економіки немає.

Спад виробництва, що відбувається в економіці, значною мірою визначається також незабезпеченістю товаровиробників необхідними матеріально-технічними ресурсами, комплексуючими виробами. Дуже багато фахівців вказують ще й на розрив економічних зв'язків з країнами колишнього СРСР, як на головну причину спаду виробництва. Але це не є причина, а є наслідок. З розпадом СРСР сировина, ресурси, продукція перестали ділитися. Вони продаються, а не даруються. Багато наших виробників зупиняють свою роботу, зменшують обсяги виробництва не тому, що розірвані зв'язки з їх традиційними партнерами, а тому, що в економіці бракує необхідної для придбання відповідних ресурсів іноземної валюти, а в першу чергу, рублів.

За даними розрахунково-платіжного балансу з Росією, складеного у 1993 році, наш експорт у Росію оцінюється у 20,4 трильйона карбованців, а імпорт з Росії — у 32,2 трильйона карбованців. Це зумовило особливості експортного потенціалу України і Росії. В Росії — це в основному енергоносії, а в Україні — продукти первинної переробки і готова продукція. Треба усвідомлювати, що розрив у платіжному балансі, його дефіцит буде посилюватись до підвищення

Росією цін на енергоресурси до світового рівня. Із стану, що склався, можна зробити такі основні висновки: треба зняти всілякі економічні перепони на експорт, заохочувати його, обмежити імпорт товарів некритичного характеру; необхідно усвідомлювати, що йдучи на нарощування експорту, ми свідомо йдемо на обмеження внутрішнього споживання експортованої продукції, але без цього не може бути і мови про придбання додаткової кількості ресурсів для виробництва за рахунок надходжень від експорту, а також розширення в подальшому і внутрішнього споживання. Було б бажано, щоб розширення експорту здійснювалося в основному за рахунок продукції виробничо-технічного призначення. Покриття дефіцитного розрахунково-платіжного балансу, поряд з міждержавним кредитом, заохоченням експорту та обмеженням імпорту, потребує серйозних структурних змін в економіці, про що йшлося вище.

Зазначений дефіцит платіжного балансу посилює високі темпи інфляції. Висока інфляція у свою чергу посилює дефіцит балансу, оскільки провокує приховування іноземної валюти за кордоном (наприклад, борг 1992 року України перед Росією у розмірі 2,5 млрд. ам. доларів практично майже повністю утворився в результаті «втечі» рублів до Росії внаслідок провалів грошово-кредитної політики 1992 року). Дефіцит платіжного балансу істотно посилює падіння життєвого рівня громадян. Це зумовлено особливостями нашого імпорту з Росії, відзначеними вище. На потреби енергозабезпечення при надзвичайно високій енергоемкості важкої промисловості України витрачається майже весь дохід від експорту до Росії. Це також загострює ситуацію, тому що бльокує експорт до Росії через нестачу рублів для придбання необхідних компонентів для виробництва експортної продукції. Рублів майже не залишається для потреб виробництва у легкій, харчовій, медичній промисловості. Це головна причина того, що під час спаду промислового виробництва за сім місяців 1993 року на 6,6%, виробництво тканин скоротилося на 32,9%, взуття — на 20%, рибної продукції — на 32% і т. п.

Всі ці обставини потребують першочергових пріоритетів структурних змін в економіці. Звичайно, структурні зміни не можуть бути проведені негайно. Вони потребують багато часу і коштів. Але зміни, що можуть і мають бути реалізовані негайно — це першочергова пріоритетна структурна політика енергозбереження. Так, наприклад, припинення тільки експорту аміаку, карбаміду, метанолу (враховано лише витрати на газ, теплову і електричну енергію) вивільнює 85 млн. ам. доларів, і це без інших витрат, зменшує потреби в газі для України майже на 1,5 млрд. куб. м. і сприяє додатковим надходженням від транзиту газу на суму 81 млн. ам. доларів (розрахунки в світових цінах).

І зрештою, третя причина економічної кризи — низький рівень регулювання державою економічних процесів, відсутність сприятливого економічного середовища, відсутність різноманітних форм власності, необхідних умов функціонування ринку, правової бази взаємодій суб'єктів ринку. Тому в цьому напрямку потребують першочергового вирішення питання створення ринкових структур, приватизація, підтримка підприємництва, малого бізнесу, конку-

ренції, впровадження антимонопольного законодавства, відпрацювання методів державного регулювання економіки. Світовий досвід свідчить, що в ринковій економіці держава не лише створює відповідні умови функціонування ринку, а й активно сприяє пріоритетному розвитку науки, освіти, насиченості товарного ринку і забезпеченню валютно-фінансової стабільності.

Зазначені обставини в значній мірі провокують порушення у фінансовій, кредитно-грошовій сферах і породжують високі темпи гіперінфляції.

Враховуючи, що інфляційні процеси в Україні мають водночас структурний, монетарний і інституціональний характер, антиінфляційна політика має бути комплексною, тобто здійснюватись на основі поєднання монетарних і немонетарних методів. Потрібні нестандартні, нетрадиційні рішення: структурна перебудова економіки, зміни в бюджетній, податковій, соціальній політиці, зовнішньо-економічній діяльності, реформування банківської системи. Таким чином, складність перехідного періоду полягає в тому, що треба одночасно проводити як стабілізаційні, структурні, так і реформаторські заходи.

Перш за все необхідно розв'язати проблему насичення ринку товарами. Збільшення випуску товарів народного споживання — найдійовіший антиінфляційний захід. Такий елемент антиінфляційної політики, як стримування платоспроможного попиту, за наших умов не діє. Цей механізм надійно спрацьовує тоді, коли є справжній ринок — ринок покупця, а не виробника. У нас не вільні, а монопольно високі ціни, відсутня конкуренція товаровиробників, ціни не знижуються навіть і за слабого попиту. Отже, головна проблема — це проблема виробництва, а значить і проблема створювання ефективних стимулів до праці, інвестування.

Структурна перебудова економіки забезпечує зміни пропорцій економіки у бік потреб населення; зростання товарної маси, необхідної для стабілізації грошової одиниці; зменшення зовнішньо-економічної залежності України перш за все від постачальників енергоресурсів. Перевагою таких змін є те, що вони вміщують не тільки антиінфляційні заходи, але й стимулюючі.

Структурні зміни можуть бути реальними за умов здійснення приватизації. Формування конкурентного середовища пов'язане з демонополізацією виробництва, з формуванням малих підприємств.

Демонополізація є однією з важливіших стратегічних цілей економічних реформ в Україні. За даними Міністерства статистики більшість галузей промисловості має монопольную або олігопольную структуру. Рівень монополізації виробництва складає 76–99% по 152 видах продукції, 51–75% — по 154 видах продукції, 35–50% — по 136 видах. Найбільша кількість монополістів зосереджена у чорній металургії, хімічній промисловості, важкому і сільськогосподарському машинобудуванні, верстатобудуванні. На підприємства монополістів припадає 40% загального обсягу продукції промисловості, 45% працюючих і тільки 2,9% загальної кількості підприємств.

Протягом 1992–1993 років загострення кризи супроводжується посиленням монополістичних тенденцій в економіці. Ринок, що зараз

формується, має монопольно-олігопольний характер. Тому так важливо подолати монополізацію економіки. Урядові програми демонополізації передбачають: усунення невиправдано значної ролі держави в ряді сфер господарської діяльності шляхом приватизації, антимонополюну спрямованість інвестицій і структурної політики із забезпеченням реального нарощування кількості конкуруючих суб'єктів ринку, доцільність збереження високоефективних конкурентоздатних монополізованих структур, усунувши їх негативний вплив на споживчу сферу.

З цією метою програма дій Уряду на 1994 рік передбачає масово провести і в основному завершити в 1994 році малу приватизацію, в першу чергу в сфері торгівлі, побуту, громадського харчування, через аукціон або конкурс з обов'язковим включенням до цього процесу оптової ланки торгівлі і громадського харчування. Надати знижку в розмірі 30% з ціни трудовим колективам об'єктів, що приватизуються. Демонополізувати автотранспортні об'єднання та продати окремі їх підприємства з аукціону чи за конкурсом. У сфері приватизації великих підприємств вважається за доцільне поетапне проведення корпоратизації державних підприємств як підготовчий етап до їх приватизації. У сфері приватизації в аграрному секторі Кабінет Міністрів України пропонує: провести першочергову приватизацію підприємств, що переробляють сільськогосподарську продукцію, застосувати механізм застави і банкрутства до господарств в системі агро-промислового комплексу, створити нормативно-правову базу приватизації землі.

Класичним регулятором інфляційних процесів в ринковій економіці є емісійна і кредитно-грошова політика. Але, враховуючи особливості інфляційних процесів в Україні, слід по-новому підійти особливо до кредитно-грошової політики. Треба уникнути у 1994 році багатоетапної зміни цін на енергоносії у зв'язку з виходом на світові ціни і, таким чином, звільнитися від впливу зовнішнього чинника інфляції. У зв'язку з виходом на світові ціни економіка України стикається з якісно новою ситуацією — кризою збуту продукції на експорт через неконкурентність заходів підтримки експортного потенціалу вітчизняних товаровиробників.

Для того, щоби вплив на економіку заходів кредитно-грошової політики був більш суттєвим, реформування потребує банківська система, виникає необхідність створення ринку цінних паперів.

Єдиним центром, що визначає основні напрямки кредитно-грошової політики, має стати Національний банк України. Необхідно провести розмежування між Національним банком і Кабінетом Міністрів: Кабінет Міністрів відповідає за реалізацію економічної політики, а Національний банк — за грошовий обіг, його стабілізацію і підтримку національної грошової одиниці. Забороняється емісійна діяльність Національного банку, що пов'язана з регулюванням взаємної заборгованості підприємств.

Важливою умовою ефективного функціонування ринкової економіки є повноцінний фінансовий ринок. Формування кредитно-фінансових та комерційно-посередницьких організацій в Україні йшло досить інтенсивно. Створено близько 150 комерційних банків; 86 товарних, сировинних та фондових бірж, понад 5 тисяч брокерських контор; створена Українська фондова біржа.

Але пасивність у сфері приватизації обумовлює нерозвинутість ринку цінних паперів. Через це Українська фондова біржа немає головного біржового товару — акції приватизованих підприємств. Тому створення повноцінного ринку цінних паперів пов'язане з процесами приватизації.

Іншою причиною, що стримує формування інфраструктури фінансового ринку, є відсутність законодавства про інвестиційні фонди, компанії, холдинги, а також відсутність практики ліцензування посередницької діяльності з приватизаційними паперами.

Тому передбачається, що формування фінансового ринку розпічнеться зі створення ринку цінних паперів.

У сфері емісійної політики програма дій Уряду у 1994 році передбачає заборону емісійної діяльності Кабінету Міністрів через державний бюджет, позбавити комерційні банки ліцензій на емісію. З метою плавного виведення економіки з інфляції встановлюється співвідношення між зростанням цін та грошовою емісією (на 100 відсотків зростання цін 80 відсотків грошової емісії).

Основні заходи кредитної політики повинні, в першу чергу, сприяти направленню кредитних ресурсів на інвестиції, що пов'язані із структурною перебудовою економіки. Національний банк буде здійснювати продаж кредитних ресурсів на виконання пріоритетних програм. Потрібно відмовитися від підтримки неефективних підприємств, тому що розкручування інфляції пов'язане з втягненням фінансової і кредитної системи в процес підтримання штучної платоспроможності збиткових підприємств. Підтримка шляхом фінансування і кредитування можлива тільки для тих підприємств, які спроможні виробляти конкурентоздатну продукцію.

Заходи щодо виходу з гіперінфляції охоплюють також бюджетну політику. Однією з найголовніших її проблем є дефіцит бюджету. Основними заходами по перетворенню фінансово-бюджетної системи передбачається: здійснити розподіл витрат, що фінансуються з бюджету, на дві частини — поточний бюджет і бюджет розвитку. Поточний бюджет повинен забезпечувати фінансовими ресурсами підтримку рівня соціальної забезпеченості населення. Всі розрахунки бюджету на 1994 рік проводиться, виходячи із світових цін на енергоносії та інші ресурси. Крім того, організується казначейство,¹ комп'ютерна система якого, взаємодіючи з податковою, забезпечить повноту і своєчасність надходження податків.

Потребує перегляду і податкова система. Посилюється її спрямованість на заохочення інвестицій підприємств, організацій, підприємницьких структур, іноземних партнерів на збільшення виробництва. З цієї метою зменшується податок на додану вартість,² переглядаються об'єкти та диференціюються ставки оподаткування, впроваджується політика податкової підтримки українських експортерів.

Вихід з кризового стану і створення ринкової економіки потребує також переоцінки функцій держави. Сьогодні не існує в світі країни,

¹ Казначейство — це державний фінансовий орган, що займається випуском паперових грошей для покриття дефіцитного державного бюджету — прим. Редакції «В.Ш.»

² Податок на додану вартість — це те саме, що британський VAT — прим. Редакції.

яка б активно не використовувала систему державного управління і регулювання ринкових відносин. Саме держава володіє механізмом регулювання макроекономічними процесами. Не слід повністю виключати й адміністративні методи управління, тому що для прийняття і реалізації економічних заходів потрібні адміністративні дії щодо їх виконання.

По-перше, реалізація функцій держави полягає в створенні нормальних умов для функціонування економіки: формування і прийняття Конституції, пакетів правових актів, що регулюють всю систему ринкових відносин; здійснення товарно-грошової і бюджетної збалансованості; антимонопольних заходів тощо. Інакше кажучи, держава за допомогою правових методів регулює соціально-економічні процеси функціонування суспільства.

По-друге, реалізуються функції держави як власника, для чого необхідно перейти до нових форм взаємовідносин між державою як власником і державним підприємством на основі контрактної системи.

По-третє, важливим механізмом державного економічного управління є система формування і використання коштів державного і місцевих бюджетів на фінансування урядових програм загально-державного і регіонального рівнів, вирішення соціальних проблем життя населення.

По-четверте, економічна стратегія держави в умовах кризи базується на визначенні необхідних поетапних пріоритетів, які потребують ресурсної підтримки держави. Процеси макроекономічного регулювання потребують розповсюдження єдиної банківської і валютно-фінансової політики на всі сфери економічної діяльності.

По-п'яте, система державного регулювання охоплює розробку цільових комплексних програм, прогнозів економічного розвитку.

Таким чином, держава створює необхідні економічні передумови для формування належного ринкового простору й активізації сучасного бізнесу. Державна економічна політика буде мати успіх за умов своєї послідовності і цілеспрямованості.

Отже, на шляху досягнення стабілізації економіки України, як головної стратегічної мети, перші кроки полягають в приборканні джерел гіперінфляції. Саме вона, знецінюючи гроші, породжує всі ті негативні явища, які ми маємо на сьогоднішній день. Для подолання гіперінфляції повинен використовуватись увесь комплекс антиінфляційних заходів: структурна перебудова, антимонопольна політика, стабілізація валютно-фінансової і кредитно-грошової систем тощо. Всі ці заходи передбачаються в програмі дій Уряду на 1994 рік і при їх виконанні можна очікувати на позитивний економічний ефект.

Сергій ПЛАЧИНДА

ДАВНЬОУКРАЇНСЬКІ ПЛЕМЕНА І ДЕРЖАВИ

(Закінчення, 2)

Велику увагу приділяють античні автори зв'язкам амазонок з Олександром Македонським, який походив з пелазгів. Зокрема Діодор пише про царицю «незвичайної краси і фізичної сили», Фалестру, яка прибула до Олександра Македонського в супроводі трьохсот озброєних подруг. «Я прийшла, — заявила цариця Македонському, — аби мати від тебе дитину. Із усіх чоловіків ти здійснив найбільші подвиги. Немає в світі й жінки, дужчої і хоробрішої від мене. Мені здається, що від таких визначних людей, як ми з тобою, має народитися дитина, яка перевершить усіх смертних».

Олександр Македонський провів з Фалестрою тринадцять днів і з великими почестями та дарунками провів її в далеку Сарматію.

Найяскравішою сторінкою в історії давньо-українського племені косачок є утворення ними великої держави Сарматії. Цій події велику увагу приділяють античні автори. Та найяскравіше її описав «батько історії» Геродот.

...Проти амазонок вели постійні війни греки, які прибували в гирло Дніпра з метою колонізації краю. Косачки завжди завдавали поразки чужинцям. Проте в VI ст. до н. е. елліни перемогли хоробрих дівчат і забрали полонянок на свої кораблі, аби повезти в Грецію і взяти з ними шлюб.

Коли парусники вийшли з гирла Дніпра в Південне (Чорне) море, греки відзначили свою перемогу вином. Цим скористалися полонянки, що дружньо повстали і перебили своїх переможців. Але невдовзі на морі здійнялася буря. Степові амазонки не знали морської справи, тому віддалися на милість стихії. Вітер заніс кораблі через Керченську протоку до Меотійського озера (Азовського моря) і там викинув їх на берег. Ступивши на землю, косачки захопили скитських коней, погромили місцеві стійбища і деякі скитські городища.

Скитські царі надіслали загін молодих скитів з метою приборкати бешкетниць. Проте битва між амазонками і молодими скитами не відбулася: обидва табори зійшлися і мирно одружилися. Однак амазонки не захотіли жити «в приймах». Вони примусили своїх молодих чоловіків піти до батьків, «узяти належну частину майна», повернутися і «жити окремо». Так скитські юнаки і вчинили. Тоді амазонки повели їх у дикі й суворі степи за рікою Рос (давня назва Волги).

Так утворилося нове могутнє давньо-українське плем'я, що дістало назву САРМАТИ (САР-МАТИ, ЦАР-МАТИ — в назві відбилася сутність сімейних взаємовідносин: в родині сарматів головувала жінка).

Найістотніші ознаки племені: жінки їздили на полювання і війну з чоловіками, носили чоловічий одяг тощо. Дівчина-сарматка не мала права вийти заміж, доки не вб'є ворога.

З часом старі амазонки намовили своїх синів і внуків напасти на Скитію і відібрати в «розпанілих» батьків і дітей «свої законні землі». Загартовані за суворих умов сармати пішли війною і нещадно розгромили скитів, які, захопившись збагаченням, в певній мірі втратили свої бойові здатності. Замість Скитії утворилася Сарматія (лише на заході між Дніпром і Дунаєм зберігалася певний час Мала Скитія).

Криваві битви між сарматами і скитами, між синами і батьками — трагічна сторінка в історії Стародавньої України як свідчення самоїдства й самознищення нації.

Запорозькі козаки XVI-XVIII ст. у різних документах (зокрема в листах до польського короля) гордо йменували себе «нащадками сарматських царів», що свідчить про давнє українське походження сарматів, а, отже, й амазонок.

Амазонки мають посісти своє почесне місце в історії України. Не по-лицарському ставилися до них досі історики. Косачки заслуговують на монографії, книги, пам'ятники, телесеріали, пісні, образотворчі полотна. Слід, нарешті, відновити справедливість у ставленні до цього могутнього племені, з якого починається українське козацтво.

Такого ж ставлення і уваги потребують і етруски, які входили до найдавнішого й наймудрішого об'єднання давньо-українських племен-пелазгів.

На думку Страбона й Діоніса Галікарнаського ім'я *пелазги* (в перекладі з давньогрецької — *лелеки, журавлі*) дане за те, що вони «масово й згуртовано долали великі відстані, змінюючи місце свого проживання. Справді, пелазги — об'єднання давньо-українських племен — за часів трипільської культури «масово й згуртовано» переселялися з прадавньої України-Оріяни, з-над Росі, Дніпра, Десни, Сожа, Прип'яті — на «нові землі», а саме (за описом Страбона): у Фракію, Малу Азію, Італію, Грецію, Палестину, Македонію, острів Крит, Сицилію та всі острови Егейського моря тощо. А Морейський півострів і Фесалія так і йменувалися: Пелазгія (Pelazgia).

Д. Галікарнаський стверджував, що пелазги заселили Італію «за п'ять століть до Троянської війни».

До об'єднання пелазгів входили такі давньо-українські племена: *венеди, етруски, лелеги, трояни*. Давні: *пани, галичі, (галичани, галли), обричі, гірники, любичі, поляни, вовки, попелі, компанійці, савини, доляни, лучани, річани, шикули (сикули)* та інші.

З часом найбільші племена розрослися, набули державної самостійності і відокремилися від пелазгічного союзу. Так утворилася велика Венедська держава, що простяглася від берегів Адріатичного моря до берегів Дунаю. Етруски організувалися в державу Етрурію, яка стала підґрунтям для утворення держав Греції та Риму. Галичани (галичі, галли) перейшли Альпи й на заході утворили державу Галлію, що з часом дістала назву Франція.

Античні автори Плутарх, Повзаній (Павзаній) та інші підкреслювали вірність пелазгів традиціям своєї прабатьківщини. І так, Повзаній описав конкретне новорічне свято Коляди 1570 року до н. е., коли пелазги за традицією кидали в ріку Лабу (персоназва Тибру) хліб, що називався «палаяниця».

Вірність своїй праматері Оріяні пелазги виявляли і в назві міст, що будували на чужині: *Треба* (Treba), *Мана* (Mana), *Кора* (Kora). Місто *Троя* було засноване на честь бога *Трояна*.

Плутарх пише про вірування пелазгів, зокрема про їхнє палке поклоніння громовержцеві Перунові, якому «пелазги будували храми переважно в дібровах». Деякі діброви на терені Італії називалися Додонськими (на честь «нареченої» Перуна Додони-Додоли).

Молилися пелазги також Дажбогові, Троянові, Велесові, Чурі та іншим. Імена й образи пелазгічних богів Плутарх називав «найстародавнішими рештками первісного світу». Античні автори стверджували, що пелазги мали своє письмо, яке Діодор називав *пелазгічним*.

Про згортки папірусів, що написані мовою «одного з пелазгічних говорів», розповів Д. Галікарнаський. Він називав ці папіруси «Книгами пророцтв» або «Книгами Сивил», що «цінувалися вище від усіх скарбів Риму». Зберігалися ці книги в Капітолійському храмі Риму. Храм і пелазгічні «Книги Сивил» згоріли в 1 ст. до н. е. Тоді римляни відправили послів до стародавніх пелазгічних міст у Сарматії та Малій Азії, аби відновити «Книги Сивил». Було відновлено до тисячі віршів віщувань Сивил (за Д. Галікарнаським).

Першу ґрунтовну наукову працю про пелазгів написав російський вчений-етнолог середини XIX ст. Олександр Чертков («Пелазго-фракійские племена, населившие Италию», М., 1853). З цієї книги пелазги постають як союз давньо-українських племен. Такими є в Черткова і етруски.

Велика література створена про етрусків. Мабуть немає жодної європейської країни, вчені якої не досліджували б етрусків. Вивчений, здається, кожен камінець, описано кожен черепок цього могутнього племені. Проте, коли заходить мова про його походження, вчені, як правило, сходяться на одній фальшивій ноті: походження етрусків «загадкове», «нез'ясоване», «невивчене» і т. п. Так твердять ті, що перебувають в полоні шовіністичних, проімперських амбіцій, викривлених ідеологічних уявлень та заздрісних атавізмів. Що ж, важко, неймовірно важко визнати те, що лежить на поверхні: етруски — це давні українці, вихідці з Прикарпаття. І про це засвідчують гідроніми та топоніми, які є для вченого науковим матеріалом. У назвах річок, сіл, урочищ, міст відбилася найдавніша пам'ять про племена. А назви річок Етрурії суто українські: *Мокра, Орана, Тичина*... Так само — і назви міст: *Кордон, Курінь, Порусія, Коса, Лука, Оратанія* (Artana), *Оріяна, Русалія, Кума, Малюга, Когора, Спина* (в розумінні — місце, де переселенці спинилися), *Галичі* (Galese) та інші.

Найбільшим містом Етрурії була Вія, що «за розмірами дорівнювала Афінам» (Галікарнаський) і «не поступалася Римові ні засобами оборони, ні міцністю своїх стін» (Плутарх). Коли почався занепад Етрурії, римляни 10 років штурмували Вію й ледь спромоглися її здобути.

Античні автори називають Вію столицею Етрурії.

За описом Стабона етруски називали свої житла «курені» (бо в кожному житлі стояла піч, що куріла), через те античні автори іноді називали етрусків *куританами*.

За свідченням античних авторів етруски принесли в Північну Італію культуру землеробства й осілого тваринництва. Малочисельні автохтонні племена Італії вперше побачили вози на чотирьох колесах, залізні плуги, вершників на конях, а також — насіння пшениці, проса, гречки, жита. Етруски навчили місцевих жителів орати, сіяти, прясти, ткати, ковалювати, колісниковати, стельмахувати, ознайомили їх з гончарним кругом, з металургійною справою тощо.

Водночас етруски розвивали свою етнокультуру.

Так була утворена велика й могутня держава Етрурія, до якої приєднувалися інші пелазгічні та автохтонні племена, що населяли Італію. Зокрема, до Етрурії увійшло могутнє державне утворення стародавнього українського племені Обричів зі своїми трьомастами містами (Одра, Дбла, Гостра та ін.).

«Від берегів Тибру й до Альпійських гір, від одного моря до другого — все було заселене етрусськими племенами», — писав Т. Лівій.

Це була перша федеративна держава в світі. Вона була поділена на дванадцять округ. На чолі кожної округи стояв старшина. Мешканці Етрурії називалися етрусками. Кожна округа мала своє племінне віче. Водночас кожна округа мала своє місто.

Проте з часом Етрурія розпалася на дванадцять республік. Це, на думку Страбона, послабило Етрурію, на неї почали нападати сусіди.

Першими віроломно напали на етрусків їхні найближчі родичі — гелли (стародавні галичани). За описами Плутарха, Страбона, Лівія й Полівія, галли (їх античні автори називають кельтами) не лише захопили значну територію Етрурії, а й вигнали етрусків за межі своїх володінь (за 600 років до н. е.). 420 року до н. е. на етрусське місто Капую напало давньо-українське плем'я кампанійців (Campani) й вирізало етрусків до ноги. 417 року поляни, що мешкали на терені Італії, підступно захопили етрусське місто Куму.

Особливо великого удару по Етрурії завдали галли 388 р. до н. е. Вони перейшли Альпи через ущелину в напрямку етрусського війська, захопили етрусське місто Милан і нещадно пограбували його. Того ж року римські легіони також напали на Етрурію, захопили в полон 8000 чоловік, жорстоко пограбували мирне населення. Наступні нашествия галлів (кельтів) 346, 363, 358, 355 і 347 років до н. е. остаточно зруйнували Етрурію як державу і водночас зміцнили автохтонний, державний, на кістках давніх українців збудований Рим, що поглинув етрусків та їхню культуру.

Розбрат між давніми українськими племенами на терені Італії — трагічна сторінка в історії українського народу. Перший про це сказав Стабон: *«Якби етруски не розділилися на окремі племінні управління, то вони не лише б могли дати відсіч нападникам, а й самі нападати й вести щасливі війни».*

Але, вмираючи, Етрурія народила дві великі держави — Стародавню Грецію й Римську імперію.

На багатій етрусській (давньоукраїнській) культурі виросла антична культура Еллади й Риму.

Ще 30 років тому найпрогресивнішою гіпотезою вважалася (серед демократів, націонал-патріотів) думка О. Знойка про те, що українська мова виникла одночасно з латинською та давньо-грецькою. Тепер, спираючись на нові й старі, але й досі заборонені чи забуті наукові джерела, бачимо й усвідомлюємо, наскільки наївна, ненаукова та хибна ця думка. Адже з давньої української мови виникли і латинь, і давньо-грецька. І в цьому заслуга етрусків.

Античні автори писали про пелазгічну абетку. Найдосконалішою вона була в етрусків.

Олександр Чертков по крупинці зібрав з творів античних авторів перлини «пелазгічної» (етрускої) мови. Це — українська мова, давнє українське письмо. Воно постає перед нами з праці Олександра Черткова «*О языке пелазгов, населявших Италию*» (Москва, 1857 р.).

Скільки рідних українських слів тут подибуємо. І перше: *читало* (Scitalo) — так мешканці стародавньої Спарти називали те, з чого можна вчитувати слова, речення. Тобто, йдеться про першоназву книги.

Далі, Чертков фіксує такі українізми в мові пелазгів-етрусків: *скриня* (Sckrinium); *господиня* (caspedia); *земля* (semle); *святина* (svtina); *погани* (смерди, селяни); *хата* (cata) — походить від слова кут, кутина, хатина; *Заграй* (zagrao) — ім'я давньоукраїнського (пелазгічного, етруского) бога веселощів, який постає в греко-римській мітології під іменами Вакха і Бахуса; *Багар* (Basar) — келих; *опалун* (aplun) — зовсім забуте нині слово, що означає: той, хто запалює й підтримує священний, жертвний вогонь, тобто — падій, волхв, огнищанин, звідси за Чертковим — Аполон; *жупан* (zyran); *спина і спина* (spina); *тризна* (trizna); *велес* (veles) — бог пісні і худоби; *Сивила* (Sibila), тобто Вила — стародавня богиня долі, освіти, мистецтва тощо.

Отже, всі аргументи за те, що етруски — давні українці, а пелазгічна мова — давньо-українська.

Тому дивно й сумно, коли й сьогодні деякі науковці повторюють стару, запліснявілу як гнила картоплина версію про те, що буцімто римська культура впливала на рідну нашу наддніпрянську часів зарубинецької й черняхівської культур. При цьому не наводиться жодного аргументу. Саме в такому ключі виступав археолог Сагайдак на телебаченні в передачі, присвяченій рокові Трипільської культури. Насправді йдеться про те, що римська культура виросла з давньо-української — пелазгічної, етрускої. Про це пишуть античні автори:

«Искусства и науки мы получили от Этрусков, ибо они были просвещеннейший народ древнего мира» (Тит Лівій у перекладі О. Черткова).

Для побудови Капітолійського храму в Римі залучили зодчих і робітників з Етрурії. — Це вони вилили бронзову вовчицю з двома дітьми, — стверджує Тит Лівій.

Римляни посилали дітей вчитися в школи Етрурії. «Вчили етрусську мову так, як тепер грецьку», — пише Тіт Лівій.

А ось свідчення Страбона: *«Від етрусків римляни запозичили своє богослужіння, будову храмів, жертвоприношення, музику, одяг, зброю, всі види віри, судочинство, консулів...»*

Отже, час уже забути антинаукові небилиці про те, як римська культура впливала на наддніпрянську. Слід ґрунтовніше вивчати історичну місію давних українців у творенні давних культур і цивілізацій. Маємо відновити справедливість щодо багатьох давньо-українських племен. Таких, наприклад, як гиксози.

Ось як пише про гиксосів американський історик Джон Вільсон: «Гиксози, мирно вийшовши з Єгипту (де вони панували понад 100 років — С. П.), побудували місто Єрусалим десь за 500 років перед вторгненням жидів до Ханаану. Ханаани звали гиксосів русами, а ними збудоване городище Руса-салем, що значить „Русів постій“. Зі слова Руса-салем і постало слово Єрусалим». (Джон Вільсон. «Культура Стародавнього Єгипту». Чікаґо. 1965). Ізраїльський археолог, чесний вчений Еммануїл Анаті, в книзі «Палестина перед жидами» (Нью-Йорк, 1962) пише, що в Палестині знайдені гиксосні могили, в яких виявлені керамічні вироби, тотожні виробам стародавнього Трипілля.

Отже, годилося б євреям також відзначити рік Трипільської культури та й вшанувати пам'ять давних українців-русів, на кістках і крові яких стоїть держава Ізраїль.

А проте рік Трипільської культури не має належного пошанування й відзнаки в самій Україні. То що вже говорити про інші народи, що їх спородили давньо-українські племена.

*

З-поміж усіх давньо-українських племен і держав найбільшою історичною гордістю українців є держава Оратанія (Антія) IV-V століття н. е. Ні до, ані після неї український народ не мав такої могутньої і клясичної держави.

Але про неї буде окрема наша розмова в наступній статті.

Листопад, 1993 р.,
Київ.

Едіт БОГАЦЬКА

НЕЗАЛЕЖНІСТЬ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ЕКОЛОГІЧНИХ ПРОБЛЕМ

(Закінчення, 2)

Інтерв'ю міністра охорони навколишнього
природнього середовища

(УЦІС) У середині січня 1994 року міністр охорони навколишнього природнього середовища Юрій Костенко дав інтерв'ю Українській Інформаційній Службі, темою якого була еколого-економічна реформа в Україні.

П'ять великих природо-охоронних програм, розроблених міністерством, спрямовані на ліквідацію наслідків руйнівної техногенної діяльності й поліпшення екологічного становища України. Але руйнація довкілля триває і триватиме надалі, якщо не буде здійснено всебічної структурної перебудови народньо-господарського комплексу України.

Основу екологічної кризи, вважає Юрій Костенко, складають чинники, пов'язані, по-перше, з політичним статусом України в СРСР і, по-друге, з розвитком її економічної системи. Внаслідок політичної залежності України, впродовж століть відбувалося хижацьке використання її природних ресурсів. Свого часу Україна мала потужні родовища нафти, газу, вугілля. Ще до 70-х років цього століття вона постачала у великих обсягах все за кордон — як на схід, у республіки колишнього СРСР, так і на захід, до країн Ради Економічної Взаємодопомоги. Саме в ці останні в першу чергу з України поступали залізна руда, вугілля, нафта, газ, метал, півфабрикати. Створювався замкнутий цикл: з одного боку, все більше й більше природних ресурсів видобувалося, а з другого боку, вони залучалися до економічного обігу інших країн, забезпечуючи розвиток їхнього економічного потенціалу, а Україна тим часом перетворювалася на сировинний додаток до них. Така структура економіки, на думку міністра охорони природи, є найбільш екологічно шкідливою.

Окрім того, видобуток природних покладів супроводжується великими енергозатратами. Саме через це виникла й почала здійснюватися програма атомізації України: планувалося впродовж відносно короткого терміну побудувати тут понад 40 ядерних енергоблоків.

Третій чинник екологічної кризи — неефективність української економіки, яку впродовж десятиліть будувала адміністративно-командна тоталітарна система.

Однією з підвалин совєтської економіки були низькі ціни на енергоносії, які складали лише 3% від світових цін. Відсутність конку-

ренції та плянування з єдиного центру поступово перетворили економіку в таку систему, яка в основному задовольняла власні потреби, а не потреби громадян: напередодні „перебудови“ 80% промисловості СССР працювало для того, щоб задовольнити потреби... промисловості.

Цей страшний замкнений цикл руйнував усе навкруги і впершу чергу — Україну, в якій добре розвинена транспортна інфраструктура і надзвичайна сконцентрованість мінеральних ресурсів дозволяли їх швидко споживати. „От і споживали, — зауважив Юрій Костенко, — доспоживалися до того, що практично втратили нормальне навколишнє середовище і можливість безпечного проживання на цій території. Тобто екологічна криза в Україні є системною екологічною кризою: вона не обумовлена тим, що хтось щось не так зробив і навіть не вибухом на Чорнобильській АЕС, який є величезною техногенною катастрофою: попри весь трагізм ситуації, пов'язаний з Чорнобилем, більшість екологічних проблем України обумовлені відсутністю ефективно функціонуючої економічної системи. Але ми продовжуємо йти екстенсивним шляхом, який постійно критикували, але для зміни якого й досі нічого не зробили.

Виходячи із розуміння причин, що породжують екологічні проблеми, Міністерство природи склало свій план екологічної реформи, який тісно пов'язаний із економічною реформою, а саме зі структурною перебудовою економіки“.

Але, як не дивно, такі, здавалося б, очевидні речі виявилися незрозумілими членам Кабінету Міністрів України, який, на думку Юрія Костенка, ще не доріс до розуміння взаємопов'язаності економічних і екологічних проблем. І особливо це стало очевидним на прикладі нової урядової концепції розвитку паливно-енергетичного комплексу. „Можна сказати, що це — другий плян ГОЕЛРО, — зауважив міністр, — бо концепція передбачає розширення мережі атомних блоків, збільшення потужностей електростанцій на дніпровському каскаді, залучення менших річок і багато інших проєктів. Постає питання, хто проаналізував те, чи природний потенціал України здатний сьогодні „витримати“ цю концепцію? Адже після аварії на ЧАЕС стало цілком очевидним, що екологічний ресурс України практично вичерпаний і ми не можемо йти шляхом нарощування нових потужностей, а лише шляхом збереження існуючих, шляхом підвищення ефективності виробництва — тобто шляхом енерго-збереження, тим більше, що сьогодні на душу населення в Україні виробляється стільки електроенергії, скільки в більшості розвинених країн Європи. І замість того, щоб основні зусилля спрямувати на енергозбереження, ми знову йдемо традиційним шляхом нарощування енергетичних потужностей.

Цей приклад є характерним свідченням про те, що ми продовжуємо нищити довкілля з такою ж наполегливістю, як робили це впродовж десятиліть“.

Викривлена економічна система приводить до прийняття абсолютно хибних рішень. Нарощування потужностей виробництва електроенергії, яке плянує український уряд, передбачає розвиток атомної енергетики, і це при тому, що в ядерній енергетиці нині

глухий застій — окрім Японії, Тайвану і Північної Кореї практично жодних замовлень на нові ядерні ब्लюки немає, бо вже відомі всі позитивні й негативні моменти атомної енергетики.

Зацікавлені кола поширюють інформацію, що українські АЕС виробляють електроенергію в 2-3 рази дешевшу, ніж теплові станції. „Ми абсолютно не вміємо (або не хочемо) показувати, що криється за так званою ефективністю АЕС“, — вважає Юрій Костенко. „А криється там відсутність половини, а може й двох третин тих витрат, які сьогодні здійснюються на підтримку функціонування цієї галузі з державного бюджету“.

В структуру ціни на електроенергію повинно бути закладено все — відрахування на паливо, на розвиток електричної мережі, на майбутнє зняття з експлуатації ядерних ब्लюків, на створення сховищ для відпрацьованого палива тощо. Якщо все це врахувати, то, як свідчить досвід розвинених країн, а зокрема Сполучених Штатів, ціна стає більша за теплову електроенергію майже в 1,5 рази. Тобто очевидне намагання ввести українську громадськість в оману.

Така атомна енергетика, яка існує зараз в Україні (тобто на цих типах реакторів і з такою інфраструктурою), не має майбутнього. Ми ж, незважаючи на світовий досвід, ухвалюємо адміністративне рішення: „Нарастити“, — і будемо гатити туди мільярди, а потім, через 10-20 років, чухатимемо собі потилиці: що ми нарobiliли? І це попри те, що на основі аналізу становища в західних країнах Міністерство природи підготувало й передало на розгляд КМУ висновки про те, що нині недоцільно йти шляхом нарощування потужностей. Але думки спеціалістів Міністерства природи не враховано. Чому?

Як розповів Юрій Костенко, дослідження, здійснені в міністерстві, показали, що існуюча в Україні атомна енергетика повністю працює на вигоду російської економіки: більше ніж 40% всіх замовлень російський ядерно-енергетичний комплекс має саме з України — це і пальне, і обладнання для реакторів, і збагачення природного урану, який видобувається в Україні.

Нині Росія вимушена скорочувати військову ядерну тематику — вже виведено з експлуатації два військових реактори. Необхідно скорочувати робочі місця, а це сотні тисяч працівників, а щоб зберегти цей комплекс, то більшу його частину переорієнтують на мирні проєкти — вже прийнято урядову програму стрімкого розвитку російської атомної енергетики, і головну ставку зроблено на українських замовників. Чому деякі депутати ВРУ, які свого часу активно домагалися накладення мораторію на експлуатацію АЕС, нині змінили своє ставлення до цих питань? А тут діє російський інтерес: Росія просуває через депутатів ВРУ розширення української атомної енергетики.

Ще одна проблема. Україна має поклади природного урану, тому нашій енергетиці доцільніше орієнтуватися на інші типи реакторів, а не на ті, які поставила Росія, бо для них необхідно уран збагачувати. А в світі є реактори, які працюють на природному урані (канадський реактор КАНДУ): купивши ліцензію на цей реактор, було б знято

проблему монопольного постачання з Росії ядерних тепловиділяючих елементів. Але уряд ухвалив інше рішення — добудувати 6 бльоків з реакторами типу ВВР-1000, тобто російського виробництва, які будуть і надалі прив'язувати українську атомну енергетику до російської.

Говорять про великий ступінь будівельної готовності цих бльоків. Їхня ступінь готовності дійсно велика, але це може бути переконливим аргументом лише з точки зору наших хибних економічних уявлень — Австрія не ввела в експлуатацію повністю збудовану АЕС, бо вона була б збитковою. Теж саме в Сполучених Штатах: потужна атомна станція експлуатувалася лише 7-8 років, але, оскільки виробляла дорогу, порівняно з іншими джерелами, електроенергію, її закрили. Там зважили, що економічні збитки, які супроводжуватимуть функціонування ядерної енергетики, будуть набагато більші, ніж те, що вкладено в конкретний об'єкт. Адже тамтешні атомні станції — це комерційні компанії, які діють в умовах жорсткої конкурентної боротьби, де перемагає той, хто має більший економічний ефект. Ніхто не хоче втрачати власних прибутків. А в Україні, де все це державне, гроші можна пускати «на вітер».

Показовий випадок з французькою державною компанією «Електрісіті де Франсе» — вона заборгувала державі більше 40 млн. доларів. Це приклад неефективності функціонування атомних електростанцій, які отримують дотації з державного бюджету.

Чому це характерне саме для ядерної енергетики? Тому, що вона від самого початку «працювала» на атомну зброю — вона напружувала ядерні матеріали. На виробництво електроенергії вона була «перекваліфікована» значно пізніше. І весь час держава постійно прикривала весь цей комплекс зі свого бюджету — саме, щоб мати потужну зброю.

«Якщо говорити про майбутню українську атомну енергетику, — говорить Юрій Костенко, — то ми свідомі того, що в такому вигляді вона не годиться».

Перша, початкова стадія використання урану повинна базуватися на інших типах реакторів — вони повинні бути меншими, більш надійними й екологічно безпечними. Запаси урану в світі не вічні — їх вистачить найбільше до 2100 року. Тому необхідно переходити на реактори, які «нарощують» самі для себе паливо. Саме таким шляхом ідуть розвинені країни, зокрема Сполучені Штати і Японія.

А до проблем нашої атомної енергетики потрібно підійти зовсім з іншого боку: оцінити її економічну ефективність і екологічні збитки, які вона наносить, і лише після цього ухвалювати рішення: куди спрямовувати державні асигнування — чи на розвиток атомної енергетики, чи на енергозбереження? — вважає міністр охорони навколишнього природного середовища Юрій Костенко.

Другим енергоносієм-складником паливно-енергетичної концепції, яку склав і впроваджує в життя уряд, є вугілля. Яка нині справжня собівартість тонни українського вугілля — знає, можливо, лише пан Звягільський, але нікому цього не каже. На думку незалежних економістів, вона вже, мабуть, перевищує світову, незважаючи на те,

що українські шахтарі отримують зарплатню разів у 100 меншу, ніж їхні колеги в економічно розвинутих країнах. Адже нині, щоб видобути з українських надр тонну вугілля, потрібно спочатку спалити приблизно 500 кг... того ж таки вугілля, з нього зробити електроенергію, яку використати на видобування нового вугілля.

Однак уряд і надалі робить ставку на збиткове донецьке „чорне золото“, незрозуміло чим керуючись у своїй „неекономічній“ політиці.

А що відбувається в подібних ситуаціях в економічно вільному світі? Приміром, у Гамбургському порті тонна австралійського вугілля коштує 56 доларів; їхнє власне вугілля — 150 доларів. Тому німецькі підприємці скорочують власний видобуток, а орієнтуються на дешевше вугілля.

Юрій Костенко вважає, що в Україні потрібно робити те ж саме, тобто обсяги видобутку необхідно частково скорочувати, а той, так би мовити, умовний прибуток скеровувати на створення в донецькому регіоні нових робочих місць для шахтарів. Таким чином, з одного боку, відбудоватиметься структурна перебудова промисловости, а з іншого — до економічного обігу залучатимуться дешевші енергетичні ресурси.

А як це визначає так звана нова програма, яку розробило Міністерство економіки за допомогою “славнозвісної” Ради з питань вивчення продуктивних сил, очолюваної народнім депутатом ВРУ Сергієм Дорогунцовим? Знову вкладати гроші в економічно збиткове вугілля, роблячи при тому суто ритуальні реверанси в бік ринкової економіки. Але якщо не починати щось робити, то все так і залишатиметься без змін!

На зауваження кореспондента УІС, що в Україні нині енергетичний голод і тому скорочувати видобуток вугілля несвоєчасно, Юрій Костенко рішуче заявив, що це зовсім не відповідає дійсності тому, що обсяги виробництва в Україні, на жаль, стрімко падають, і на найближчі десятиліття електроенергії в таких кількостях не потрібно. А те, що її “з’їдають” енергоємні виробництва (на яких енергоспоживання в 6-10 разів вище, ніж у технічно розвинutih країнах світу), мало б скеровувати увагу уряду на впровадження нових технологій. Однак це не відбувається.

Юрій Костенко навів конкретний приклад. Ще за часів СРСР виробництво ферросплавів було надзвичайно енерговитратним. „Якщо запровадити в цій галузі західні технології, — вважає він, — ми могли б відключити всі атомні енергетичні блоки. Але на це ніхто не зважає тому, що ми жили й живемо в країні абсурдних уявлень, хибних пріоритетів і цінностей, і мало хто в уряді здатен піднятися над всім цим“. От і плян розвитку паливно-енергетичного комплексу України є абсолютною прив’язкою до старої економічної системи, яка вже не відповідає дійсності, і тому, незалежно від цього пляну, світові ціни на енергоносії не дозволять тримати український промисловий потенціал у тому вигляді, в якому він є сьогодні, — все-рівно мільйон тонн сталі на душу населення не виплавлятиметься і по тонні хліба на кожного громадянина не вироблятиметься, — хоча Міністерство економіки й плянує на ці обсяги.

„Отже, якщо говорити про майбутню енергетику, — підсумував міністр, — ми свідомі того, що в такому вигляді вона не годиться ані з

економічного, ані з екологічного боку, бо, якщо виконати ці рішення уряду, перспектив на екологічно чисте майбутнє України немає ніяких“.

У світі вироблено два важелі впливу на підприємства, щоб зацікавити їх в екологізації виробництва: це податки за забруднення і пільги за введення екологічно чистих технологій. Цей принцип дуже ефективно діє в усіх цивілізованих країнах. Але намагання Міністерства природи вплинути на Міністерство фінансів, яке регулює податкову систему, виявляються марними, і доти, поки підприємства будуть загальнодержавними, а Мін. фінансів і Мін. економіки будуть їх регулювати, ні про який вихід з екологічної кризи не може бути й мови, тому що держава не зацікавлена вводити ще й екологічні податки.

Намагання Міністерства природи вплинути на діяльність міністерств і відомств завжди зустрічаються із шаленим опором на всіх рівнях влади, починаючи від КМУ та адміністрації Президента і закінчуючи цілком конкретними міністерствами та відомствами, тому що намагання обмежити споживання природних ресурсів — це конкретні інтереси директорів підприємств та голів колгоспів і, врешті-решт, галузевих міністерств і комітетів. Приклад: останнє рішення ВРУ щодо введення в експлуатацію ЧАЕС — думки Мін. природи практично не були враховані. А в той же час, незважаючи на важке економічне становище, для функціонування ЧАЕС з державного бюджету дотується стільки грошей, що дешевше було б закупити цю електроенергію в інших країнах. І таких прикладів можна наводити десятки або й сотні.

Але навіть у цій абсурдній економічній системі й не менш абсурдній політичній ситуації те, що Міністерство природи зробило за рік, уже дало результати.

Перше — введено нові платежі за викиди й скиди забруднюючих речовин у навколишнє природне середовище. Ці платежі відразу привернули увагу керівників підприємств до проблем екології, бо вони економічно відчутні.

Другим важливим чинником є те, що з 1994 року в державному бюджеті з'явився спеціальний розділ “Охорона навколишнього природного середовища”. Держава виділяє певні (до речі, дуже малі за розміром) асигнування на природо-охоронні заходи, але Мін. природи до них не мало жодного відношення, бо вони розподілялися за галузевим принципом: Мін. фінансів і Мін. економіки плянували, якому міністерству чи відомству скільки виділити грошей на природо-охоронні заходи. А міністерство саме вирішувало, що йому вигідніше зробити. Постає питання: а як же впроваджувати державну екологічну політику? І як ув'язується таке фінансування з програмами, що розробляє Мін. природи (п'ять великих програм)? А виявляється, що ніяк не ув'язується.

У рамках державної програми “Дніпро” фахівцями Мін. природи було встановлено, що в дніпровському басейні функціонує більше 1000 підприємств, які забруднюють навколишнє середовище. З них визначено 100 найшкідливіших забруднювачів. Встановлено, які там найбільш небезпечні технології. Тому цілком логічно, що саме

Міністерство природи повинно визначати, якому підприємству в першу чергу надавати кошти, а тоді ці державні гроші матимуть найбільш ефективне використання.

Ще один принциповий момент — створено Головну державну екологічну інспекцію. Це свого роду екологічна міліція, яка покликана контролювати дотримання природо-охоронного законодавства. Екологічна інспекція, яка функціонувала раніше, не була забезпечена жодними правами. Зараз в Адміністративний кодекс введено закон, згідно якого органи Мін. природи мають таке право, а екологічна інспекція отримала статус державної, тому зараз можна говорити про її більш-менш ефективну діяльність.

„Наші підходи й зауваження ґрунтуються не лише на власних висновках, але й на висновках Світового банку, що два роки працював в Україні і розробив рекомендації, як потрібно діяти, щоб змінити структуру виробництва, і які вигоди матиме від цього Україна в економічному аспекті“, — підсумував Юрій Костенко.

»ОУН змагає до здійснення в українській державі права кожного громадянина на приватну власність і гарантію на гідні умови життя, ріст добробуту, соціальне забезпечення, але не признає ніяких привілеїв якоїсь класи чи верстви, як експлуатації людини людиною чи державою. ОУН — за негайну і повну ліквідацію колгоспної системи та соціалістично-тоталітарної господарки...

ОУН — за безкоштовну передачу землі селянам у розмірах трудових господарств і виробничих верстатів робітникам, за вільну торгівлю, за право працівників на творення фахових і професійних спілок,... за вільний вибір навчання та безплатну підставову нижчу і середню освіту, за право оснований різного роду приватні навчальні заклади...

ОУН відкидає і поборює расизм, імперіялізм, ненависть до цілих народів і релігійних громад, та протинаціональні великопростірні і всесвітнянські рухи, які знищують суверенність націй».

*Сьомий Великий Збір ОУН, 1988,
стор. 110–111, пар. 44, 46, 48.*

Роман РАХМАННИЙ

ЧОМУ ПОЛІТИЧНИЙ ТАРАС ШЕВЧЕНКО?

(Закінчення, 2)

IV

І ми тут, у вільних умовах життя і праці, *думаймо*, читаючи Шевченкові поезії. Бо він до нас і про нас писав ці рядки:

*Мій Боже милий! Як хотілось,
Щоб хто-небудь мені сказав
Хоч слово мудре; щоб я знав
Для кого я пишу? Для чого?*

Він надіявся на нас, як на своїх дружніх читачів:

*А може тихо за літами
Мої мережані сльозами
І долетять...*

*І пагуть
Неначе роси над землею,
На щире серце молодеє
Сльозами тихо упадуть!
І покиває головою,
І буде плакати зо мною,
І може, Господи, мене
В своїй молитві пом'яне.*

А чи ми робимо це?... Читаємо його «білії листи»?... Чи споминаємо його в наших думках і молитвах?... Бо якщо вдумливо читати Шевченкові твори, якщо спільно з дітьми шанувати його і присутністю на концертах в його честь, і спільним читанням його творів по свіїх хатах, тоді можна відкрити багато дечого про себе самих у країнах нашого поселення, як і в самій сучасній Україні. Ось картина знищування української родини під царським володінням у т. зв. дореволюційній часи:

*Зійшлись, побрались, поєднались,
Помолодніли, підросли.
Гайок, садочок розвели
Кругом хатини. І пишались
Неначе князі. Діти грались,
Росли собі та виростали...
Дівчаток москалі украли,
А хлопців в москалі забрали,
А ми неначе розійшлись,
Неначе брались — не єднались.*

Цей вірш написано 1860 року. І нині¹ в Україні таке саме.

Мужчин в Україні винищено московською імперіялістичною війною. Інших заслано поза межі України. Українські дівчата виходять заміж за москалів або мусять їхати в Казахстан чи Сибір, або й на Далекий Схід, бо там їхні суджені або сподівані женихи.

На жаль, багато українських інтелігентів, в ім'я кар'єри або звичайного хохляцького почуття неповноцінності, теж одружуються з росіянками і тим більше звужують вузьке коло молодих українських мужчин. Їхні батьки згодом мусять хоч-не-хоч розмовляти вже з унуками російською мовою, бо росіянка української мови не навчила їх. А ті, що виїхали поза межі України, пропали для своїх родин, свого суспільства і себе самих.

І ми тут, довкола себе, спостерігаємо подібну картину спустошення української родини, що є основою усякої нації на рідній землі та в розпорошенні. І тут трапляється часто, що «дівчаток москалі украли» — цебто чужинці. І тут, як в Україні, забирають хлопців «у москалі» — в чужу уніформу життя і мислення! — всякі асиміляційні системи. Сучасна українська родина поза межами України в такій самій небезпеці, як і українська родина в Україні. І та, і та може оглянути себе а дзеркалі Шевченкової поезії.

А втім, і старше покоління українців і молодь може знайти в Шевченковій поезії багато думок, з яких можна б укласти-вимостити власний український шлях почerez трясовиння сучасної всесвітньої метушні. І політики і журналісти, і наукові працівники і священники, техніки і пересічні люди, які тривожать свої душі питанням: — Що нам робити сьогодні? Іти нам культурницьким чи революційним шляхом до нашої мети?... Усі вони знайдуть відповідь на ці складні запитання в Шевченковій творчості. Бо Тарас Шевченко — сучасна людина! Він належить до нашого політичного віку — до віку боротьби за гідність людини і суверенність націй.

Тому його читають і в Європі, і в Азії, а латино-американські читачі дивуються пророчому духові Шевченка, що зумів проникнути темряву віків. Деякі північно-американські мислителі з подивом визнають: Тарас Шевченко висловив прагнення нинішньої молоді, її прагнення до людяності і любови.

*Царям, всесвітнім шинкарям
І дукачі, і таляри,
І пуга кутії пошли.*

*Робочим головам, рукам
На сій землі
Свою ти силу низпошли.*

*Мені ж, о Господи, подай
Любити правду на землі
І друга щирого пошли.*

*А всім нам вкупі на землі
Єдиномисліє подай
І братолюбіє пошли.*

¹ Маючи тут на увазі стан з перед серпня 1991 року — прим. Редакції.

глухий застій — окрім Японії, Тайвану і Північної Кореї практично жодних замовлень на нові ядерні ब्लюки немає, бо вже відомі всі позитивні й негативні моменти атомної енергетики.

Зацікавлені кола поширюють інформацію, що українські АЕС виробляють електроенергію в 2-3 рази дешевше, ніж теплові станції. „Ми абсолютно не вміємо (або не хочемо) показувати, що криється за так званою ефективністю АЕС“, — вважає Юрій Костенко. „А криється там відсутність половини, а може й двох третин тих витрат, які сьогодні здійснюються на підтримку функціонування цієї галузі з державного бюджету“.

В структуру ціни на електроенергію повинно бути закладено все — відрахування на паливо, на розвиток електричної мережі, на майбутнє зняття з експлуатації ядерних блоків, на створення сховищ для відпрацьованого палива тощо. Якщо все це врахувати, то, як свідчить досвід розвинених країн, а зокрема Сполучених Штатів, ціна стає більша за теплову електроенергію майже в 1,5 рази. Тобто очевидне намагання ввести українську громадськість в оману.

Така атомна енергетика, яка існує зараз в Україні (тобто на цих типах реакторів і з такою інфраструктурою), не має майбутнього. Ми ж, незважаючи на світовий досвід, ухвалюємо адміністративне рішення: „Нарастити“, — і будемо гатити туди мільярди, а потім, через 10-20 років, чухатимемо собі потилиці: що ми наробили? І це попри те, що на основі аналізу становища в західних країнах Міністерство природи підготувало й передало на розгляд КМУ висновки про те, що нині недоцільно йти шляхом нарощування потужностей. Але думки спеціалістів Міністерства природи не враховано. Чому?

Як розповів Юрій Костенко, дослідження, здійснені в міністерстві, показали, що існуюча в Україні атомна енергетика повністю працює на вигоди російської економіки: більше ніж 40% всіх замовлень російський ядерно-енергетичний комплекс має саме з України — це і пальне, і обладнання для реакторів, і збагачення природного урану, який видобувається в Україні.

Нині Росія вимушена скорочувати військову ядерну тематику — вже виведено з експлуатації два військових реактори. Необхідно скорочувати робочі місця, а це сотні тисяч працівників, а щоб зберегти цей комплекс, то більшу його частину переорієнтовують на мирні проєкти — вже прийнято урядову програму стрімкого розвитку російської атомної енергетики, і головну ставку зроблено на українських замовників. Чому деякі депутати ВРУ, які свого часу активно домагалися накладення мораторію на експлуатацію АЕС, нині змінили своє ставлення до цих питань? А тут діє російський інтерес: Росія просуває через депутатів ВРУ розширення української атомної енергетики.

Ще одна проблема. Україна має поклади природного урану, тому нашій енергетиці доцільніше орієнтуватися на інші типи реакторів, а не на ті, які поставила Росія, бо для них необхідно уран збагачувати. А в світі є реактори, які працюють на природному урані (канадський реактор КАНДУ): купивши ліцензію на цей реактор, було б знято

ренції та плянування з єдиного центру поступово перетворили економіку в таку систему, яка в основному задовольняла власні потреби, а не потреби громадян: напередодні „перебудови“ 80% промисловості СРСР працювало для того, щоб задовольнити потреби... промисловості.

Цей страшний замкнений цикл руйнував усе навкруги і впершу чергу — Україну, в якій добре розвинена транспортна інфраструктура і надзвичайна сконцентрованість мінеральних ресурсів дозволяли їх швидко споживати. „От і споживали, — зауважив Юрій Костенко, — доспоживалися до того, що практично втратили нормальне навколишнє середовище і можливість безпечного проживання на цій території. Тобто екологічна криза в Україні є системною екологічною кризою: вона не обумовлена тим, що хтось щось не так зробив і навіть не вибухом на Чорнобильській АЕС, який є величезною техногенною катастрофою: попри весь трагізм ситуації, пов'язаний з Чорнобилем, більшість екологічних проблем України обумовлені відсутністю ефективно функціонуючої економічної системи. Але ми продовжуємо йти екстенсивним шляхом, який постійно критикували, але для зміни якого й досі нічого не зробили.

Виходячи із розуміння причин, що породжують екологічні проблеми, Міністерство природи склало свій плян екологічної реформи, який тісно пов'язаний із економічною реформою, а саме зі структурною перебудовою економіки“.

Але, як не дивно, такі, здавалося б, очевидні речі виявилися незрозумілими членам Кабінету Міністрів України, який, на думку Юрія Костенка, ще не доріс до розуміння взаємопов'язаності економічних і екологічних проблем. І особливо це стало очевидним на прикладі нової урядової концепції розвитку паливно-енергетичного комплексу. “Можна сказати, що це — другий плян ГОЕЛРО, — зауважив міністр, — бо концепція передбачає розширення мережі атомних блоків, збільшення потужностей електростанцій на дніпровському каскаді, залучення менших річок і багато інших проєктів. Постає питання, хто проаналізував те, чи природний потенціал України здатний сьогодні „витримати“ цю концепцію? Адже після аварії на ЧАЕС стало цілком очевидним, що екологічний ресурс України практично вичерпаний і ми не можемо йти шляхом нарощування нових потужностей, а лише шляхом збереження існуючих, шляхом підвищення ефективності виробництва — тобто шляхом енерго-збереження, тим більше, що сьогодні на душу населення в Україні виробляється стільки електроенергії, скільки в більшості розвинутих країн Європи. І замість того, щоб основні зусилля спрямувати на енергозбереження, ми знову йдемо традиційним шляхом нарощування енергетичних потужностей.

Цей приклад є характерним свідченням про те, що ми продовжуємо нищити довкілля з такою ж наполегливістю, як робили це впродовж десятиліть“.

Викривлена економічна система приводить до прийняття абсолютно хибних рішень. Нарощування потужностей виробництва електроенергії, яке плянує український уряд, передбачає розвиток атомної енергетики, і це при тому, що в ядерній енергетиці нині

Едіт БОГАЦЬКА

НЕЗАЛЕЖНІСТЬ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ЕКОЛОГІЧНИХ ПРОБЛЕМ

(Закінчення, 2)

Інтерв'ю міністра охорони навколишнього
природного середовища

(УЦІС) У середині січня 1994 року міністр охорони навколишнього природного середовища Юрій Костенко дав інтерв'ю Українській Інформаційній Службі, темою якого була еколого-економічна реформа в Україні.

П'ять великих природо-охоронних програм, розроблених міністерством, спрямовані на ліквідацію наслідків руйнівної техногенної діяльності й поліпшення екологічного становища України. Але руйнація докільля триває і триватиме надалі, якщо не буде здійснено всебічної структурної перебудови народньо-господарського комплексу України.

Основу екологічної кризи, вважає Юрій Костенко, складають чинники, пов'язані, по-перше, з політичним статусом України в СРСР і, по-друге, з розвитком її економічної системи. Внаслідок політичної залежності України, впродовж століть відбувалося хижацьке використання її природних ресурсів. Свого часу Україна мала потужні родовища нафти, газу, вугілля. Ще до 70-х років цього століття вона постачала у великих обсягах все за кордон — як на схід, у республіки колишнього СРСР, так і на захід, до країн Ради Економічної Взаємодопомоги. Саме в ці останні в першу чергу з України поступали залізна руда, вугілля, нафта, газ, метал, півфабрикати. Створювався замкнутий цикл: з одного боку, все більше й більше природних ресурсів видобувалося, а з другого боку, вони залучалися до економічного обігу інших країн, забезпечуючи розвиток їхнього економічного потенціалу, а Україна тим часом перетворювалася на сировинний додаток до них. Така структура економіки, на думку міністра охорони природи, є найбільш екологічно шкідливою.

Окрім того, видобуток природних покладів супроводжується великими енергозатратами. Саме через це виникла й почала здійснюватися програма атомізації України: плянувалося впродовж відносно короткого терміну побудувати тут понад 40 ядерних енергоблоків.

Третій чинник екологічної кризи — неефективність української економіки, яку впродовж десятиліть будувала адміністративно-командна тоталітарна система.

Однією з підвалин совєтської економіки були низькі ціни на енергоносії, які складали лише 3% від світових цін. Відсутність конку-

Римляни посилали дітей вчитися в школи Етрурії. «Вчили етрусську мову так, як тепер грецьку», — пише Тіт Лівій.

А ось свідчення Страбона: *«Від етрусків римляни запозичили своє богослужіння, будову храмів, жертвоприношення, музику, одяг, зброю, всі види віри, судочинство, консулів...»*

Отже, час уже забути антинаукові небилиці про те, як римська культура впливала на наддніпрянську. Слід ґрунтовніше вивчати історичну місію давних українців у творенні давних культур і цивілізацій. Маємо відновити справедливність щодо багатьох давньо-українських племен. Таких, наприклад, як гиксози.

Ось як пише про гиксосів американський історик Джон Вільсон: «Гиксози, мирно вийшовши з Єгипту (де вони панували понад 100 років — С. П.), побудували місто Єрусалим десь за 500 років перед вторгненням жидів до Ханаану. Ханаани звали гиксосів русами, а ними збудоване городище Руса-салем, що значить „Русів постій“. Зі слова Руса-салем і постало слово Єрусалим». (Джон Вільсон. «Культура Стародавнього Єгипту». Чікаго. 1965). Ізраїльський археолог, чесний вчений Еммануїл Анаті, в книзі «Палестина перед жидами» (Нью-Йорк, 1962) пише, що в Палестині знайдені гиксосні могили, в яких виявлені керамічні вироби, тотожні виробам стародавнього Трипілля.

Отже, годилося б євреям також відзначити рік Трипільської культури та й вшанувати пам'ять давних українців-русів, на кістках і крові яких стоїть держава Ізраїль.

А проте рік Трипільської культури не має належного пошанування й відзнаки в самій Україні. То що вже говорити про інші народи, що їх спородили давньо-українські племена.

*

З-поміж усіх давньо-українських племен і держав найбільшою історичною гордістю українців є держава Оратанія (Антія) IV-V століття н. е. Ні до, ані після неї український народ не мав такої могутньої і класичної держави.

Але про неї буде окрема наша розмова в наступній статті.

Листопад, 1993 р.,
Київ.

проблему монопольного постачання з Росії ядерних тепловиділяючих елементів. Але уряд ухвалив інше рішення — добудувати 6 блоків з реакторами типу ВВР-1000, тобто російського виробництва, які будуть і надалі прив'язувати українську атомну енергетику до російської.

Говорять про великий ступінь будівельної готовності цих блоків. Їхня ступінь готовності дійсно велика, але це може бути переконливим аргументом лише з точки зору наших хибних економічних уявлень — Австрія не ввела в експлуатацію повністю збудовану АЕС, бо вона була б збитковою. Теж саме в Сполучених Штатах: потужна атомна станція експлуатувалася лише 7-8 років, але, оскільки виробляла дорого, порівняно з іншими джерелами, електроенергію, її закрили. Там зважили, що економічні збитки, які супроводжуватимуть функціонування ядерної енергетики, будуть набагато більші, ніж те, що вкладено в конкретний об'єкт. Адже тамтешні атомні станції — це комерційні компанії, які діють в умовах жорсткої конкурентної боротьби, де перемагає той, хто має більший економічний ефект. Ніхто не хоче втрачати власних прибутків. А в Україні, де все це державне, гроші можна пускати „на вітер“.

Показовий випадок з французькою державною компанією „Електрісіті де Франсе“ — вона заборгувала державі більше 40 млн. доларів. Це приклад неефективності функціонування атомних електростанцій, які отримують дотації з державного бюджету.

Чому це характерне саме для ядерної енергетики? Тому, що вона від самого початку „працювала“ на атомну зброю — вона напрацьовувала ядерні матеріали. На виробництво електроенергії вона була „перекваліфікована“ значно пізніше. І весь час держава постійно прикривала весь цей комплекс зі свого бюджету — саме, щоб мати потужну зброю.

„Якщо говорити про майбутню українську атомну енергетику, — говорить Юрій Костенко, — то ми свідомі того, що в такому вигляді вона не годиться.“

Перша, початкова стадія використання урану повинна базуватися на інших типах реакторів — вони повинні бути меншими, більш надійними й екологічно безпечними. Запаси урану в світі не вічні — їх вистачить найбільше до 2100 року. Тому необхідно переходити на реактори, які „народжують“ самі для себе паливо. Саме таким шляхом ідуть розвинені країни, зокрема Сполучені Штати і Японія.

А до проблем нашої атомної енергетики потрібно підійти зовсім з іншого боку: оцінити її економічну ефективність і екологічні збитки, які вона наносить, і лише після цього ухвалювати рішення: куди спрямовувати державні асигнування — чи на розвиток атомної енергетики, чи на енергозбереження? — вважає міністр охорони навколишнього природного середовища Юрій Костенко.

Другим енергоносієм-складником паливно-енергетичної концепції, яку склав і впроваджує в життя уряд, є вугілля. Яка нині справжня собівартість тонни українського вугілля — знає, можливо, лише пан Звягільський, але нікому цього не каже. На думку незалежних економістів, вона вже, мабуть, перевищує світову, незважаючи на те,

що українські шахтарі отримують зарплатню разів у 100 меншу, ніж їхні колеги в економічно розвинутих країнах. Адже нині, щоб видобути з українських надр тонну вугілля, потрібно спочатку спалити приблизно 500 кг... того ж таки вугілля, з нього зробити електроенергію, яку використати на видобування нового вугілля.

Однак уряд і надалі робить ставку на збиткове донецьке „чорне золото“, незрозуміло чим керуючись у своїй „неекономічній“ політиці.

А що відбувається в подібних ситуаціях в економічно вільному світі? Приміром, у Гамбургському порті тонна австралійського вугілля коштує 56 доларів; їхнє власне вугілля — 150 доларів. Тому німецькі підприємці скорочують власний видобуток, а орієнтуються на дешевше вугілля.

Юрій Костенко вважає, що в Україні потрібно робити те ж саме, тобто обсяги видобутку необхідно частково скорочувати, а той, так би мовити, умовний прибуток скеровувати на створення в донецькому регіоні нових робочих місць для шахтарів. Таким чином, з одного боку, відбудоватиметься структурна перебудова промисловости, а з іншого — до економічного обігу залучатимуться дешевші енергетичні ресурси.

А як це визначає так звана нова програма, яку розробило Міністерство економіки за допомогою „славнозвісної“ Ради з питань вивчення продуктивних сил, очолюваної народнім депутатом ВРУ Сергієм Дорогунцовим? Знову вкладати гроші в економічно збиткове вугілля, роблячи при тому суто ритуальні реверанси в бік ринкової економіки. Але якщо не починати щось робити, то все так і залишатиметься без змін!

На зауваження кореспондента УІС, що в Україні нині енергетичний голод і тому скорочувати видобуток вугілля несвоєчасно, Юрій Костенко рішуче заявив, що це зовсім не відповідає дійсності тому, що обсяги виробництва в Україні, на жаль, стрімко падають, і на найближчі десятиліття електроенергії в таких кількостях не потрібно. А те, що її „з'їдають“ енергоємні виробництва (на яких енергоспоживання в 6-10 разів вище, ніж у технічно розвинутих країнах світу), мало б скеровувати увагу уряду на впровадження нових технологій. Однак це не відбувається.

Юрій Костенко навів конкретний приклад. Ще за часів СРСР виробництво ферросплавів було надзвичайно енерговитратним. „Якщо запровадити в цій галузі західні технології, — вважає він, — ми могли б відключити всі атомні енергетичні ब्लюки. Але на це ніхто не зважає тому, що ми жили й живемо в країні абсурдних уявлень, хибних пріоритетів і цінностей, і мало хто в уряді здатен піднятися над всім цим“. От і плян розвитку паливно-енергетичного комплексу України є абсолютною прив'язкою до старої економічної системи, яка вже не відповідає дійсності, і тому, незалежно від цього пляну, світові ціни на енергоносії не дозволять тримати український промисловий потенціал у тому вигляді, в якому він є сьогодні, — все-рівно мільйон тонн сталі на душу населення не виплавлятиметься і по тонні хліба на кожного громадянина не вироблятиметься, — хоча Міністерство економіки й плянує на ці обсяги.

„Отже, якщо говорити про майбутню енергетику, — підсумував міністр, — ми свідомі того, що в такому вигляді вона не годиться ані з

економічного, ані з екологічного боку, бо, якщо виконати ці рішення уряду, перспектив на екологічно чисте майбутнє України немає ніяких“.

У світі вироблено два важелі впливу на підприємства, щоб зацікавити їх в екологізації виробництва: це податки за забруднення і пільги за введення екологічно чистих технологій. Цей принцип дуже ефективно діє в усіх цивілізованих країнах. Але намагання Міністерства природи вплинути на Міністерство фінансів, яке регулює податкову систему, виявляються марними, і доти, поки підприємства будуть загальнодержавними, а Мін. фінансів і Мін. економіки будуть їх регулювати, ні про який вихід з екологічної кризи не може бути й мови, тому що держава не зацікавлена вводити ще й екологічні податки.

Намагання Міністерства природи вплинути на діяльність міністерств і відомств завжди зустрічаються із шаленим опором на всіх рівнях влади, починаючи від КМУ та адміністрації Президента і закінчуючи цілком конкретними міністерствами та відомствами, тому що намагання обмежити споживання природних ресурсів — це конкретні інтереси директорів підприємств та голів колгоспів і, врешті-решт, галузевих міністерств і комітетів. Приклад: останнє рішення ВРУ щодо введення в експлуатацію ЧАЕС — думки Мін. природи практично не були враховані. А в той же час, незважаючи на важке економічне становище, для функціонування ЧАЕС з державного бюджету дотується стільки грошей, що дешевше було б закупити цю електроенергію в інших країнах. І таких прикладів можна наводити десятки або й сотні.

Але навіть у цій абсурдній економічній системі й не менш абсурдній політичній ситуації те, що Міністерство природи зробило за рік, уже дало результати.

Перше — введено нові платежі за викиди й скиди забруднюючих речовин у навколишнє природне середовище. Ці платежі відразу привернули увагу керівників підприємств до проблем екології, бо вони економічно відчутні.

Другим важливим чинником є те, що з 1994 року в державному бюджеті з'явився спеціальний розділ “Охорона навколишнього природного середовища”. Держава виділяє певні (до речі, дуже малі за розміром) асигнування на природо-охоронні заходи, але Мін. природи до них не мало жодного відношення, бо вони розподілялися за галузевим принципом: Мін. фінансів і Мін. економіки плянували, якому міністерству чи відомству скільки виділити грошей на природо-охоронні заходи. А міністерство саме вирішувало, що йому вигідніше зробити. Постає питання: а як же впроваджувати державну екологічну політику? І як ув'язується таке фінансування з програмами, що розробляє Мін. природи (п'ять великих програм)? А виявляється, що ніяк не ув'язується.

У рамках державної програми “Дніпро” фахівцями Мін. природи було встановлено, що в дніпровському басейні функціонує більше 1000 підприємств, які забруднюють навколишнє середовище. З них визначено 100 найшкідливіших забруднювачів. Встановлено, які там найбільш небезпечні технології. Тому цілком логічно, що саме

Міністерство природи повинно визначати, якому підприємству в першу чергу надавати кошти, а тоді ці державні гроші матимуть найбільш ефективне використання.

Ще один принциповий момент — створено Головну державну екологічну інспекцію. Це свого роду екологічна міліція, яка покликана контролювати дотримання природо-охоронного законодавства. Екологічна інспекція, яка функціонувала раніше, не була забезпечена жодними правами. Зараз в Адміністративний кодекс введено закон, згідно якого органи Мін. природи мають таке право, а екологічна інспекція отримала статус державної, тому зараз можна говорити про її більш-менш ефективну діяльність.

„Наші підходи й зауваження ґрунтуються не лише на власних висновках, але й на висновках Світового банку, що два роки працював в Україні і розробив рекомендації, як потрібно діяти, щоб змінити структуру виробництва, і які вигоди матиме від цього Україна в економічному аспекті“, — підсумував Юрій Костенко.

»ОУН змагає до здійснення в українській державі права кожного громадянина на приватну власність і гарантію на гідні умови життя, ріст добробуту, соціальне забезпечення, але не признає ніяких привілеїв якоїсь класи чи верстви, як експлуатації людини людиною чи державою. ОУН — за негайну і повну ліквідацію колгоспної системи та соціалістично-тоталітарної господарки...

ОУН — за безкоштовну передачу землі селянам у розмірах трудових господарств і виробничих верстатів робітникам, за вільну торгівлю, за право працівників на творення фахових і професійних спілок,... за вільний вибір навчання та безплатну підставову нижчу і середню освіту, за право оснóвувати різного роду приватні навчальні заклади...

ОУН відкидає і поборює расизм, імперіялізм, ненависть до цілих народів і релігійних громад, та протинаціональні великопростірні і всесвітнянські рухи, які знищують суверенність націй».

*Сьомий Великий Збір ОУН, 1988,
стор. 110–111, пар. 44, 46, 48.*

Роман РАХМАННИЙ

ЧОМУ ПОЛІТИЧНИЙ ТАРАС ШЕВЧЕНКО?

(Закінчення, 2)

IV

І ми тут, у вільних умовах життя і праці, *думаймо*, читаючи Шевченкові поезії. Бо він до нас і про нас писав ці рядки:

*Мій Боже милий! Як хотілось,
Щоб хто-небудь мені сказав
Хоч слово мудре; щоб я знав
Для кого я пишу? Для чого?*

Він надіявся на нас, як на своїх дружніх читачів:

*А може тихо за літами
Мої мережані сльозами
І долетять...
І пагнуть
Неначе роси над землею,
На щире серце молоде
Сльозами тихо упадуть!
І покиває головою,
І буде плакати зо мною,
І може, Господи, мене
В своїй молитві пом'яне.*

А чи ми робимо це?... Читаємо його «білії листи»?... Чи споминаємо його в наших думках і молитвах?... Бо якщо вдумливо читати Шевченкові твори, якщо спільно з дітьми шанувати його і присутністю на концертах в його честь, і спільним читанням його творів по свіїх хатах, тоді можна відкрити багато дечого про себе самих у країнах нашого поселення, як і в самій сучасній Україні. Ось картина знищування української родини під царським володінням у т. зв. дореволюційній часи:

*Зійшлись, побрались, поєднались,
Помолодніли, піросли.
Гайок, садочок розвели
Кругом хатини. І пишались
Неначе князі. Діти гралась,
Росли собі та виростали...
Дівчаток москалі украли,
А хлопців в москалі забрали,
А ми неначе розійшлись,
Неначе брались — не єднались.*

Цей вірш написано 1860 року. І нині¹ в Україні таке саме.

Мужчин в Україні винищено московською імперіалістичною війною. Інших заслано поза межі України. Українські дівчата виходять заміж за москалів або мусять їхати в Казахстан чи Сибір, або й на Далекий Схід, бо там їхні суджені або сподівані женихи.

На жаль, багато українських інтелігентів, в ім'я кар'єри або звичайного хохлацького почуття неповноцінності, теж одружуються з росіянками і тим більше звужують вузьке коло молодих українських мужчин. Їхні батьки згодом мусять хоч-не-хоч розмовляти вже з унуками російською мовою, бо росіянка української мови не навчила їх. А ті, що виїхали поза межі України, пропали для своїх родин, свого суспільства і себе самих.

І ми тут, довкола себе, спостерігаємо подібну картину спустошення української родини, що є основою усякої нації на рідній землі та в розпорошенні. І тут трапляється часто, що «дівчаток москалі украли» — цебто чужинці. І тут, як в Україні, забирають хлопців «у москалі» — в чужу уніформу життя і мислення! — всякі асиміляційні системи. Сучасна українська родина поза межами України в такій самій небезпеці, як і українська родина в Україні. І та, і та може оглянути себе а дзеркалі Шевченкової поезії.

А втім, і старше покоління українців і молодь може знайти в Шевченковій поезії багато думок, з яких можна б укласти-вимостити власний український шлях почерез трясовиння сучасної всесвітньої метушні. І політики і журналісти, і наукові працівники і священики, техніки і пересічні люди, які тривожать свої душі питанням: — Що нам робити сьогодні? Іти нам культурницьким чи революційним шляхом до нашої мети?... Усі вони знайдуть відповідь на ці складні запитання в Шевченковій творчості. Бо Тарас Шевченко — сучасна людина! Він належить до нашого політичного віку — до віку боротьби за гідність людини і суверенність націй.

Тому його читають і в Європі, і в Азії, а латино-американські читачі дивуються пророчому духові Шевченка, що зумів проникнути темряву віків. Деякі північно-американські мислителі з подивом визнають: Тарас Шевченко висловив прагнення нинішньої молоді, її прагнення до людяності і любови.

*Царям, всесвітнім шинкарям
І дукачі, і таляри,
І пута кутії пошли.*

*Робочим головам, рукам
На сій землі
Свою ти силу низпошли.*

*Мені ж, о Господи, подай
Любити правду на землі
І друга щирого пошли.*

*А всім нам вкупі на землі
Єдиномисліє подай
І братолюбіє пошли.*

¹ Маючи тут на увазі стан з перед серпня 1991 року — прим. Редакції.

Ледве чи можна було б краще висловити ідеї, почуття і прагнення людей минулого десятиріччя, 1960-их років! А тим часом це слова нашого поета з 1860 року!

Якщо чужоземні суспільства помалу відкривають у глибині Шевченкової поезії та його біографії цінні скарби для себе, то тим більше ми — Шевченкові брати і сестри! — повинні знати ці скарби і користуватися ними для тієї мети, для якої він призначив їх.

Щорічна академія чи концерт на честь поета і революціонера Тараса Шевченка не сміє бути ще однією врочистою церемонією. І не сміємо призначати виконання цієї церемонії лише шкільним дітям чи т. зв. загальові нашої організованої громадськості. На такій академії чи концерті повинні бути — під загрозою тяжкого національного гріха! — всі наші політики, публіцисти, священики, єпископи, наукові працівники і професіоналісти.

По-перше для того, щоб перед самим собою заманіфестувати свою приналежність до Шевченкового роду. По-друге для того, щоб відновити присягу, що її теж від нашого імени склав П. Куліш 1861 року. На Шевченкових похоронах він публічно заявив: «Будь-же, Тарасе, певен, що ми (твій заповіт) збережемо і ніколи не звернемо з дороги!»

А зберігати той Шевченків заповіт доводиться нині не лише перед явними ворогами. Зберігати його треба особливо перед тими «добродіями», які черпають дослід із Шевченкової криниці для власних цілей і перетворюють її скарби на свій лад зі шкодою для української нації. В міру того, як Тараса Шевченка відкривають для себе чужі, ми — українці — можемо залишитися без його спадщини: така вона буде обсмикана, обкросена, різними коментарями змінена!

Щорічна зустріч громадськості для вшанування славної пам'яті Тараса Шевченка є нагодою і спонукою для того, щоб по-новому усвідомити шевченківську концепцію української нації та Шевченків шлях до її визволення.

V

Ми зробили це саме тепер, спільно. Спільними думками і словами ми дали відповідь на основне запитання: чому саме Тарас Шевченко є прапорним іменем для українців, які борються за політичне визволення свого народу?

— Бо він є найвірнішим віддзеркаленням долі кожного з нас — в Україні і в державах українського поселення.

— Бо він має сміливість називати речі по імені, не лякаючись ні царя, ні тюрми, ні своїх рідних негідників.

— Бо його мистецьке слово було і далі є формою українського національно-культурного й політичного себевиявлення і протесту.

— Бо політичність життя і поезії Тараса Шевченка є не лише актуальна для українців на всьому світі, але вона й співзвучна із прагненням людства в атомовій епосі...

*Борцям за волю України**Василь ЛАБА**Викладач Львівського автошл. технікуму***ІВАН ЗАХАРКІВ-АРТЕМ БУВ
ЧЛЕНОМ ПРОВоду ОУН**

Крах політичної системи большевизму зняв табу з цілих пластів української історії, насамперед пов'язаних з національно-визвольною боротьбою. Тому тепер із таким запізненням відкриваємо для себе окремі її блискучі грані. Із п'їтьми забуття виринають все нові і нові постаті. Такою постаттю є і член проводу ОУН Іван Захарків-Артем.

Отже, народився Іван Михайлович Захарків в селянській сім'ї в селі Під'ярків в 1914 р. Мав ще 2 братів і 3 сестри. Змалку відзначався потягом до книжок. Після закінчення сільської школи навчався в гімназії у Львові, а після її закінчення поступив на хемічний факультет політехнічного інституту. На цьому ж факультеті вчився і його сусід Дмитро Толопка. У Львові Іван вступив в ОУН, близько потоваришувався із Степаном Бандерою. На початку 1930 років Бандера кілька разів бував в Під'яркові в хаті Захаркових. У великому і затишному саді Захаркових він проводив бесіди зі своїми однодумцями. Любив зранку боротися з Івановим батьком. Ночував у більш заможних Толопків.

У відповідь на терор большевицького режиму в Україні в 1932–1933 рр., який призвів до голодної смерті мільйони селян, ОУН вирішила відповісти терором проти советських установ у Польщі. 21 жовтня 1933 р. у Львові був убитий секретар советського консульства Андрій Майлов. Месником був Микола Лемик, 18-річний студент з сусіднього з Під'ярковом села Солова. Поліція схопила Миколу і через тиждень польський суд виніс йому смертний вирок, який з огляду на молодий вік був замінений довічним ув'язненням. У 1934 р. разом із 12 товаришами був арештований Іван Захарків і отримав від польської Феміди 3 роки ув'язнення за приналежність до ОУН. Після смерті Ю. Пілсудського в 1935 р. був амнестований, перебував більше у Львові, хоча роботи не мав. Поліція невідступно стежила за ним. Досить було Іванові приїхати в село, як зразу приходив на розмову хтось з поліції. Якось пізно ввечері влітку 1939 р. після вчиненого обшуку в хаті, поліцаї заявили Іванові, що він арештований. Поки сім'я збирала синові речі на дорогу, а поліція в'яснювала, хто ж його має вести фірою до залізничної станції, Іван несподівано вирвався з хати і втік. Пішки добрався до Львова, а за якийсь час прислав родині звістку з Німеччини. Незабаром розпочалась Друга світова війна, польська держава припинила своє існування, а Іван знову з'явився на рідних теренах, тепер вже включених до складу СССР. За розповідями, він був

призначений Обласним провідником ОУН. Оскільки перебування в Під'яркові було небезпечним, він влаштувався вчителем в селі Дев'ятники, де директором школи працював його родич Гліб Коцан. Проживав Іван у цей період в хаті Ярослава Дякона в Дев'ятниках. Дякон пізніше був референтом СБ при Проводі ОУН, а тоді вчителював у сідсідніх Юшківцях. Школа в Юшківцях в 1939–40 рр. вечорами була схожа на штаб–квартиру ОУН. Тут друкували документи, тут переховувались і зустрічались з тими, які приходили з німецької зони окупації. Непрямі підтвердження цього знаходимо в статті С. Бандери «В десяту річницю створення революційного проводу ОУН (10.2.1940 р)», в якій він писав, «що зразу ж після 10 лютого 1940 р. в Галичину були відправлені групи революціонерів та кількох членів революційного Проводу ОУН» (Бандера С. «Перспективи української революції», — Мюнхен. 1978, с. 186).

Робота підпільників була напруженою. Брат Івана, Андрій Захарків, згадує, що Іван ходив проводити уроки, постійно тримаючи два пістолети в кишенях, будучи кожної хвилини готовий до зустрічі з енкаведистами. Дружина Дякона, Стефанія, підтверджує, що ніколи ні Іван, ні її чоловік не ночували в хаті, тільки або десь у stodолі, або в інших людей. Ночами вони ходили по сусідніх селах, налагоджували зв'язки. Через якийсь час Іван змушений був перейти на нелегальне становище в тодішньому Новострілицькому районі, а ще за якийсь час перейшов через кордон в німецьку окупаційну зону. Повернувшись в Галичину влітку 1941 р. разом з українським батальйоном «Нахтігаль» («Соловей»). В складі Похідних груп ОУН слідом за наступаючою німецькою армією йшов на Східну Україну. 19 липня 1941 р. група, з якою йшов Іван, з села Пашовка на Київщині відправила Я. Стецькові вітальну записку такого змісту: «Голові і творцеві Першого Правління відновленої Української Держави, дорогому другові Ярославові Стецькові наш щирий дружній привіт із Київщини, серця України, пересилають: Ярослав Старух, Іван Захарків, Мирон Кубай (з Дев'ятник — В. Л.), Б. Е. Андрощук, І. Яниченко, Петро Поліщук, О. Маївський, Василік». На записці є ще 3 нерозбірливих підписи. Фотокопія цієї записки була поміщена в одному із зарубіжних українських видань у 1981 р.

Після вступу німців до Києва восени 1941 р., тут відбулося віче з метою в'яснити киянам дальшу долю України. Віче скликали провідні члени ОУН і запросили на нього також представників німецької влади та армії. Представники ОУН заявили, що большевицька армія буде розбита й Україна стане вільною незалежною державою. Присутні німецькі генерали й офіцери категорично відкинули цю думку, заявивши, що жодної Української Держави не буде. Тут же почалась стрілянина й арешти членів ОУН. Іван Захарків теж був арештований. Від негайного розстрілу його врятувало посвідчення про те, що він проходив вишкіл у німецькому спецвідділі. Зате в тюрмі заглядала йому у вічі смерть від голоду та важкої фізичної праці.

Українське підпілля зуміло зорганізувати втечу Івана (пізніша підпільна кличка «Артем») і з великими труднощами переправило

його до Львова. Зі Львова через кілька днів опухлого від голоду, хворого Івана доставили в Під'ярів, а звідси він перебрався в Дев'ятники. Поки Служба Безпеки (СБ) ОУН перевіряла всі обставини того, що сталося, Іван перебував у селі, відновлював сили. Перевірку проводив його товариш по підпільній роботі Я. Дякон.

Пізніше Іван перейшов у Карпати і працював у школі старшин УПА. В період 1941–44 рр. він одружився з Ярославом Завадкою-Мартою — симпатичною невисокою дівчиною з окраїни Жовкви. З поверненням армії ССР в Галичину перебував у безперервних боях разом з відділами УПА на території Тернопільщини та Львівщини. В лютому 1945 р. мав намір перебратися в Карпати і по дорозі зайшов у Під'ярків попрощатися з батьками.

Але дійти до Карпат Іванові Захаркову-Артемові не судилося. У селі Вибранівка на Жидачівщині він попав під опіку іншої групи охорони, яка складалась з 12 чоловік. Серед цих алегоричних 12 апостолів, очевидно, був і один юда-провокатор, який знав Івана особисто. Як тільки група стала на відпочинок у селі Борусів, хата, де відпочивав «Артем», була оточена енкаведистами. Старший групи зумів непомітно втекти з хати. В запеклій перестрілці Іван та бойовик охорони Гриневич (з цього ж таки села) були вбиті. Поховали їх у спільній могилі на цвинтарі в Борусові. Лише в 1991 р. родина відшукала могилу Івана.

Через 2 місяці після смерті Івана його дружина народила сина, який через 7 місяців залишився круглою сиротою. «Марта» працювала спочатку секретарем-машиністкою, а пізніше — лікарем у польовому шпиталі УПА. Коли енкаведисти оточили цей шпиталь біля села Бояжець на Жовківщині, вона застрілилась, щоб не потрапити живою в руки ворогів.

«Артем» залишив по собі унікальний документ цієї героїчної епохи — свій щоденник 1942–44 рр. Родина зуміла його зберегти, а зараз львівський історик Г. В. Дем'ян готує його до друку.

Спогадами про життя та діяльність Івана Захаркова поділився зі мною його брат Андрій, який проживає у Львові, та дружина Я. Дякона — Стефанія, мешканка м. Дрогобича. Івана Захаркова добре знав голова Проводу ОУН п. Ярослав Стецько. Доказом цього є лист з Українського Інституту Освітньої Політики в Мюнхені від 3 листопада 1992 р. за підписом Івана Равлюка, скерований до брата Івана Захаркова, Андрія. Пані Стецько підтверджує, що І. Захарків був у Проводі ОУН.

Думаю, що громадськість Під'яркова згадає про героя — односельчаника і не дозволить канути в забуття його імені.

Микола ШАТИЛОВ

СМЕРТЬ В ОСІННЬОМУ МЮНХЕНІ

(Закінчення, 4)

Пообіцявши Хрущову зліквідувати («змахнути» — мовою кагебістів) Степана Бандеру, «Залізний Шурик» грав напевне. За два роки до того, осіннім мюнхенським ранком, по дорозі до редакції нагло помер відомий український публіцист. Служба безпеки ОУН підозрювала вбивство, але судово-медичні експерти наполягли: серцевий напад... Хто-хто, а Шелєпін міг присягнутися, що серце дозволяло письменникові жити й жити! Не дозволила скляна ампулька, наповнена випарами синильної кислоти, якими вистрілював схожий на пістолет пристрій. Підступну зброю винайшли в одній із численних «шарашок», як зневажливо називали ув'язнені вчені науково-дослідні заклади КГБ. А випробував її на «об'єкті» з ім'ям Лев Ребет давній — з дев'ятнадцяти років! — агент «червоного гестапо» Богдан Сташинський, він же — Броніслав Качор, він же — Олександр Крилов, він же — Зіґфрід Дрегер, він же — Йозеф Леман...

Тодішня Прага являла собою справжнісіньке кубло комуністичних шпигунів, і не дивно, що вказівний палець «Залізного Шурика» обрав саме цю точку на оперативній карті. Проте не довго на ній затримався. Празьким агентам не таланило: одного знешкодила оунівська СБ, іншого — німецька кримінальна поліція.

Однаке колишній комсомольський вождь, а в недалекому майбутньому — в нагороду за вбивство людини — секретар ЦК КПСС і заступник прем'єра СРСР сповна відповідав своїй злочинській кличці: все було «залізно» продумано і передбачено — паралельно із празькою замах готувала ще й берлінська резидентура КГБ, в розпорядженні якої перебував професіональний вбивця Богдан Сташинський.

На початку жовтня 1959 року на зв'язок із ним вийшов старший лейтенант Сергій Демон, який безпосередньо контролював операцію, і підтвердив наказ Москви — знищити Степана Бандеру! До того часу Сташинський вже неодноразово навідував Мюнхен: вивчав постійні й можливі маршрути своєї жертви, найзручніші пункти спостереження і безпечні шляхи відходу з місця злочину.

Перед обідом 14 жовтня «панамериканським» рейсом він вилетів до Франкфурта-над-Майном, а звідти, уникаючи стеження, літаком «Люфтваганзі» до Мюнхена. Надвечір того ж дня Сташинський зупинився в готелі «Зальцбург» як Ганс Йоахім Будайт, кресляр з Дортмунда. А креслив він і справді непогано. Принаймні на вимогу німецьких слідчих, у тюремній камері, напрочуд точно виконав ескіз пістолета-шприца, який був розрахований на єдиний постріл — у Степана Бандеру.

Сумлінніші, аніж у випадку із Ребетом, аналізи виявили в організмі небіжчика залишки синильної кислоти. Але як вони туди потра-

пили? Німецькі експерти спасували перед московськими кагебістами. Офіційна версія — самогубство — протрималася два роки. Спростував її сам Сташинський, коли втік до Західного Берліна. Американська розвідка скептично поставилася до зізнань советського агента і передала його німецькій поліції.

Тривале слідство переконалося у правдивості свідчень, і Богдан Миколайович Сташинський, народжений 4.11.1931 року в сім'ї столяра села Борщовичі поблизу Львова, постав перед Третім карним сенатом Федеральної судової палати в німецькому місті Карльсруе. Вирок, виголошений 19 жовтня 1962 року — вісім років важкої в'язниці, — здавався м'яким, але був справедливим. Президент сенату Гайнріх Ягуш, один із найкваліфікованіших європейських юристів, визнав підсудного — помічником убивці, а справжнім убивцею — советський уряд.

13. Вони підняли Україну перед очі Бога

Минуло відтоді тридцять років.

Зі спогадів збіглих «червоних гестапівців» можна скласти чималеньку бібліотеку, потроху прочиняються броньовані дверцята архівних сейфів, відчув смак гласності й дехто з чільних кагебістів... І видається, що скептицизм американських розвідників мав під собою ґрунт. Незважаючи на те, що процес у Карльсруе було проведено зі скрупульозною об'єктивністю, у «справі Сташинського» залишилося чимало суперечностей.

Із судових матеріалів добре видно, що хрущовський найманець був бездоганим виконавцем «мокрих справ», але як розвідникові — ціна йому гріш! І ось така людина самотужки — без зовнішнього прикриття чи навіть перевірки з боку змовників — виконує два мафіозні вироки і буквально «розчиняється у повітрі»...

Одержавши за смерть Степана Бандери урядову нагороду — орден бойового Червоного Прапора, Сташинський одержує ще й нагороду приватну — дозвіл одружитися з німкеню. Причому не «заради справи», що КГБ практикувало часто й густо, а виходячи з «ліричних почуттів»...

Задумавши втечу на Захід, Сташинський із разуючою легкістю «обриває хвости», наче він і не є особою, втаємниченою в злочини Хрущова і Шелєпіна. І це у Східньому Берліні!, де «під дахом» військової частини № 25 500 знаходиться потужна резидентура КГБ, в якій самих тільки офіцерів понад п'ятсот і яка має 16 тисяч сексотів. І всіх пошив у дурні недовчений львівський студент?...

Спровокованих комуністичними бузувірами «білих плям» і в життєпису Степана Бандери, і в історії виплеканої ним революційної ОУН світ позбудеться тільки тоді, коли самостійна Україна безкомпромісно й остаточно втілить оунівське гасло «Смерть большевизмові!», коли вся вона приєднається до слів письменника Тодося Осьмачки, мовлених над свіжою могилою великого сина українського народу: «Україну підняли із своїх сердець перед очі Бога і сусідів тільки бандерівці... щоб вона ожила, щоб вона заграла бажанням жити знов».

Забивши Степана Бандеру, терористи від марксизму не знищили, як вони дуже й дуже сподівалися, ані націоналістичної ідеї, ані пам'яті про її найвидатнішого носія. Хоча до останнього подиху — віддамо їм належне — намагалися знищити і те, і те. Зовсім недавно, наприкінці 1990 року, історик кагебістського гатунку В. Масловський видрукував у кількох числах комуністичної тоді газети політичну біографію Провідника революційної ОУН. «Праця» відданого адепта брежнєвщини була перенасичена безсоромною брехнею, неприховано брудними наклепами й свідомо нахабними перекрученнями.

Злодійкуватому професорові інституту суспільних наук на сторінках лондонського журналу «Визвольний шлях» дав гідну відповідь доктор Омелян Кушпета. Але що цікаво! Велика демократична преса України замовчала сам факт іще одного ідеологічного замаху на Степана Бандеру. Чому? Про це трошки згодом. А поки що зауважимо, що д-р О. Кушпета спіймав Масловського на відомому шахрайському прийомі «бійців ідеологічного фронту» — підміні понять. Звичне суто картярське пересміювання — і комуністичні пройди ставили знак рівності між українським націоналізмом і націоналізмом узагалі: італійським, німецьким, еспанським... Будь-яким! Аби зрештою викинути на стіл козир, як зробив це і Масловський: «...світовий історичний досвід свідчить про те, що всякий націоналістичний рух, приречений на поразку, вироджується в бандитизм».

А між іншим *«український»* (підкреслення моє — М. Ш.) націоналістичний рух не має нічого спільного з нацизмом, фашизмом або націонал-соціалізмом. Український націоналізм бореться проти імперіялізму, проти тоталітаризму, расизму і всякої диктатури чи застосування насильства. Ім'я „український націоналіст“ є співзвучним з „український патріот“, який є готовий боротися за свободу свого народу, жертвувати для свого народу все, що посідає, навіть життя» (С. Бандера).

Поняттєві ж маніпуляції марксистсько-ленінських шаманів призводили, з одного боку, до отождення оунівців із фашистами, а з другого — до визнання українського патріотизму кримінальним злочином («антисовєтська агітація та пропаганда»). За любов до України московсько-більшевицький режим судив, ув'язнював, перетирив на табірний порох...

Василь Стус — надія української поезії — загинув у тюремній камері. За віщо? Не приховував любови до України. І коли загинув? Саме буяла горбачовська перебудова. А колишній президент колишнього СРСР, як свідчить колишній українець Віталій Коротич (радіо «Свобода», 8 січня 1992 року), присягається, що на ньому нема крові. Далебі, то вже стало московською звичкою — не вважати кров поневолених українців за кров. Ну що ж, людина, яка, на думку деяких американських політиків, зрівнялася у своїй масштабності із Авраамом Лінкольном, може дозволити собі нешляхетні звички. Але коли з нею солідаризуються *українські* демократи, не помічаючи крові, пролітої сотнями тисяч героїв ОУН і УПА, це відгонить національною ганьбою.

Народ пам'ятає. Народ надає вулицям ім'я Степана Бандери, встановлює пам'ятники, відкриває меморіальні дошки, відзначає річниці,

відбуває панахиди... І так — од західнього Львова, багаторічної столиці повстанців, аж до східнього Харкова, де Микола Міхновський закладав теоретичні підвалини українського націоналізму.

А в парламенті тиша. Демократи відмовчуються навіть тоді, коли треба захистити честь (як у випадку з наклепом Масловського), можливо, найтрагічнішої особи української історії. На різні голоси, але з однаково запопадливою інтонацією вони не втомлюються повторювати: «Ми не націоналісти...» Траплялися курйозні епізоди. Дмитра Павличка комуністи звинуватили в приналежності замолоду до молодіжної сотні УПА. Спростовуючи повідомлення, Павличко звернувся до... КГБ. До тієї організації, яка і в його рідному селі, і в сусідніх наповнила рови трупами замордованих оунівців і вояків УПА. Народний депутат звернувся по допомогу до організації хижо антинародної. Справді, щоб захистити чиясь, треба насамперед мати честь власну.

А поняття честі віддавна було декларовано в програмних документах ОУН. Пошлюся хоча б на такий факт. Висунувши гасло «Свобода — народам, свобода — людині!», оунівці зазначили, що у справі визволення України не відмовлятимуться від співпраці нехай і з колишніми комуністами. Але ті повинні довести свою щирість, свою відданість звичайною, буденною працею. Проте про яку буденність може йтися, коли вчорашні власники партійних квитків, за послух заохочувані москвсько-большевицьким режимом, водночас перетворилися з прибічників колоніальної України («навіки разом з Росією!») на державних діячів України незалежної. Це суб'єктивно особиста причина, за якою нинішнім українським демократам аж ніяк не вигідно згадувати історичні здобутки українського націоналізму.

Існує й причина об'єктивно громадська. Вожді новонародженої української демократії амбітно вважають, що в наслідок їхньої цілком самостійної політики, в наслідок безкровної революції Україна й здобула державність. Зрозуміло, що революції не бувають «безкровними», «ніжними» чи «оксамитними». Але демократи —здебільшого поети, прозаїки, актори, — і образні висловлювання їм можна вибачити. Та не слід вибачати забудькуватости: адже в підмурку Української Держави — жертовна (й зовсім, як ми знаємо, не безкровна) революційна боротьба Організації Українських Націоналістів. І все ж демократи, сказати б, приречені на непам'ять. Інакше б їм довелося визнати свою вторинність як політиків, а вторинний політик — це, погодьтесь, нонсенс.

Триста п'ятдесят років жорстоко войовничої російської окупації гратишно виснажили національну свідомість українського народу. Ступінь її заледве не нульовий, а подекуди сягає й мінусової позначки. Процес, що його називають національним відродженням, усе ж таки більше скидається на національне народження. Отож каталізатором, а водночас і ферментом його може бути тільки націоналістична ідея. На користь цього промовляє найвідповідальніша подія сучасної української історії — президентські вибори.

У тому, що злютований у своїй ненависті до комуністів український народ обрав саме Леоніда Кравчука, я не вбачаю парадоксальности. Залишки демократичного самоврядування Україна втратила 1709 року й

відтоді жила поза будь-якою демократичною традицією. Дивно, якби 1 грудня 1991 року вона голосувала за представника тієї чи тієї партії.

Ні, Україна голосувала за особу гетьманського взірця.

Адже чому так спокійно, непомітно вибачили виборці Леонідові Кравчуку його архікомуністичне минуле? Тому, що в ньому вчувалася *сила*. А звідки, запитують мене, цей культ сили? І я відповім: за останні півстоліття українці переконалися, що комуністична тоталітарна система поступається лише перед агресивним спротивом. І втіленням його в народній уяві був не абстрактний «міжнародний імперіялізм», яким комуністи безнастанно залякували і себе, і своїх рабів, а вповні конкретний український націоналізм, який ніколи, ні в чому не йшов на компроміси з російсько-большевицькою владою. Знесилена московськими загарбниками Україна вбачає прояви життєдайної сили винятково в українському націоналізмі (тому і проголосувала за абсолютну самостійність), а в тих чи тих проявах особової сили — український націоналізм (тому й обрала своїм Президентом особу тверду, вольову і владну).

Нехай буде так!

«ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ»

ЦЕ НАЙКРАЩИЙ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ І НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ МІСЯЧНИК ДЛЯ КОЖНОГО УКРАЇНЦЯ І КОЖНОЇ УКРАЇНКИ. ВІН СЛУЖИТЬ ДЕРЖАВНИЦЬКИМ ІНТЕРЕСАМ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ І ПРОЦЕСОВІ РОЗБУДОВИ ТА ЗАКРІПЛЕННЯ ЙОГО МОЛОДОЇ ДЕРЖАВИ. СПОВНІТЬ СВІЙ ОВОВ'ЯЗОК СУПРОТИ НАШОГО ПРЕСОВОГО ЖУРНАЛУ, ЯКИЙ МАЄ ЗА СОБОЮ УЖЕ 45 РОКІВ БЕЗПЕРЕБІЙНОЇ ПОЯВИ, ВПЛАТІТЬ ПЕРЕДПЛАТУ І ПРИЄДНАЙТЕ НОВИХ ЧИТАЧІВ ТА ПЕРЕДПЛАТНИКІВ НА УКРАЇНІ І В ДІЯСПОРІ!

НАША АДРЕСА:

“LIBERATION PATH”, 200 LIVERPOOL ROAD,
LONDON, N1 1LF, GREAT BRITAIN

Федір ПОГРЕБЕННИК

НА ВЕЛИКДЕНЬ 1915 РОКУ

Тримаю в руках унікальну фотографію із своєї колекції. Радість і сум огортає моє серце.

... То було четвертого квітня 1915 р. на горі Маківці, в бойківських горах, біля Славська, на тій горі, що увійшла в історію Визвольних змагань українського народу. Тут 28–29 квітня того ж року відбулася кривава битва між українськими січовими стрільцями, що входили до складу австро-угорської армії, і стотридцятитисячним царським військом, яке захопило тоді значну частину Галичини. Окраїна гори, шанці-окопи («декунки»), прикриті стовбурами ялиць, які загинули, щоб зберегти життя синам карпатських гір.

Вони вийшли з окопів, стали на повний зріст, обличчя радісні, усміхнені, ніби не на війні. Напис на звороті того рідкісного фото розкриває причину мирного, умиротвореного вигляду воїнів. Читаю: «Великдень на Маківці. Москалі не стріляли, і ми вийшли на наші декунки слухати московського співу «Христос воскрес» — і підпис — нерозбірливий неповний, очевидно, того, хто фотографував.

Великдень — день оновлення життя, воскресіння Христа, на якийсь час примирив їх — ворогів. Українські січові стрільці, воїни греко-католицького обряду, слухали воскреслий спів «москалів» — серед яких і були брати галичан — українці з Наддніпрянщини. Війна між цісарською Австро-Угорщиною і царською Росією втягнула в криваву бійню братів-українців, які жили у двох ворогуючих імперіях. Пригадуєте вірш О. Маковея «Брати»?

*От звела нас люта доля раз до купи,
Не у гості, тільки в полі, тут, де трупи...
Виріс, брате, я далеко, у Полтаві,
а загину у Карпатах на мураві.
Другий каже: «Горе, брате, нам нещасним,
нашим людям, нашим нивам, горам красним
та найтяжче наше горе: люта сила,
що з братів та воріженьків поробила.
Та не плачмо, бо віджити ми це годні:
вилічимо свої рани і народні;
Кров пролита не пропаде, зродить нива —
буде, буде Україна ще щаслива!*

На кривавих фронтах не зникла ідея єдності братів, вона не раз зводила до дружнього гурту воїнів ворогуючих армій.

Учасник Визвольних змагань українських січових стрільців Петро Дем'янук у статті «Сини гуцульських гір» (газ. «Агро», 7 грудня 1990

Великдень 1915 року на
австрійсько-російському фронті

р.) згадує про одне з таких братань воїнів ворогуючих держав — синів одного народу — в Карпатах: «Перед Великодніми святами в 1917 р. на позиції росіян (тобто царської армії, — Ф. П.) було переведено 254 київський український полк.

Стрільці відспівали «Христос воскрес», а відтак взяли братів-українців до себе в гостину. Тут робили спільні знімки, вгостили по чарці руму чи вина. Обдарували солдатів книжками та часописами, які саме перед святами надіслав стрільцям із Відня Український жіночий комітет. «... Солдати раділи цією літературою, адже вони такої не читали...».

... Стрільці теж пішли в гості до братів придніпрянців, де їх приймали «чим хата багата».

Такі роздуми навіває фото, що тут публікуємо, нагадуючи при цьому слова пісні:

*А ми тую стрілецькую славу збережемо,
А ми нашу славу Україну, гей, гей, розвеселимо.*

(«За Молодь України», 9.4.1991 р.)

Пам'ятник І. Франкові у Збаражі

Анна БЛАЖЕНКО

ПОВЕРНУЛАСЬ ЧЕРЕЗ ПІВСТОЛІТТЯ

(Вперше друкована на стор. «Голос Народу» 1992 р.)

Надя Юрчинська

У нинішньому числі часопису зацікавлений читач вдруге матиме змогу заглибитися у спогади про українську патріотку Надю Юрчинську, замордовану енкаведистами у чортківській тюрмі 1941 року. Направду пророчими стали здаленілі слова нашої землячки: *«Не плачте! Я скоро повернуся!»*.

Вона таки повернулася, щоправда аж через півстоліття. Мов спалах ясної зорі, долинув світанковий голос Надії, пробудивши в наших душах святу і чисту незайманість любови до всього, що зветься українським. У нас — то наперед всього членкинь чортківського осередку «Союзу українок», добродіїв Андрія Базалінського — автора історичних розвідок про національно-визвольний рух у нашому краї, та Адама Шуvara — директора Народного Дому ім. К. Рубчакової, справжнього

ентузіаста на культосвітній ниві — словом усіх, хто спричинився до проведення вечора пам'яті Надії Юрчинської.

Направду, не випадає людині, що має відношення до вечора, що здобув успіх, коментувати його. Але ж були у залі сльози — гіркі й святі сльози пам'яті і надії, і мало не захоплені слова незнайомих людей: «Такого вечора ще не було!» Так, ще не траплялося в історії Чорткова, щоб цілий день у духовому житті міста присвячувався відродженню пам'яті закатованої большевицькими інквізиторами української патріотки. У першій половині дня в старенькій церкві Вознесення одразу після Служби Божої було відправлено панахиду за упокій душ родини Юрчинських, більшість з якої полягла у боротьбі з ворогами України. А потім ті, кому небайдужа доля нашої неньки,

наше національне і духове відродження, принесли свої розтривожені серця у залю Народного Дому, котрий не зміг умістити всіх. У тій залі вітав давно і спрагло жаданий дух істинного патріотизму, дух незнищенности українства — як нації, як віри, як мови. Через те прикро удвійні, що учасниками вечора-спогаду знову стали літні люди, а для інтелігенції міста, молоді тема ця так і залишилася здавленою...

Розповідь Андрія Базалінського про Надю Юрчинську та „слайд-фільм“, створений і демонстрований Адамом Шуваром, стали стрижневою лінією імпрези. Немов криваво-чорними кетягами каліни у вінку жалоби та словесна і фотосповідь перепліталася забутими і напівзабутими піснями героїчно-трагічного періоду нашої історії — їх виконували союзанки. Що стало найцікавішим навіть для організаторів зустрічі з Надею, то це розповіді про неї її сучасників — пані Ольги Федорчук, добродіїв Володимира Сов'яка та Ярослава Гарасиміва. Направду за безцінний дар усіма було сприйняте мовлене найріднішими для Наді людьми: дружиною брата Юрія пані Ольгою (з дому Грабовою) та сестрою пані Оленою — її звернення до громади Чортківщини відтворив магнітофонний запис. Невідшкодованою втратою для кожного, мабуть, зостануться невисловлені спомини про Надю її соратниць по боротьбі і громадській діяльності — пані Марії Матковської з Бучача, Галини Марцинів-Філіпчук з Чорткова, Юлії Запотічної-Павлинів з Білої... Нам залишається хіба що вибачитися перед дорогими гістьми зі Львова пані Марією Зозуляк-Станько, а також Лідією Маньовською-Пайкуш, яких не змогли вислухати внаслідок непередбаченого скорочення програми вечора.

А спричинив це скорочення виниклий під час імпрези прикрий і радісний водночас факт непорозуміння організаційного характеру між господарями і гістьми з Монастирського району. Вчитель історії, наш земляк Іван Гулей — один з перших ініціаторів влаштування вечора спогаду про Надю, з величезними труднощами роздобув автобуса, аби привезти школярів з села Гончарівки, що на Монастирщині, які разом з ним підготували свою програму. Виникла проблема, як нашвидко-руч поєднати в одному виступі обидва сценарії. То ж зрозуміло, мабуть, в чому прикрість невеличкої затримки, що вимагала пропозицій глядачів. Та все владналося: незважаючи на довготривалий виступ господарів, вихована і доброзичлива публіка з увагою і цікавістю слухала наших монастирських гостей. Це і порадувало, і засмутило водночас: чому у школярів неповної середньої школи сусіднього району виявилось більше патріотичного пориву, аніж у їх ровесників тут, на батьківщині Наді?

Так, нам потрібні нові Юрчинські. Беззавітно, до самопожертви люблячі свою Україну, мріючи про її щастя й добро, готові повсяк час боронити її, осквернену своїми ж дітьми, боронити рідну віру, мову від всілякої напасті. Тому й настала у ході вечора направду найзворушливіша, найтрепетніша мить. Перед тим видовищем змаліють будь-які слова. Союзанки складають присягу. Ні, чимось надто військово-муштрованим віє від цього слова. Не присягу, а радше клятву вірності ідеалам, за які боролась і загинула Надя

Юрчинська. Чи ж загинула? Вона повернулася нині на цей світ кожною з нас: до кінця днів своїх обіцяю не зрадити всього, що зве-ться українським. Допоможи нам у тім, всемогучий Боже! Ось воно, Боже благословення, вкладене Всевишнім в уста декана Української Греко-Католицької Церкви о. Тараса Сенківа, скроплене живою водою Воскресіння. Так, із пробудженням пам'яті про Надю воскрес до життя своїми діяннями репресований колись «Союз українок». Нас поки що мало, але ми є, ми існуємо. І добре потвердження тому ось ця заява членкинь Осередку, тепер вже імені Надії Юрчинської, до Міськвиконкому — клопотання назвати один із відтинків вулиці Шкільної вулицею Юрчинських, схвально підтримане присутніми.

Імпреза увінчалась багатоголосним виконанням українського державного гімну. Настрій у кожного був співзвучним, близьким і віщим словам: *Ще не вмерла Україна!*

Українське народне гончарство:

- Пошивайло Олесь. З досвіду роботи по підтримці й розвитку гончарства Опішні в другій половинні XIX — на початку XX століть — Опішне, 1989, — 61 с.
- Українська народна декоративно-вжиткова творчість: Бібліографічний покажчик публікацій 1975-1985 рр. — Київ-Опішне, 1990. — 79 с.
- Пошивайло Олесь. Гончарство Лівобережної України XIX — початку XX століть і відображення в ньому основних духових настанов української народної свідомості. — К., 1991. — 281 с.
- Голубець Орест. Львівська кераміка. — К., 1991. — 120 с.
- Петрашенко Валентина. Слов'янська кераміка VIII-IX ст. правобережжя Середнього Подніпров'я. — К., 1992. — 140 с.
- Генинг Владимир. Древняя керамика: методы и программы исследования в археологии. — К., 1992. — 188 с.
- Пошивайло Олесь. Етнографія українського гончарства: Лівобережна Україна. — К., 1993. — 408 с.
- Українське гончарство: Національний культурологічний щорічник. — Київ-Опішне, 1993. — Кн. 1. — 522 с.
- Пошивайло Олесь. Ілюстрований словник народної гончарської термінології Лівобережної України (Гетьманщина). — Опішне, 1993. — 224 с.
- Лащук Юрій. Українська кахля. — Львів, 1993. — 165 с.

Андрій ЗАБАПІНСЬКИЙ

«НЕ ПЛАЧТЕ, Я СКОРО ПОВЕРНУСЯ»

(Вибір з довгої праці, надрукованої у двох числах
«Голосу Народу», Чортків, в лютому і березні 1992 року).

Ось ми і підійшли до критичної точки. Гірко, що маємо нині в Україні патріотів, для яких поняття ОУН в одну мить стає барикадою, здатною відчужити їх від Надії Юрчинської. Цікава річ: вони не сумніваються в експлуататорській ролі довоєнної Польщі у ставлені до українців, але тут вже відмовляють Наді Юрчинській у праві захистити себе від гнобителів! Вони мають себе за антисталіністів, але тут же ладні пожертвувати пам'яттю про українську патріотку в користь беріївських садистів тільки тому, що вона належала до організації, для членів якої головним гаслом було: «Здобудеш Українську Державу або згинеш у боротьбі за неї!» Дожитись в Україні до українців з таким світоглядом — трагедія народу.

В родині Юрчинських, звичайно, знали про приналежність Наді до ОУН, як і, до речі — її старшого брата Юрка. Сестра Оленка знала про те, що «Надя була провідною членкинею організації в Чортківському повіті і мала зв'язки з Борщівським, Копичинецьким, напевно й іншими повітами. Приїжджали до неї також з Тернополя», але не може сказати, «яка була в неї ранга, бо організація була строго законспірована». Судячи із скупих свідчень, 24-літня Надія Юрчинська на день арешту посідала чільне місце в підпільному русі опору.

Неоціниму поміч в дослідженні феномену Надії Юрчинської подала авторові пані Олена, її сестра. Та при всій повазі до неї, дозволю собі засумніватись у правильності одного висловлювання, яке в першу хвилину обминуло мою увагу. Пані Олена Юрчинська вважає, що Надя займалась просвітництвом, навіть вела курси куховарства, домашнього господарства *«тільки для того (підкреслення моє — А. Б.), щоб свobodно рухатись в терені»*, бо *«основною для неї була робота в сітці ОУН»*. Намагаючись зрозуміти особистість Наді з її вчинків і поведінки, я прийшов до висновку, що вона являла собою тип громадського діяча, далекого від зразка політика і функціонера на сучасний апаратний кшталт. Її відношення до суспільної діяльності явно вміщається в раціональні рамки обов'язку. Для конспірації їй вистачило б щонайменше половини тих організацій, членом яких вона була.

Крім того, що Надя входила у згадані вже об'єднання, вона активно залучала молодь до антиалькогольного товариства «Відродження» і взагалі коли йшлося про будь-яку всенародню справу, вона виявлялась причетною до цього і була просто-таки всюди суцєю в усіх проявах громадської ініціативи. То вона виїжджала в село із драмгуртком, то грала у виставі, то читала

реферат з наголи уродин, пов'язаних з героїчно-трагічними подіями під Крутами, або морочилася із дітваками, навчаючи їх гаївок. Я думаю, що Надя, перш за все, любила людей, спілкування з ними. Задоволення цієї потреби було запорукою її щастя, зміслом життя і знаходилося в гармонії з іншою потребою — реалізувати себе в серйозній і відповідальній справі свідомої боротьби за збереження нації, за волю України. Тому й нічого дивного нема, коли виявляємо із свідчень старожилів широкий діапазон інтересів, якими займалася Надя. Скажімо, від пані Гутлевпчевої з Чорткова я дізнався, що вони разом з Надею відвідували за Польщі чортківську тюрму — носили передачі для політичних в'язнів. А інші очевидці розповідають про участь Наді у всенародньому зборі пожертвувань на спорудження української гімназії. Дуже багато вклала Надія часу і енергії у великий почин: «Надя займалась грошовою збіркою на будову „Рідної школи“. Вона серед молоді була головою у тій справі. Сама особисто ходила із скарбничкою поміж людей» (Ільницький Б). «Іздила по селах дуже часто. Священик ділився з нею своїм збором на Великодні свята — ті гроші йшли на „Рідну школу“» (Потикевич М. В.). А ось розповідь Коцюби-Рудної Дарії Іванівни з Чорткова: «Я родом із Сосулівки — мама там вчителювала. Вперше я побачила Надю Юрчинську в церкві. Вона привернула мою увагу своєю косою. Така довга, товста, туга, руча коса — аж до самісіньких колін! Та коса мене вразила. А потім священик з амвони оголосив, що, мовляв, з Чорткова приїхали люди, будуть ходити по хатах і збирати пожертву на «Рідну школу» — можна здавати гроші, а хто не має, то — збіжжя. Пізніше Надя була в нас в хаті. Тому я добре її запам'ятала».

Кажуть, що доля людини заздалегідь визначена Вищим Розумом. Я думаю, не буде гріхом припустити, що людині все-таки дається певний шанс — на вибір долі. І в зв'язку з цим не вірю, що порятунком від злої долі треба вважати успішну втечу від земних нещасть. Бо занадто часто на земних дорогах носії зла залишаються у вигравші перед праведними. Надія Юрчинська, обираючи для себе небезпечний шлях боротьби з можновладцями, знала, як він закінчується для інших, тож мусіла передбачати свою хресну дорогу. У 1939 році польські власті заарештували її і брата Юрка. Хтозна, що вчинили б більшовики з українськими політичними в'язнями по своєму вступі у Чортків 17 вересня 1939 р., якби адвокатуві докторові Рослякові М. не вдалося щасливо звільнити усіх невинних перед самісіньким приходом червоної армії.

Марійка Матковська була свідком повернення Наді Юрчинської додому після польського ув'язнення: «Стріча була радісною. Привітавшись із сестрами і братом, сіла за фортепіано і грала з великим надхненням, а по закінченню сказала: «А я думала, що зовсім забула!» Далі послухаймо сестру: «Прибігли обоє з братом Юрком в арештантському одязі за годину перед приходом червоної армії. Ситуація була складною. З тюрми в наш дім прибігли ще й інші в'язні, шукаючи поради у батька: що робити далі? Тут рішалась судьба багатьох. Усі радили виїжджати на Захід. Багато так і поступили. Надя і Юрко, хоч їм, можливо, загрожувала найбільша небезпека, заявили, що нікуди не поїдуть. Пам'ятаю, що відразу

розіслали людей по районі, аби нав'язати контакти з сіткою ОУН і відновити роботу в новій обстановці. Зв'язалися не лише з Чортківським районом, а й стягнули до себе провідників Борщівського, Заліщицького, Копичинецького районів. Почалась робота в нових обставинах». На жаль, подальший період діяльності підпільниці губиться в законспірованих катакомбах ОУН. І все-таки, я думаю, є ще нагода дізнатися більше про працю Наді в організації — це залежить від її соратників, яким вдалося пережити лихоліття тоталітаризму, якщо вони відгукнуться на публікацію. Від них залежить доля історичної правди про наш край.

Першою хто з легка відслонив завісу в невідоме, є колишня підпільниця Матковська Марія з м. Бучача: «Ще в 1937 році я вступила в ОУН. У 1939 році я була зв'язковою Крайової (чи Окружної?) провідниці Клявдії Чайковської з Монастириськ. За її дорученням я їздила до Чорткова, Тлустого, Борщова, Гадинківцево, Заліщик, Білої. Того самого року пізною осінню ми з Надею приїхали в Монастириська і пішли до ліса на сходи́ни осередку, які зібрав «Вік» — він же «Троян», справжнє прізвище Левко Зацний. Такі сходи́ни ми з Надею відвідали два рази. Крім нас були станичний «Опир» — Юрій Гуляк, «Крук» — Гавриїл Гишка, «Лискавка» — Клявдія Чайковська, і «Колюча» — таким було моє псевдо.

Зібрання були важкими. Вимагалось бути дуже обережним, бо вже НКВД давалось взнаки — поранили в спину Федю Поповича, арештували доктора Воронку, адвоката Гриніва, Т. Даниліва і Євгена Білоскурського».

Нові власті з перших же днів заборонили всі українські громадські організації, запроваджуючи насильно свій механізм перевиховання місцевого населення в прокомуністичному дусі. Москвофільські ідеї, яким віками обрубували в Галичині живучі пагони, сходили тепер у повний ріст на розкрайній сталінсько-большевицьким лемешем ріллі, щедро підживлені кров'ю енкаведистських жертв. Немає даних і дуже сумнівно, що у цей час ОУН в Чортківському повіті діяла на рівні збройної боротьби. Скоріше всього, йшлося про ідейне згуртування і зміцнення мережі підпільної організації. Навіть це скромне названня потребувало немалих зусиль під всепроникливим оком НКВД, що мало своїх агентів і прислужників з-поміж місцевого населення. Зв'язки між членами організації були затруднені із введенням нових дискримінаційних порядків. Потрібно було дотримуватись усіх пересторог і діяти дуже обережно. Людей забирали із-за фальшивих доносів, при підозрінні, або зовсім безпідставно. Бувало так, що в арештованого, якщо він справді мав відношення до організації, або взагалі знав хоч якусь інформацію, з допомогою катувань добивались признань і це спричиняло нові арешти. Зустрічі, навіть випадкові, із запідозреним, або «засвіченим» підпільником загрожували арештами. Умілі майстри допитів здійснювали моральний тиск, застосовували фізичне насильство, шантаж у час слідства. Запотічна-Павлинів Юлія із с. Білої знаходилась під слідством по підозрінню зв'язків з ОУН. Вона з власного досвіду знає як це робилось: «Мені приписували зв'язок із Марійкою Римик з мого села (пізніше вона загинула в застінках НКВД). Конкретних фактів проти мене не мали, тож видумували те, чого не було. Коли справа перейшла до прокурора,

мене викликали і сказали: «Ви не хотіли признатися, а Римик розповіла, що втягнула вас в організацію, ходила на зустрічі з вами, давала вам інструкції і ви разом працювали вже два роки». Це вони придумали, як я зрозуміла, на основі єдиного донесення свого агента». Ось така обстановка склалась для ОУН на Чортківщині, як і, зрештою, повсюдно в Галичині в період 1939–1941 рр. В цих обставинах прийшлося жити і діяти Надії Юрчинській. Чи страшно їй було? Мабуть, так, як і кожній нормальній людині. Різниця між боягузом і сміливцем полягає в тому, що останній здатний зберегти свою людську сутність, перемігши страх. Надя була мужньою людиною. Можемо зробити цей висновок із свідчень пані Гуглевичевої, що перестрілась з нею випадково на вулиці Броваровій за якийсь час перед арештом Наді. Відомо з тої бесіди, що Надя плянувала «іти доглядати хворих», а крім того, підтверджується свідчення її сестри Олени, що «Вона завжди була оптимістично наставлена». На моє запитання «Що чувати?», Надя відповіла: «Добра нема. Ви знаєте, як багато невинних людей гине?» У кінці нашої короткої бесіди (вона поспішала) сказала: «Не біймося нічого». А коли вже відійшла на якусь відстань, озирнулась... Я стояла, збентежена, з неясним і тривожним передчуттям найгіршого, дивлячись їй услід».

Надю Юрчинську заарештували з 3-го на 4-те червня 1940 року. Енкаведисти заходили в дім Юрчинських на вул. Шкільній двічі і взяли її за другим разом. А між тими двома візитами побували у господі батька Остапа Юрчинського і його сина Юрія, що жили на стрімкій обривистій горі над Серетом. В хаті застали батька: «Што, старік, ти сам живійош на хуторі?» Старший Юрчинський не знав з ким має справу і добродушно відповів: «Ні, не сам, а з сином, але він ночує на стришку, бо тут дуже часто різні злодії роблять шкоду в саду». Напевно, Юрко їх тоді не цікавив, тож не полізли за ним на горище (зрештою, було темно і місце було глухим). Батька теж не чіпали. Юрко пішов з дому наступного дня, бо вранці прибігла сестра Оленка із вулиці Шкільної і розповіла про арешт старшої сестри. Як це сталося? «Пам'ятаю, ввійшло кілька енкаведистів. Ми зі Славцею почали плакати. Надя була спокійна і втихомирювала нас: «Чого плачете? Це якась помилка, я зараз повернуся». Не хотіла одягатися тепло, сказала в їхній присутності: «Для чого мені одягатися? Я скоро прийду». Взула босоніжки на босу ногу, накинула на себе плащ і останні її слова були: «Не плачте, я скоро повернуся». Коли її випровадили, ми дуже плакали — мали передчуття, що більше її не побачимо» (Олена Юрчинська).

До рідного дому Надя Юрчинська уже не повернулась.

Після арешту Надя Юрчинська ще кілька разів потрапляла в поле зору знайомих.

Одного разу Оля Блищак, повертаючись додому на вулицю Броварову, перестріла її на самісінькій середині моста: «Вели її четверо озброєних конвойних. Так, наче та жінка втікала, абощо! Стражники вигукували: «В сторону! В сторону!» Люди сахалися в бік, звільняючи хідник». Ще було тепло — пані О. Блищак це добре запам'ятала, тому інформацію, яку передала Надя Юрчинська у тюрмі Запотічний Юлії про те, що її привезли напередодні з Києва,

співвіднесемо хіба-що з іншим випадком, свідком якого були Марія Зозуляк та Олена Юрчинська. Розповідає пані Олена: «То було в тому самому році, як її взяли — у 1940-му, якщо не в листопаді, то вже, напевно, у грудні. Випав сніг, а її вели в тих самих білих босоніжках, в яких забрали з дому, і я думала, як вона, бідна, могла йти...»

Ми вийшли саме з церкви (св. Покрови — А. Б.) і багато людей зупинилось на хіднику — натовп зашумів: «Надю ведуть! Надю Юрчинську ведуть!» Ми зупинились приблизно напроти того місця, де жив Маньовський Остап. Конвоїри наїжились штиками довкола неї. Вели її від залізничного двірця. На скруті вулиця плавно описувала півколо і повертала вправо, а з нею і Надя. Та погляд її, зовсім спокійний і лагідний, розходячись з напрямком руху, в якому її вели, залишався стало прикованим до нас. Дивилася нам просто в очі, і — ні слова. Видавалася блідішою, як звикло, та вираз лица мала легко усміхнений...».

З описаних випадкових зустрічей можна судити, що НКВД мало Надю Юрчинську за потенційного цінного свідка, тож надіялись і намагались здобути від неї багату інформацію. Для того й, очевидно, возили в Київ. А як садисти добивались в арештованих показань, дай Бог ні нам, ні нашим дітям і внукам не пізнати на собі ніколи. Вже відома нам пані Марія Матковська, відбуваючи ув'язнення у тій самій камері, де сиділа перед нею Клавдія Чайковська (про неї ми теж згадували), наслухалась про муки, яких зазнала її соратниця по підпіллі: «З „Лисавки“ на плечах паси два вирвали і остюками від голови посипали...».

Коли на подвір'ї чортківської тюрми 7 липня 1941 року почали витягати з траншеї змасакровані трупи, у якийсь момент почувся вигук, підхоплений і повторений доокіл. В один зойк злилися біль, жах, відчай і гнів: «Ай! Надя Юрчинська!» Обличчя не можна було пізнати, грудь вирізана, а в тому місці простромлений наскрізь стримів колючий дріт... Понівечених у такий спосіб, а тому не впізнаних, було багато, але на цей раз люди, що стояли довкола, впізнали єдині в повіті довгі русяві коси... Оля Бليщак теж була в той момент біля ями, коли відкопали понівечене тіло. І нема нині як заперечити пані Ользі Бليщак: «Для чого вчинили таку страшну наругу над тілом? Не інакше, як різали і кували живою...».

Вірна високим ідеалам, непоступлива перед брутальною силою, Надя Юрчинська з погордою глянула у вічі смерті. «Пам'ятаю, — свідчить Олена Юрчинська, — як хтось із очевидців розповідав про день суду над нею. Коли зачитали смертний вирок, вона легко усміхнулась. Зачитуючий присуд залишився невдоволеним: «Вот какая сволочь! Ей говорят, што получила высшую меру наказания, а она смеётся!».

Надю Юрчинську знищили фізично, але дух її не зламали. Тоді садисти вдалися до вишуканого злочину, рівних якому немає. Вони спалюжили її святі ідеали, украли в народу пам'ять про неї. Ми й досі блукаємо у темряві історичного неуттва, але крізь нічний брех уже долинув до нас світанковий голос Надії: «Не плачте, я скоро повернусь!».

Літературна творчість

Марта ГАЙ

А ХРАМ ГОРІВ

А храм горів, і спалахи пекольні
Лизали, жерли вівтар та ікони.
Під грім повалених стовпів престольних
Орган взивав на поміч передсмертним стоном...

Поснули люди... Ні одна душа
Не поспішала рятувать святиню,
Лиш ластівка, що в церкву забрела
З відчаєм билася о стіни.

Лиш ластівка металась у вогні
Й крильми черкала полум'я вороже.
І ні одна душа не збила скла в вікні
Щоб пташку випустить на простір.
Боже!

Зайнялись крила! Мов живий факел
Вона під склепоп спопеліла
І мертвою упала край перил...
А я перед Христом склонилась на коліна

І прошептала:
О, дозволь мій Равві
Лице в сльозах на грудь Твою схилити,
Нехай почую в болісній нестямі
Биття Твого серця скрите.

Горіла ластівка в забутім храмі...

1993 р.

Микола СКЕЛЯ-СТУДЕЦЬКИЙ

ІЗ КНИГИ «КРАМОЛЬНІ» ВІРШІ

*ІШЛИ В НІКУДИ —
АБО САМОСПОВІДЬ КОЛИШНІХ
СОВЕТСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ*

Кого ми славили? Куди ішли!
Де наші голови були
І вуха й очі, мов незрячі,
Що аж душа кричить і плаче?!
Ох, і писали ж ми, писаки!
Не розберуть уже й собаки,
Що ми писали! Під диктовку,
Та все без глузду, все без толку,
Бо де воно? Кому потрібне?
Сміх викликати тільки здібне,
Крізь сльози сміх, і сміх, і гріх,
Наш творчий шлях у ніч проліг
І ми нічого не змогли
Подіять, в нікуди йшли.

2

І ми нічого не змогли,
У нікуди притьмом ішли,
Страшна безпросвітна облуда
Покрила нас, а пан Іуда
Витав над сонмами сердець
І гинув творчо пан-miteць,
Вмирав, незвідавши себе,
Аж никло небо голубе.
Це ми так гинули, це ми,
Раби московської системи —
Такої «дорогої» теми...
Ганьба тепер, ганьба, о, нам,
Вкраїнським дочкам і синам,
Що вірили, що одурить
Дали себе (аби прожить?)
Свій вік нікчемний зберегти?)
О, Боже наш, прости, прости!

Прости як можеш, а як ні —
Сховай навіки у труні,
Та щоб не чув ніхто, не бачив,
Де наші голови ледачі
Зариті. Так, наш любий Боже,
Прости, прости нас, яко можеш.

1993 р.

Андрій ЛЕГІТ

БЛЕФ

Музо, подруго стокрила,
Дай тепла й яси,
Що у вік мій цей похилий
(Я старий уже й безсилий)
Пам'ять не згасить.

Дай розради у проблемах,
Гумору і сліз,
Щоб закінчив я поему
На землі тієї теми,
Де родився й ріс.

Ворохобник шолудивий,
«Перший вождь» Ільіч
Наварив із крові пива,
Вкрав у націй нещасливих
Сім десятиріч.
Бородою Карла Маркса
Збурих світ усей,
Прогарчав сказаним барсом
Й ліг у мавзолей.

І як смерч, немов прокляття,
Серед рабства й стеж
Встало «сонечко вусате»,
Не ясне, таранкувате,
З-за кремлівських веж.

Осявало одну п'яту
Матіни землі,
Виганяло люд із хати,
Сіяло скрізь блеф, прокляття,
Розпачі, жалі.

«Вождь, учитель, батько Сталін,
Геній всіх епох»...
«Золоті часи» настали
Від Кроштаду до Тянь-Шаню...
Чом тоді не здох!?
Світ загарбати охочий
Під гучне «Ура»...
«Чорні ворони» щоночі
За погоничем погонич,
Держимордам рай.
Плюндрував живу природу,
Діямат, істмат!!!
За наклепи нагороди,
Павки-зрадники у моді,
Всюди «русский мат».

Мат у матінку і в Бога...
Руйнував церкви,
По колбудах і дорогах
Молоді чорти безрогі
Карнавал вели:

«Далой ксьонзов, монахов,
Мулл, рабінов, попов,
Ми полетім у небо,
Расгонім всіх богів».

Шитрив жах, свавілля, горе,
Гнав людей в Сибір,
Розливав криваве море,
Виморив голодомором
Сім мільйонів, звір!

Колективи, комнезами,
Рабством все смердить,
«Всіх панів до дної ями,
Буржуїв за буржуями
Будем, будем бить».

Батько в СОЗ-і,
Мати в СОЗ-і,
Дід від голоду вмирав,
Баба мерзла на морозі,
Діти пухлі, голі, босі,
Й крихти сухаря.

На словах співдружність націй,
В дійсності — різня,
Серед глуму і овацій:
«Жид», «хахол», «нацмен ледачий»,
«Ходя», «кацапня».

В час, коли сказаний фюрер
Вдерсь у «СССР»,
«Вождь», як мур, сховався в конурі
Під твердим кремлівським муром
Й на сто днів завмер.

Дуба врізав кат сказаний —
«Сонечко» зайшло,
Скрізь похилені знамена,
Серце кожного «нацмена»
Радістю цвіло.

Далі битви за корито...
На кремлівський трон
В гімнастерці, а не в світі
Виліз Хрущ (не лис Микита),
Третій фараон.

Голомозий і кирпатий,
Неук-комуніст,
На бенкетах «сонця»-ката
Гопаком міг розважати,
Аж тріщав поміст.

Щоб народ ледь-ледь оклигав
І не спав з лиця,
Говорив — зм'якшить вериги,
По яєчку й мамалигу
Денно обіцяв.

Над труною «сонця» плакав,
Згодом розвінчав...
Але Брежнєв й посіпаки
Із кремля, немов собаку,
Вигнали Хруща.

Далі «Льонька», «Юра», «Костя»,
Злидні на путі,
Йшла інфляція у гості,
Економіка без росту,
Криза, спад, застій.

«Льонька» вмер від алкоголю,
«Юра» й «Костя» — теж,
Та нема кінця застою...
Хто скріпить тюрми устої ?
Де ж той зодчий? Де ж?!

І за владою в погоні
В час партійних змов
На кремля червонім троні
Сів цивільний, без пагонів
«Мішка» Горбачов.

Він спасав імперську пику
Та ВКП (б),
То кричав, то мовив тихо,
Від промов заледве дихав,
В груди бив себе.

«Вольность», «гласность», «перестройка»,
Присмерк КГБ...
Зупинилась «руська тройка»,
Всюди розпач, злидні, зойки,
Комунізму блеф.

Обіцяли туполобі
Атомний прогрес,
Раптом вибухнув Чорнобиль,
Смерть навколо і хвороби,
Нуклеарний стрес.

Зажурились емведисти,
Партсекретарі,
Що ікри не будуть їсти,
Танцювать ча-ча і твіста,
В Ялті туші грить.
Купувать розкішні вілли,
Віддаватися всеціло
Деспотам кремля.

Раз поїхав Мішка й Рая
На курорти в Крим,
Пуго, В'язов і Онаєв
Мішку підвели,
Зговорились нишком-тишком
На шалений крок,
Приказали «Раю» й «Мішку»
«Срочно под замок!»

«Возвратіть внов диктатуру!»
Та не вдався путч,
Визволив обох з-за мурів
Демократів ключ.

Але знов моторний «Мішка»
Не минув біди,
Як дитина із колиски,
Із кремлівської він вишки
Випав назавжди.

Загриміло в світі лунко,
Мов прорвало шлюз,
Лопнув, щез, як мильна булька,
Чорта й відьми подарунок —
Вірус — Радсоюз.

Спершу Ленін, потім Сталін,
Всі катюги, канібали
Підкоряли світ,
Кров і піт народів ссали,
Мордували, розпинали
Сім десятиліть.

Та хоч бонзи убивали
Волю націй, ріст,
З часом знову оживали
Мови, звичаї, скрижалі,
Як у міті сфінкс.

Зажурились бюрократи,
Зажурились, ех!
«Вірні партії солдати» —
Богом і людьми прокляті,
Комунізм — це блеф.

Закрутилася лявіна
Часу течія.
А у ній і Україна,
Матінка моя.

Україно — синє небо,
Соняшників квіт,
Змій-удав ссав кров із тебе
Стільки вже століть.

Не згинала ти коліна
Перед змієм-злом,
Захищала душу й тіло
Всім своїм єством.

Боронилася завзято,
Де вогонь і грім,
На Волині, у Карпатах.
В Корсуні моїм.

В древніх Києві і Львові
Й там, де Сейм, Сула,
Кров'ю, гнівом і любов'ю
Волю здобула.

Не здолала їдь зміїна,
Кулі й блекота,
Ти, безсмертна, Україно,
Пісне голосна.

Лондон, березень, 1992 р.

Федір ПОГРЕБЕННИК

НАД ЧЕРЕМОШЕМ

(Новеля)

«Сього літа я пізнала Черемош».

З листа О. Кобилянської від 27 жовтня 1899 р.

Гай-гай, гуцульська чорногірська ріко, кого ти не чарувала своїм ніколи не вмовкаючим дзвінким гомоном, вічною музикою — то лагідно-шумливою, то буйно-нестримною, коли там, у горах, вдарять небесні громи, впадуть раптові дощі і вода лупатиме береги, нестиме вирвані з корінням дерева! Кого ти не милувала красою, не лякала страшною силою. І як ти, ріко, рвала на дві половини наше серце, коли ділила одну українську землю на дві половини. Лівий беріг — шляхетська Польща, а правий — боярська Румунія. Рідну ріку, таку непокірну, хотіли покорити чужі зайди-пришельці, зробити її мачухою...

Скільки митців оспівали твою силу і красу, ріко, у скількох коломийках увічене твоє ім'я!

Черемоше, Черемоше, бистра твоя вода... До твоїх стін припадав Ю. Федькович, тобі співав хвалу І. Франко, тобою був вражений Михайло Коцюбинський, тебе опоетизував Гнат Хоткевич, над твоїми берегами плакав Данило Харов'юк, автор страшного реквієму за плотарем Сороканюковим Юрою, який знайшов у тобі, Черемоше, трагічну смерть. Хіба тільки він один? Щороку, коли громи розсаджують гори, в Чорногорі б'ють плоти, ти, ріко, стаєш страшною, виходиш із своїх берегів, береш свої безневинні жертви. Буйно-гнівно, весело-розкішно, з тріском-шалом б'єш чорною хвилею у високі береги, ламаєш і трощиш усе на своєму шляху, здається хочеш пожерти весь світ. Гей ти ясна, коли погідна, і страшна, коли розбущуєшся, Черемош-ріко, така давня, як ці гори, що тебе поять водами!

...Стояла над Черемошем, як заворожена. Скільки перебродила у молоді роки потоків, скільки бачила річок, а такої сильної, стрімкої, як Черемош не зустрічала. Їй, молодій і експресивній, імпонував цей негомонний передзвін Черемоша, його шалений біг з верхів на доли, ген туди, в долину Прута. Цей вічний вир життя в природі захоплював і полонив душу письменниці. Серце сповнювалося невимовною радістю: вона так любила природу, що не могла відривати очей від могутнього вигляду Черемошу, що тут, біля Вижниці, сяяв на сонці своїм чарівним блиском, аж сліпив очі. Вирвавшись з холодного міжгір'я, він на рівнині жадібно вбирав у себе сонячне тепло неба.

Біля Ольги, вся в білому стояла її подруга з юних літ Августа, художниця.

— Августо, ти мусиш намалювати його, таким диким і свавольним, неприборканим...

— Я ж ніколи річок не малювала, Ольго. Як передати цю динаміку руху, нестримність бігу ріки? Малювала гуцульські хати, старі церкви і монастирі — все те, що статичне, неповорушне, а тут — кожної хвилини природа змінюється. Ось побачиш, зайде сонце — і Черемош стане інший. В місячнім світлі буде інакшим, тасмничішим, ніби завороженим. Вода постійно в русі, в зміні кольорів. Вона — дзеркало неба...

— Але ти повинна поспробувати. Я вірю, що твоя поетична душа схопить цей рух, і ці кольори.

Йшли берегом Черемоша, милуючись природою, ведучи неквапну приятельську гутірку. Згадували Кімнолунзькі гори, де зростали, де зав'язалася між ними молодеча приязнь — на все життя. Не могли бути одна без одної — вона, українка, і Августа — онімечена полька, яка усім серцем полюбила волелюбних українських верховинців, буковинську землю, де народилася, ці високі гори і стрімкі потоки.

— Нам треба, Августо, повертати до оселі наших господарів, до Кут, вже вечоріє. Хвилюватися будуть, де ж це поділися їхні гості.

— Масш рацію, Ольго. Повертаймо.

Дорога стелилася зеленими лугами. То тут, то там зупинялися, вбираючи очима красу краєвидів.

Нараз, над самою рікою, побачили молодого чоловіка в білій полотняній сорочці за мольбертом. Він був такий зосереджений, що не зразу почув кроки жінок, які наближалися. Нарешті, помітивши їх, встав із малого розкладного стільчика. Зняв з голови сірий капелюх із широкими крисами й сказав привітно:

— Моє поважання, пані Ольго! А як Вас звати, — звернувся до її товаришки, — даруйте, не знаю.

Ольга здивовано подивилася на незнайомця.

— Дякую за вітання, але хто Ви, звідкіль мене знаєте?

— З „Літературно-наукового вісника“, який минулого року помістив Ваше фото й статтю Осипа Маковея про Вас.

— Дозвольте відрекомендуватися: Іван Труш, студент Академії мистецтв у Кракові, художник.

Ольга подала йому приязно руку. Поцілував її.

— А це моя приятелька, Августа Кохановська, також художниця.

— Дуже радий познайомитися, — сказав привітно, шанобливо, нахилиючись до руки Августи. Милувався молодими, стрункими жінками, у білих спортивних костюмах.

— Хто б міг подумати, що тут, над Черемошем, зустріну зразу двох митців? Та ще таких... як русалки.

— А хіба ми сподівалися зустрінути студента Краківської Академії на буковинському боці Черемоша; знаю від Ольги Окуневської, моєї приятельки, що Ви гостюєте завжди в Старому Косові, в Абрисовських, — сказала Ольга.

— Так, мене тягне до Старого Косова, де маю щирого і вірного товариша, Савина Абрисовського, але манять мене зелені гори і дзвінкий Черемош. Які ж принадні наші гори, які гостинні й добрі верховинці-гуцули! Люблю їх малювати.

— А ви, Ольга, що нового пишете, звернувся до Кобилянської Труш. Знайте, що я щирий прихильник Вашого таланту. Ви справжній художник у змалюванні людської душі, особливо жіночої. А Ваша «Битва», «Природа» — це ж симфонії.

Я, пане Труш, докинула Августа, те ж такої думки. Вони мені запали глибоко в душу, я їх пережила двічі — і тоді, коли читала, і тоді, коли їх ілюструвала.

— О, не хваліть мене так, пане Труш, і ти, Августо, бо перехвалите... Може я щось напишу ще таке, що залишиться в літературі. Мучить мене одна трагедія, з життя села; скільки тепер тих трагедій із-за землі... Скільки нашого люду в пошуках землі йде в світ за очі, покидаючи рідний край. Пишу повість про землю, про людей, що на ній працюють, що гинуть із-за землі, про братовбивство. Особи майже всі що до одної взяті з життя. Щось мене тягне до стола, до пера. Закінчую її. Скоро надішлю Франкові до Львова...

— Уявляю собі, скільки душевних сил витратили, пишучи про цю страшну історію...

Чув я, що були в Києві? Моє серце давно тягнеться на ту велику Наддніпрянську Україну, що дала нам козацькі думи, Шевченка, Драгоманова, Лисенка, Заньковецьку, цілу когорту могутніх драматургів. Мрію помандрувати по Наддніпрянщині з мольбертом, коли тільки царські жандарми дозволять, по її ланах широкополіх, по Дніпру-Славуті...

— Так, збулося те, про що мріяла ще тоді, коли дівчиною вперше прочитала „Кобзаря“ — я була на нашій славній Україні... Була в Києві, гостювала в Косачів у Гадячі, на Полтавщині, вклонилася могилі Шевченка в Каневі.

У Києві на археологічному з'їзді сиділа, як на турецькій проповіді. Такі дуже вчені, мало зрозумілі смертним людям доповіді там читалися. А як пишно він починався: Службою Божою, молитвами, духовними співами... Дивно якось було бачити всі оті церковні церемонії на науковому з'їзді.

— Та який же це науковий з'їзд, коли вченим з Галичини не дали дозволу читати доповіді по-українськи і вони відмовилися, на знак протесту, від участі в ньому. Говорили мені про це Франко і Гнатюк, які надіслали до Києва свій протест проти дискредитації української мови, — сказав збуджено Труш.

— Чула я на з'їзді, що сама графиня Уварова, протекторка з'їзду, виправдувалася перед українцями, ніби-то вона не могла дістати дозвіл на таку небезпечну акцію, як читання українською мовою наукових доповідей.

— Не від сьогодні царським сатрапам кісткою в горлі наша мова, — кинув гнівно. Та дарма, як казав наш Тарас, деспот

Не скує душі живої
Живого слова не скує!

— І ви хочете, — пане Труш, — щоб з такими думками вас пустили в царську імперію?

— Я хочу їхати на Україну, свою рідну Україну, а імперії, як вчить історія, не вічні. Народ вічний! А він є, живе наш народ! І поки родитиме Шевченків і Франків, поки дзвенить його мова, поки пам'ятає „чия правда, чия кривда, і чиї ми діти“ — житиме...

— Я бачила таку Україну, коли житами й пшеницями колосилася... Там такі простори, такі степи, що той, хто їх не бачив, і уявити собі не може. Та лани широкополі належать панам-дідицям, а селяни мало що мають; села там бідні, хоч і гарні, у вишневих садах... Там народ емігрує в глибину Росії, на вільні землі, як мені оповідали.

Гей розіллалось ти руськеє горе
Геть по Європі, і геть поза море...

правду сказав Франко. Наші люди рідну землю тисячами змушені залишати.

— А я вірю, Ольго, що настане такий час, коли ми не будемо тікати з рідної землі, коли щезнуть межі, що помежували чужі між собою, коли над прудким Черемошем, тихим Дністром і широким Дніпром — всюди будемо жити одним життям, однією родиною.

— Ніде я не відчувала себе так гостро невіддільною часткою України, як над Дніпром. Ніколи переді мною так виразно не вставала наша історія, як тоді, коли стояла на Київських горах, біля святого Володимира, над Дніпром-Славуютою. Ви ж знаєте, — пане Труш, — нас вчили любити Відень, що на Дунаї, а не Київ над Дніпром. Відколи ми під Австрією, відтоді нас онімечують, бояться, щоб ми не прихилились серцем до золотоверхого Києва, до рідного Дніпра. Але не помічають, ми все більше відчуваємо свою єдність з братами-наддніпрянцями. Ніколи не забуду поїздки до Канева! То треба пережити, пане Труш. Ви мусите туди поїхати, мусите намалювати Дніпро — то наша історія, повинністе бути в Каневі, на могилі Шевченка. Коли я вийшла на гору, заніміла від зворушення. Так мені чудно було на душі, майже, як в казці здавалося там. Така врочистість навкруги, на Дніпрі, на горах, така маєстатичність панує всюди, така святість.

Україна там є, але їй затикають рота, а про стражденну нашу мову, літературу кажуть, що їх не було, нема і бути не може! Та це неправда! От хоча б у Києві кожен може переконатися, що українці були, є і мають право бути в майбутньому — на кожному кроці стільки історії, стільки пам'яток — і Володимир, і свята Софія, і Володимирський собор, і Лавра, і Києво-Могилянська академія, і монумент Богданові Хмельницькому — я всюди побувала...

Собори тут європейської краси, а які голоси! Такий спів можна почувти хіба лише в оперному театрі...

— У кого Ви були, з ким познайомились?

— У професора Володимира Антоновича, редактора „Киевской старини“ Володимира Науменка, у Лисенків, Старицьких, Косачів. Я щаслива, що поталанило познайомитися з тими визначними мужами, славними рідинами. Вони дбають про нашу культуру, відважно тримають її на своїх плечах. Вразив мене чудовий портрет Шевченка, намальований Репіним. Намалював його для українців безкоштовно, з любові до Шевченка, до України, з якої вийшов.

Лисенко дарував мені незабутні хвилини радості своєю грою, своєю музикою.

Старицький натхненно читав мені свої вірші, написавши на спогад такі зворушливі, такі щирі слова:

На вас, завзяті-юнаки,
Що возлюбили Україну,
Кладу найкращі гадки,
Мою сподіванку єдину.

— Мене давно вабить Наддніпрянщина, Київ, Дніпро. Я ж художник, онде моя душа розспівалася б... Обіцяю Вам, що поїду, привезу в Галичину частку тієї України на своїх картинах.

Замовкли. Сонце хилилося надвечір, треба було повертатися додому. Йшли спроквола, линучи думками з Черемоша над Дніпро. І здавалося, що їх не розділяють кордони двох імперій, що вони плинуть єдиною, нерозмежованою українською землею.

— Якби-то ми чулися єдиними у своїх думках і помислах! Ми ж так мало знаємо, як живуть наші брати-наддніпрянці, а вони тільки дещо знають про нас. От і хочу написати про український степ. Коли їхала на Полтавщину, до Галяча, до батьків Лесі Українки, стільки увібрала в себе вражень. На тім степу панувала така розпаношена безконечна туга й одностайний сум. А як мені припала до душі тихосумовита річка Псьол, де ми з Лесею плавали човником! Річку облямував буковий ліс, окутав її прохолодою. На вечірньому небі звізди пробивались, такі далекі і близькі, тремтливі... Той степ, та ріка, та українська тиха ніч бентежать мою душу. Мушу про них написати.

Сонце хилилося все нижче. З гір повівав теплий легіт, навкруги ставало тихіше, виразніше чулася музика Черемоша.

Дійшли до переправи-порому. Обабіч стояв ушкоджений весняною повіддю міст. Вижницю з Кутами, Буковину з Галичиною з'єднував такий собі плохенький пором.

Турботливо допоміг жінкам зійти на пором. Дивилися зблизька на чорногірську воду, що рвучко шуміла по кам'яному жолобі-руслі, билася в дошки порому, ніби хотіла його понести кудись далеко. Черемош не любить непокірних, трощить все, що зупиняє його течію. Посередині ріки, на гривастих водяних валунах, поромом сильно гойдуло-хитнуло, Ольга втративши рівновагу, вхопилася за руку Труша.

— Вибачте, Ольго, і Ви, Августо, що не здогадався Вас взяти під руку... Я неуважний кавалер, може тому досі нежонатий...

Пливли до лівого берега. Перевізник, тримаючись за перетягнуту з одного боку ріки на другий линву, вправно перевозив мандрівників на Покуття.

Надзахідне сонце кидало своє ласкаве проміння на буйноплинні хвилі Черемоша, що видзвонював на камінні свою предковічну пісню.

Зустріч на Черемоші збудила стільки дум про долю рідної землі...

Ольга Кобилянська написала і про буковинську землю, і про український степ.

Іван Труш переніс на свої полотна і гуцульські пейзажі, і Дніпро-Славуту...

Алла КОССОВСЬКА

ЧАРИ ВЕСНЯНОЇ НОЧІ

Надійшла весняна нічка,
Нахилила темне личко,
Щепотіла таємниче
Щось прекрасне, щось величне,
Обіцяла нездійсненне,
Прирікала неймовірне,
Вимагала бути вірним,
Непохитним, чесним, смілим.

Я повірив, я відрікся
Від усіх турбот буденних,
З нею я в єдине злився,
В ній я без жалю втопився,
В ніжнім сяєві зірок.

Та прийшов тверезий ранок,
Поетичну бушу зранив
І розвіяв чар казок.
І поранене навіки
Тужить серце яснолике
За незнаним, за великим,
У полоні мрій-думок.

Наука, дослід

Віталій В. ПОЛІЩУК

Доктор Біологічних Наук,
Лябораторія біогеографії

ПРОБЛЕМА АТЛАНТИДИ

(Проблема Атлантиди з точки зору біогеографа
та проєкції її подій і застережень в передгрозі
близької глобальної катастрофи)

(Закінчення, 3)

Як же протікали катастрофи на Україні? Інтенсивність їх була неоднаковою. Були такі, що обмежувались потопами і певними періодами поганой, проте терпимої, погоди, а було й погірше, коли вимерзали величезні ділянки, був посічений піщаним шквалом відкритий рельєф, заливалось і горіло. І все це закінчувалось кількамисячним попелово-лессовим мороком, з безперервними, хоч і поступово затухаючими землетрусними конвульсіями, без сонця і зірок. Останні тільки з часом, по мірі осідання зваженої суміші, пробивались до поверхні. І при цьому потрібно виходити з «найбільшого — за Платоном — потопу», а значить і найбільшої катастрофи на Україні, бо саме така, враховуючи логіку занадто затягнутого еволюційного спокою, невпинно наближається до нас.

З позитивного моменту потрібно відмітити, що повного вимирання фавни, фльори, праукраїнського людства як і основ його традиції, не було, та й кардинальних порушень основ ландшафту, гідрографії і сталих елементів рельєфу не відбулося! З вогнища морозобійного удару, тобто з зони Тихоокеанського вулканічного кільця, до України доходили лише окремі протуберанці надхолодного повітря, згустки жару. Та і вітрово-шквальна потужність всеж таки тут була значно слабшою. Волино-Подільська височина, Карпати, Слобожанщина, Буджак, Донбас, Приазовська височина, Кримські гори і навіть Волинь можуть бути визначені як місця переживання, хоч, без сумніву, із значними втратами унікального українського біому.

На протязі всього голоцену центр катастрофічної пертурбації був розташований на півночі Тихоокеанського вулканічного кільця (в плейстоцені і раніш вогнища катаклізмів зміщувались відповідно до руху плит), що, в принципі, гарантує певну повторність, а звідсіля і можливість вжиття застережливих заходів.

Прояви настання минулих історичних катастроф на Україні повсемісні. Вони, наприклад, спостерігались нами на Канівських кручах.

Тут верхньо-четвертинні горизонтальні прошарки переривались різкими зім'яттями, порушеннями, покрученнями, різким перепадом (зсувом) горизонтальної лінії в цих історичних покладах.

Про могутні потрясіння в Карпатах свідчать, наприклад, геоморфологічні особливості Чорногори.

Пізньюплейстоценова морена розбита тут ригельними східцями, які позбавлені льодовикової обробки, тобто вони голоценові. За своїм характером вони подібні до поперечних тектонічних порушень скидового типу.

Значні тектонічні порушення проходять по південнім схилі хребта Чорногори вздовж північного борта котловини, розташованій південносхідніше Говерлі. Вони Пересікають хребет двійною лінією і чітко прослідковуються у вигляді глибокого розриву на його північно-західньому схилі. За даними Є. В. Максимова³⁴ це порушення, без сумніву, має голоценовий вік.

Дуже показовий, похований під есовими відкладами, вивал могутнього лісу, що неодноразово спостерігався нами безпосередньо в долинах Прип'яті, Уборті та Ужа. Тут, по ходу річок, особливо з боку підмиваємих берегів, з урвищ прослідковується певний грубодетриний прошарок з виваленого лісу, що складається з повалених стовбурів дерев, гілок, лісової підстилki, перегною, лісового ґрунту тощо.

Характерне в цьому відношенні є спостережене нами свіже відслонення на р. Уж в 4 км нижче м. Народичі, в місці, де річка прорвала нове русло попід бортом надлугової тераси. Цей прорив прорізав похований шар виваленого під час катастрофи лісу, могутні стовбури якого створили над руслом річки суцільно переплетену мережу, по окремим деревам якої можна перейти з одного берега на другий.

Розріз цього відслонення слідуючий (зверху вниз):

0 — 0,1 м. — трав'яна дернина з вегетуючою рослинністю.

0,1 — 1,0 м. — сірозем лугового (заплавного) типу, що утворився на протязі останніх століть.

1,0 — 1,2 м. — прошарок чевонуватого піску зі слідами залізобактерій (сліди недавнього заболочування).

1,2 — 2,8 м. — пісок зі слідами різнонаправлених і неоднозначних прошарків, явно еоловий, з тонкими стрічками то мілкоого, то крупного піску, то навіть камінчиків.

2,8 — 3,3 м. — прошарок виваленого лісу.

Глибше 3,3 м. — глинисті прошарки.

Тут, без сумніву, ми маємо наслідки останньої катастрофи, що була в 8 ст. до н. е. Все тут свіже. Більше того, мешканці цього поліського району вже здавна використовують цю субфосильну деревину як «моренний дуб» на меблі. При цьому, нами була тут знайдена одна надзвичайна деталь — сліди тодішнього людського поселення, що проявились в наявності укріплення чи паркану, складеного з дубових тесаних стовбурів, загострених з верхнього боку. Ці тесаки були вкопані ще до катастрофи і в певній мірі пережили її, бо залишились або у вертикальному, або лише в нахиленому положеннях.

До речі, такі вивалені і поховані ліси відмічались на Закарпатті і в багатьох інших місцях.

Знову потрібно переосмислювати клясику. Те, що зараз ми усвідомлюємо як наслідок гльобальної катастрофи, в свій час ставило дослідників у безвихідь, заставляючи надумувати ті чи інші версії, щоб хоч якось пояснити натуру. Найвидатаніший серед них академік Тутковський,⁶⁷ характеризуючи широко розповсюджені на Поліссі піщані надморенні утвори, констатував тут три типи ґрунтоутворюючих порід: моренний суглинок, валунний пісок, що безпосередньо залягає на морені, та безвалунний пісок, що утворює голоценові бархани (дюни). При цьому, з одного боку, дуже важливим був його доказ про те, що безвалунний пісок є продуктом еолової акумуляції, а з другого — що протирічить біогеографії — він утворився в умовах пустелі.

Згідно розробок Тутковського,⁶⁸ легітимність цих «пустель» виявляється в наявності пустельних коркових наростів на скелях та валунах, пустельному загарі, розсипищах пісковиків, розтріскуванні валунів та гальки (що, до речі, могло бути і наслідком швидких змін холодного повітря на термальні згустки і навпаки — П. В.), еолове відмюлювання порід, пірамідальні вивітрелі, валуни і скелі, навівання пустельного пилу та утворення лессу. Особливо вражали Тутковського ці «пірамідальні валуни» («чудові приклади еолової обробки»), що буцім-то беззаперечно підтверджували бувший пустельний характер місцевості.

А наявність на Поліссі величезних піщаних дюн? Виходячи з їх розповсюдження на поверхні молодих надзаплавних терас, верхнім віковим рубежем їх формування є голоцен, при чому не самий ранній. Під дюнами знаходиться ґрунт з пасмом піщаних жил, сформований шляхом еолового заповнення морозобійних тріщин. Якщо відкинути «пустельні побудови» Тутковського,⁶⁸ то весь його надзвичайно цінний фактаж фіксує нам наслідки важкої стихійної перебудови: переважає серповидна і параболічна форма дюн в пляні; дюни об'єднані в ланцюги та масиви; більш крутий навітрений і більш пологий підвітрений схили дюн; відносна висота в 5–12 м.; збільшення висоти до головної частини параболічних дюн; поєднання найбільш розвинених дюн з розташованими проксимальніше котловинами видування. А характер піщаної товщі дюни? Зверху (коли вже обезсилившись вщухала стихія) відкладені більш мілкі і легкі фракції, шаруватість їх мілка, спокійна. Але чим глибше по розрізу дюни, то розмірність піску і характер його шарування змінюються. Збільшується крупність піску, шаруватість стає рваною, горизонтальні прослой переходять в нахили з кутом падіння 5–15°. Чим глибше, тим більш чітко видно періоди сортувань, зростає крупність фракцій, що чередуються з більш дрібнішими (вітер то трохи зменшувався, то підвищувався!). З глибиною все збільшується значення серій з більш крупним складом, горизонтальність майже щезає, а рвані перепади нахилів прошарків доходять до 30°, ще глибше, в основі окремих серій вже є мілкий граєй і в основі (в пік розбурханої стихії!) піску є включення гравію та гальки.

До речі, еолове трактування нами походження наносів піску дозволяє встановити і час загибелі у світі мамонтів — як на Україні, так і в Сибіру. Це наш «Атлантичний потоп», тобто катастрофа біля 7500 років тому. Найхарактернішим доказом цього є знаходження безпосередньо в пісках Багириног яру села Гатне Києво-Святошинського району *повного скелета мамонта*.⁶⁹ Цей яр утворився уже після відкладання валунної глини, немає терас і був занесений піском, який тепер, до речі, тут добувають. Цей повний скелет промовисто засвідчує, що могутній sameць, як найсильніший серед інших, в числі останніх боровся з лихоліттям. Та в суцільній піщаній завірюсі, недоля завела очманілу тварину в уже напівзасипаний яр, де вона й упокоїлась серед піску.

Ті місця України, куди доходили протуберанці найхолоднішого повітря і спостерігались явища вимерзання, оконтурюються зонами морозобійних тріщин і жил, заповнених з часом піщаними та піщано-правійними відкладами. По даних Матошко⁷⁰ вони не були знайдені на Лівобережжі Дніпра і в межах лессової області Волині. На Правобережжі вони займають центральну зону Полісся, а найбільш південними пунктами, де зустрічаються морозобійні тріщини, є Попельня, Брусилів, Вишгород, Малютинка. Сліди явно голоценової (ранньоголоценової) «вічної» мерзлоти спостерігав Соколовський⁷¹ в околицях Луцька та Кам'янки-Бузької. Важливо те, що в першому випадку (Луцьк) знаходяться суглинки, в яких спостерігаються типові «морозні клини» і які проникають у верствувану товщину на глибину до 3,5 м. при ширині 0,5–0,6 м. Ці клиноподібні жили, виповнені піщаним матеріалом з вище залягаючого шару пісків. Тобто спочатку мороз зробив тріщини, а потім вітер все заніс піском.

У відслоненнях кар'єру біля станції Попельня зафіксовані морозобійні клиновидні піщані утвори, що мають нахил обумовлений тектонічними рухами,⁷² що висвідчує наявність надпотужних землетрусів того часу.

Та й погляд на походження лессу проглядається тепер дещо по іншому. Це ті величезні маси мілкого попелу, що були підняті стихією, а потім осіли «у відведених для них місцях». Лапки в останньому реченні з'явилися після повідомлень про місця концентрації радіонуклідів в атмосфері після періоду наземних ядерних випробувань, коли концентрації радіації практично збігались з найбільшими відкладами лессових порід. Важливо, що серед лессів, в тому числі і голоценових, зустрічаються потужні прошарки вулканічних попелів, що підтверджує наші розробки.

Ще один з піонерів «льодовикового вчення» П. Кропоткін⁷³ вказував на глобальність «лессового розповсюдження», відмічаючи, що лессові суглинки верхів'їв Лени «дуже близько підходять до рейнського та гімалайського лессів». Федорович⁷⁴ чітко визначав, що в утворенні українського лессу значну роль відіграло принесення сюди пилу з пустель Середньої Азії та Прикаспію. Про такі далекі перенесення при утворенні лессу завислих в атмосфері часточок, повідомляли і численні інші дослідники.

Та й самі біогеографічні особливості лессу підтверджують його соловий характер. Тваринні залишки в ньому зустрічаються, як пра-

вило, в самому нижньому ярусі. Так, наче лесс прикрив тварин, їх трупи, кладки, гнізда, виповнив кротовини, нори гризунів, навіть земляних черв'їв. Здивований Л. С. Берг⁷⁵ констатував, що лесс на Україні утворився поверх прошарів з «трипільською культурою» і що в різних місцях Китаю в основі лессу знаходять кладки (2–4 яйця) страва, який тут існував в історичний час, і т. д.

Після періоду відкладання лессу на ньому, конкретно в умовах півдня України, починає утворюватись черговий шар чорнозему. І що дуже характерно для його початкового періоду, то це те, що людство наче щезає з даної місцевості і в нижніх прошарках чорнозему слідів людини мало. Ми вже знаємо, що тут, в значній мірі, зіграло своє значення уранонакопичення, а звідсілля і різке збільшення радіоактивності місцевості. Внизу ж під лессом залишків людини мало, безпосередньо ж наверху над лессом — надзвичайно мало. Це дало підставу ще В. А. Скіндерові констатувати: «Ми, без сумніву, далекі від думки, що південна та чорноземна Росія в період накопичення чорнозему була зовсім полишена людиною, але що порідіння її людського населення було в дійсності — це не підлягає сумніву».

Вцілому, всесвітній підсумок голоценової катастрофи — це величезні землетруси, радіація, провали, зсуви, залаття величезних площ, подвижки, прориви і зміни гідрографії, пекельний холод і згустки розжареного повітря, сотні одночасно діючих вулканів в зонах стику плит біля вулканічних дуг, найпотужніші конвективні потоки, що з розжареними викидами вулканів висмоктували приземне повітря на величезні висоти, з яких воно переохолоджене до найнижчих температур, проривалося до землі, заморожуючи все геть чисто. З часом, в наслідок величезного запилення атмосфери відбувалась конденсація вологи, суцільні дощі чи снігопади, темрява тощо. Замерзлі в стоячих позах мамонти з шлунками повними трави, застигли клубки змії, що парувались, звернені в клубочок — поза сплячої тварини-ховрашки навечно застиглих у своїх норках, сліди провалів і обвалів в гірському Криму, на Мальті, як і на Памірі, Тянь-Шані, Північному Уралі, Гімалаях, Кордільєрах, сліди історичних трансгресій Чорноморських вод, прорив Босфору і Дарданель, загибель кіммерійців — всі вони стверджують велич катастрофічних потрясінь.

У мітології, традиції, письмових, археологічних, біогеографічних і геоморфологічних даних чітко прослідковуються гльобальні катастрофічні події, що переривають спокійну еволюцію. Це і наслідки глибоководного буріння в Чорному морі з судна «Гломар-Челленджер», де встановлені великі миттеві недавні перебудови,⁷⁶ розробки академіка М. І. Андрусова⁷⁷ по недавньому прориву Босфору, професора І. І. Пузанова⁷⁸ про різкий історичний короткочасний підйом рівня Чорноморського басейну. Стародавні автори Страбон, Стратон, Ератосфен та інші свідчать, що Чорне море було озером, але швидко переповнилося до країв і прорвалось через Босфор і Дарданелі в Егейське море. Клітарх, а, особливо, граматик Філімон, згадують про катастрофічні потопи біля східних берегів Балтики, через що племена кімврів, що там жили, ледве-ледве встигли врятуватися на конях, відходячи на підвищені місцевості. До річі,

Амміян Марцеллін повідомляв, що батьківщиною галльських племен була далека звідси земля і попали вони в Галлію після «Кімврійського потопу».⁷⁹

Ще більш вражаючі дані, що характеризують всесвітню катастрофу, містяться у священній письменності та мітології. Всім відомі описи катастрофічних потопів в «Біблії», «Корані», «Талмуді», «Зед Авесті». Про потоп і катастрофу згадується у свитках Кумрану. Міти стародавньої Мексики та Венесуали розповідають, що після катастрофи настав страшенний холод і море вкрилось кригою.

Глиняні таблички Шумеру — «почалась злива... страхітливо було дивитись на природу... нуртує вітер, швидко налітаючи, вода затоплює гори».

Потоп подібний до біблійського, з прототипом Ноя та ковчегом, був відомий стародавнім мешканцям Халдеї. Опис катастрофи говорить сам за себе: «Вранці розпочалась жорстока буря і широко охопила небосхил. Раману грохотав серед небес. Небо і Сарру згідно насувалися; руйнівники йшли по горах і рівнинам; Нергал дав волю мквагам; Генії повюду несли руйнування, змітаючи все з лиця землі; розлиті води Раману здулись до неба і денне світло згасло в мороці... Брат не бачив брата, люди не пізнавали один одного... Шість днів і сім ночей вітер, буря та шквал безперервно царювали над усім. На світанку сьомого дня дощ припинився, і буря, що скаженіла, притихла. Рівень моря знизився, вітер і буря уляглися».

Кодекс майя — «...Пішов вогняний дощ, земля вкрилася попелом, дерева згиналися до землі... Небо рухнуло на Землю і затопило її».

Кодекс «Пополь-Вух» — «...Все навкруги потемніло, почалася чорна злива, що йшла вдень і вночі... Густа смола полилася з неба... рятуючись, люди бігли так швидко, як могли; вони намагались залазити на дахи будівель, але будівлі ламались, падали і скидали їх на землю; вони хотіли видряпатись на вершини дерев, але дерева струшували їх від себе; вони хотіли схватись в печерах, але печери закривали свої входи».

Стародавній Китай — «...Опора неба обрушилась. Земля була зрушена до основи... Небо стало падати до півночі... Вся система Всесвіту прийшла до безладдя. Сонце затемніло».

Стародавньо-фрізський епос «Оера Лінда Боек» — «Протягом всього літа сонце ховалось за хмарами, наче не хотіло дивитись на Землю... Повітря було важке і гнитюче, люди не знали радощів. Тоді то почався страшний землетрус, неначе предвісник кінця світу. Гори викидали полум'я, іноді провалюючись в надра, а інколи піднімаючись ще вище».

Атланд зникла, а скаженіючі хвилі так високо піднімалися над горами, що ті, хто врятувався від вогню, були поглинуті морською безоднею. Земля горіла не тільки в країні Фінду, а й в Твискланді. Ліси горіли і коли вітер дув звідтіля, вся країна покривалась попелом. Річки змінили своє русло... Це продовжувалось три роки, потім відновився спокій, і знову з'явилися ліси».

В старовинних документах Ірляндії згадуються три хвили пришельців на острів, які по ходу часу перемагали одні одних. При

цьому, коли ті, що звалились немедяни, перемогли попередників — фоморян — «з моря прийшла велика хвиля і знищила як переможців, так і переможених... і земля залишалась пустою дві сотні років».⁷⁹

А ось розшифровка В. Ларичева⁸⁰ найбільш стародавнього сказання праазятів Сибіру про космічну катастрофу, отриману по розкопкам в с. Мала Сия, розташованому в округлій гірській котловині долини річки Білий Іюс на східних відрогах Кузнецького Алатаю. Це найбільш стародавня сибірська палеолітична стоянка, розташована на захід від Ангари. Зміст виявився таким: «В наслідок боротьби могутніх духів Води та Вогню, яка завершилась врешті-решт перемогою духа Вогню, відбувся обвал небосхилу. Падаючи, повергнутий дух Води пошкодив відповідно північно-західний і південно-східний сектори Неба та Землі. Як наслідок небосхил запрокинувся на північний захід (зміна осі обертання Землі — П. В.). Крізь провалля в Небі на Землю хлинули потоки Небесної ріки. Південно-східна околиця Землі теж опустилася, обрушилась і її поверхня, вкриваючись величезними ямами, проваллями і тріщинами, скрізь які виривались величезні язики вогню. Катастрофа супроводжувалась небаченими по силі потопами, а також грандіозними пожежами».

І таких прикладів можна навести безліч. Але серед них варто відмітити один, який за своїм віком перекликається з таким, що наведений в Платонівській Атлантиді. Це проблема первісної батьківщини аріїв, місця, де автохтонно виникла їх потужна культура. Адже, за розрахунками Б. Г. Тілака, арійські астрономічні спостереження небосхилу описали небесні тіла в такому положенні, в якому вони могли знаходитись лише 9–11 тис. років тому.⁸¹

Відомо, що до теперішнього монголоїдного чи угро-фінського народів північного Сибіру існували інші, в значній мірі європеїдні групи. Вони залишили по собі надзвичайно цікаву археологію, культури і традиції, генетично пов'язані з майбутнім Шумером і іншими південними культурами. Це була величня цивілізація первісних аріїв, яка за всіма ознаками існувала на півночі Сибіру. За списками їх гімнів «Рігведа» та в похідній від неї «Зенд-Авеста» згадуються представники фльори (береза) і фавни, що притаманні півночі і не зустрічаються в Індії. До їх числа належить і слоноподібна істота з 4-ма прямими бивнями — Аїр'яват, що за розробками Р. Дазгупти⁸² був мастодонтом з роду *Tetralophodon*, які, згідно літератури, дожили на півночі Азії та Америки до 6000–8000 років до наших днів. В «Зенд-Авесті» говориться, що вони раніше жили там, де «Сонце, Місяць і зірки піднімались над ними тільки один раз на рік і рік здавався як один день та одна ніч». Також і в «Рігведі» говориться про сузір'я Великої Ведмедиці, що стоїть прямо над головою, про зірок, що рухаються в небі по колі, про Сонце, що сходить раз на рік і т. д. За розшифрованням А. Рошки⁸³ за календарем «Рігвед» календарний рік поділяється на дві основні частини: Деваан — півріччя світла, Пітріан — півріччя темряви. В середині півріччя Деваана сонце обертається високо по небосхилі протягом тридцяти діб, а в середині Пітріяна воно протягом 30 діб зовсім не з'являється. А все це можливо спостерігати тільки поблизу Полярного кола.

Находять своє розшифрування і згадувані в «Рігведах» географічні об'єкти. Головна річка Сарасваті — це, за нашою думкою, Єнісей; а складена з кришталю, слизька і сяюча незвичним світлом гора Меру (помешкання Богів) — це «Льодова гора» в гірлі Єнісею, що має доголоценовий вік.⁸⁴⁻⁸⁵

До річі, в «Зенд-Авесті» чітко вказується, що арії були попереджені (або вони вираховували) про настання катастрофи — «на землю прийдуть несучі загибель зими, вони принесуть з собою страшенні морози...», що й послужило причиною далекої міграції цього народу.

І це дуже симптоматично. Ми знаємо, що людство в Сибірі існує мільйони років, а по Ю. А. Мочанову⁸⁶ тут взагалі був центр формування людини. Постійно, хоча й з переривами на катастрофи (після яких склад населення мінявся) людина тут була і в плейстоцені, і в голоцені. А от в місцях найбільшої концентрації заморожених звірів є вся фавна, в тому числі собака, кінь, олень, а людина ніде в кригу не вмерзла. А невмерзла — бо розрахувала і відійшла в безпечне місце. І це було неодноразово! Виживали мудрі, ті, що ставили за основу вдосконалення людини, яке веде до повного узгодження з природою, аж до злиття з нею. Філософія стародавніх полягала в повному неприйнятті всякого втручання в природу заради її зміни та підкорення. Більше того, філософія науки виходила з пізнання природи і, як результат, використовувались наукові спостереження на благо самої людини.

Без сумніву, ледачі, невігласи, самозакохані неуки, як і всілякі диктатури, де освічена людина є потенційним ворогом — під час катастроф гинули. Величезний конгломерат киммерійців миттєво згинув на півдні України, а кимври таки врятувались, давши початок сучасним націям. І це закон природи, що каже, що виживуть ті, які борються за життя, які не ігнорують законів природи, фактів, спостережень, застережень і, в кінці-кінців, законів буття; всі ж останні — приречені.

Ця робота, що побудована на конкретних фактах, може показатись незвичною, дискусійною і, врешті решт, єретичною, але новий період посилення землетрусів на Землі уже почався...

Література

67. Тутковський П. А. «Природна районизація України. — Матеріяли для районування України», Київ, 1922, т. 1, ст. 79.
68. Тутковский П. А. «Ископаемые пустыни Северного полушария». (Приложение к «Землеведению» за 1909 г.). М., 1910, карта.
69. Підоплічко І. Г. «Матеріяли до вивчення минулих фаун УРСР», в. 2, Київ, Вид-во АН УРСР, 1956, ст. 235.
70. Матошко А. В. «О перигляциальных надморенных образованиях Полесья». // Вклад академіка П. А. Тутковского в изучение геологич. строения земной коры Белоруссии. Минск, «Наука и техника», 1985, ст. 54-65.
71. Соколовський І. Л. «Про викопні сліди „вічної“ мерзлоти в четвертинних відкладах Західної частини УРСР» // Доп. АН УРСР, 1955. № 4, ст. 37.
72. Гожик П. Ф., Чугунный Ю. Г., Мельник В. И. и др. «Краевые образования междуречья рек Каменки — Ирпеня». Киев: «Наук. думка», 1976, ст. 37.

73. Заморій П. К. «Про знахідки вулканічного попелу в четвертинних відкладах Кримської АРСВ, УРСР та у Воронежській області РСФРР» // «Четвертинний період» — Київ, Вид-во АН УРСР, 1937. в. 12. ст. 33–48.

74. Карлов Н. Н. «К истории изучения вулканических пеплов Европейской части СССР» // «Бюлл. Моск. об-ва испытателей природы» (МОИП), отд. геол., 1957, т. 32, № 2, ст. 25–47.

75. Кропоткин П. «Отчет об Олекминско-Витимской Экспедиции» // «Зап. имп. русск. Географ». об-ва, СПб., 1873, т. 3, ст. 1–163.

76. Федорович Б. А. «Вопросы палеогеографии равнин Средней Азии» // Тр. Ин-та географии АН СССР, вып. XXXVII: Проблемы палеогеографии...

77. Берг Л. С. «Фауна лесса» // Тр. Ин-та географии АН СССР, вып. XXXVII: «Проблемы палеогеографии четвертичного периода». М. Л.: Изд-во АН СССР, 1946, ст. 225–241.

78. «Геологическая история Черного моря по результатам глубоководного бурения». — М.: «Наука», 1980, — 212 с.

79. Андрусов Н. «Босфор и Дарданеллы» // Землеведение, 1905 — т. 12, кн. 1–2, ст. 2–44.

80. Пузанов И. И. «О недавнем осолонении и повышении уровня Черного моря» // Значение биосферы в геологических процессах. Л.: «Наука», 1962, ст. 214–219.

81. Мультиановский Б. «Загадки Арктики» // «Метеорологич. вестник», 1926, № 1, ст. 2–17.

81. Хокинс Дж., Уайт Дж. «Разгадка тайны Стоунхенджа». М.: Мир, 1984, ст. 256.

82. Ларичев В. «Пещерные чародеи». Новосибирск, 1980, ст. 222.

83. Сейбутис А. «Материалы о позднеледниковом человека как отражение изменений экологической обстановки» // Науч. труды вузов Лит. ССР. География, Вильнюс, Мокслас, 1982, т. 18, ст. 89–108.

84. Dasgupta R. “Was legendary Airavat a Tetralophodon?” // “J. Bengal. “Natur. Hist. Soc.”, 1984, 3, nr 1, pp. 94295.

84. Астахов В. И., Исаева Л. Л. «О возрасте оледенения низовьев Енисея» // Докл. АН СССР, 1985, т. 283, № 2, ст. 438–440.

85. Вайкмяе Р. А., Карпов Е. Г. «Изучение пластовых залежей подземного льда из разреза «Ледяная гора» в долине р. Енисей изотопно-кислородным методом» // Материалы гляциологических исследований (Москва), 1985, № 52, ст. 209–214.

86. Мочанов Ю. А. «Древнейшие Этапы заселения человеком Северо-Восточной Азии». Новосибирск, 1977, ст. 263.

*Проф. Костянтин М. СИНЯК,
Київський інститут удосконалення лікарів*

ВНЕСОК УКРАЇНСЬКИХ ВЧЕНИХ У РОЗВИТОК ЕПІДЕМІОЛОГІЧНОЇ НАУКИ

Подвиги у житті людей бувають різноманітні — військові, трудові, політичні, духові, наукові. Серед наукових ми знаємо подвиги Коперника, Едісона, Ейнштейна, Ціолковського, Корольова та багато інших. Вони започатковували і внесли неоціненний внесок у розвиток нових напрямків науки. В даному доробку мені хочеться зупинитися на подвигу українських вчених, які повсякденно, ризикуючи своїм життям, а багато із них й загинули, накопичували досвід, узагальнювали його, чим і заклали підвалини і розвивали науку боротьби з інфекційними хворобами — епідеміологію.

Історія цивілізації — це також історія морових хвороб, які були супутниками людства. Вони поширювались на територіях усіх континентів, перетинаючи кордони держав, винищували населення різних рас, віку, віроісповідань. Інфекційні хвороби приносили жертви і страждання ні в якій мірі незрівнянні із самими страшними стихійними лихами або військовими діями. Відкличмося хоча б до Юстиніанівської чуми в VI ст. нашої ери, під час якої лише у європейських країнах загинуло біля 100 мільйонів людей. Фактично вимерла більша частина населення європейських країн. Подібна трагедія знову дала себе знати у XIV ст. Під час цієї пандемії чуми загинуло також десятки мільйонів людей. Вона досягла України. У центрі Львова є пам'ятний знак присвячений трагедії чуми.

Яскравим свідченням трагедії чуми в Україні подано у лекції, прочитаній Д. І. Яворницьким у Катеринославі в 1918 р. «Не раз та й не два бачив козак перед своїми очима так звану „наглу смерть“, себто страшну чуму, яка, звичайно, заходячи із далекої Азії в Європу, перш за все починала лютувати у південно-руських степах. І були роки, коли, як про те свідчать правдиві архівні документи, безщасні козаки, тиняючись скрізь по степах, по островах, по балках та по байраках падали на землю сотнями, навіть тисячами і гинули далеко від рідні, од близьких їм людей, без передсмертної покути, без звичайного похорону.

«І валялося тіло козацьке, біле в дикому степу і обвивалося воно вітром степовим і обмивалося дрібним дощем, звір його не рушив і птаство не клювало його через те, що в ньому була чумна отрута». І не випадково на боротьбу з цим страшним мором стають нащадки козаків. Першим із них був нащадок Чернігівських козаків Опанас Філімонович Шафонський. Навчаючись в Галльському, Лейденському університетах він отримав диплом доктора права та філософії, а в

Страсбурзькому університеті у 23 роки захистив дисертацію на ступінь доктора медицини. Під час чуми в Москві 1771 р. О. Ф. Шафонський, працюючи у Лефортовському госпіталі і ризикуючи своїм життям при обслуговуванні хворих, зробив ряд важливих у той час застережень що до запобігання поширенню чуми.

Послідовником О. Ф. Шафонського був його земляк, уродженець Чернігівщини, Данило Самійлович Сушинський, якого ми сьогодні знаємо як Данило Самойлович. Вперше із страшною чумою він зустрівся у Молдавії. Тут він вперше вводить поняття карантин для людей в осередку чуми, спалювання одежі. Він висловлює думку про шляхи поширення чуми, активно захищає в ті часи гіпотезу існування живого збудника інфекційних захворювань. Узнавши, що у Москві почала лютувати чума, Д. Самойлович їде до Москви і просить направити його до чумного госпіталю, в якому боялися працювати. І не дивно, із 15 його помічників заразилося і померло 12. Це не лякає його. Він лікує, спостерігає, набирається досвіду боротьби з чумою. Усім своїм розумом, самопожертвою в ім'я життя наполегливо наступає на грізну чуму. Будучи організатором карантинної та протиепідемічної служб на Чорноморському побережжі, він робить великий внесок по захисту населення та війська від поразки їх інфекціями.

Під час своїх наукових подорожей до Німеччини, Франції, Англії, Голландії він виступає з доповідями, в яких ділиться досвідом боротьби з чумою. Наукова Європа знала Д. Самойловича, прислухалася до його думки. Його обирають членом самих престижних академій Європи.

В селі Іванівка, Харківської області 5.5.1845 р. народився Ілля Мечніков. Навчався в Харківському та Петербурзькому університетах. Закінчивши університетську освіту, І. І. Мечніков прибуває до Одеси, де займає посаду директора другої у світі (перша була заснована в Парижі) Пастерівської станції. Не зносячи притиснень російського царського уряду, він приймає запрошення всесвітньо відомого Л. Пастера зайняти посаду керівника лабораторії в його інституті. З 1905 по 1916 рр. він керівник лабораторії і заступник директора інституту ім. Пастера. За розвиток і створення теорії імунітету він у 1908 р. був удостоєний Нобелівської премії. Це був перший виходець з України, який отримав таке високе визнання у світі. Поряд з цим він зробив неоціненний внесок у вивчення епідеміології холери, поворотного тифу, сифілісу, дизентерії, туберкульозу.

В сім'ї учителя міста Бердянська народився син Володя Хавкін. Отримавши диплом після закінчення університету в Одесі молодий лікар захоплюється біологічною наукою. Його роботи публікують у вітчизняних та європейських журналах. Протестуючи проти гніту царизму, він змушений був виїхати за кордон. Спочатку працює у Женевському університеті. Пізніше, на запрошення І. Мечнікова, починає працювати спільно з ним в інституті Пастера. За пропозицією Л. Пастера у 1883 р. В. Хавкін їде до Індії, де почала лютувати холера. Зустрівшись із надзвичайно тяжкими наслідками холери, бактеріолог уряду Індії приймає саму активну участь у вивченні епідеміології цієї страшною хвороби. Поряд з цим він працює

над створенням вакцини для попередження хвороби. На цьому шляху його чекав успіх. Вакцина Хавкіна для активної імунізації проти холери і нині широко використовується у багатьох країнах світу, а інститут, у якому він провів багато років свого творчого життя, названо ім'ям Хавкіна.

Одеса являється центром всесвітньо відомих розробок в області епідеміології. Жертвуючи своїм здоров'ям, О. О. Мочутковський заражує себе кров'ю хворого висипним тифом, а Г. М. Мінх — кров'ю хворого вошивим поворотним тифом. Цими експериментами на собі вчені довели, що збудник знаходиться у крові і можливим шляхом передачі можуть бути заражені воші. Лише у 1905 р. Ш. Ніколь експериментально доказав передачу збудника висипного тифу через заражених вошей.

У 1886 р., дякуючи наполегливості І. І. Мєчнікова, М. Ф. Гамалія та Я. Бардаха в Одесі відкривають першу в тогочасній Росії і другу в Європі бактеріологічну лабораторію. В ній плідно працює випускник Одеського університету Микола Федорович Гамалія. Виходець із сім'ї української інтелігенції, наділений природньою вродливістю та допитливістю, він спочатку працює спільно з проф. О. О. Мочутковським, пізніше з І. І. Мєчниковим. В 1888–1891 рр. працює в Парижі в інституті Пастера. Повернувшись в Одесу, очолює створений ним, бактеріологічний інститут. Пізніше його запрошують у Ленінград. Багато років свого творчого життя М. Ф. Гамалія працює у Москві на посаді наукового керівника інституту епідеміології та мікробіології Академії Медичних наук СССР ім. почесного академіка М. Ф. Гамалія.

Найбільшим його творчим досягненням вважається відкритий ним та вивчений перший холероподібний вібріон, який у великих дозах не викликав захворювання у людини, але декілька мікробних клітин, введених у рот горлицям, викликав смертельну інфекцію; організація виробництва спочатку в Одесі, пізніше в Ленінграді вакцини проти сказу та чорної віспи. Великий вклад Микола Федорович зробив у вивченні мікробіології та епідеміології холери, епідеміології висипного тифу. Він перший запропонував раціональні дезінфекційні заходи в осередках висипного тифу. Оскільки вони направлені на знищення вошей, він впровадив термін дезінсекція.

Фантастичною або героїчною особистістю у житті та науці можна назвати нашого земляка Данила Кириловича Заболотного. Народився він у сім'ї селянина 16 грудня 1866 р. в селі Чоботарка (нині Заболотне) Крижопільського уїзду теперішньої Вінницької області. Після закінчення гімназії поступає в 1885 р. в Одеський університет, але за свій світогляд був виключений з останнього курсу університету і репресований. Після звільнення з-під арешту починає працювати в Одеській бактеріологічній лабораторії. У 1891 р. поступає, а в 1894 р. закінчує медичний факультет Київського університету. Працює у Петербурзі. В 1920 р. ректор Одеського медичного інституту, в якому він відкриває першу у світі кафедру епідеміології. Узагальнивши свій досвід боротьби з інфекціями, опублікував перший підручник «Епідеміологія». В широких наукових колах Данило Кирилович вважається основоположником сучасної епідеміологічної науки.

В 1928 р. він обирається президентом Академії Наук України і створює в Києві в системі АН інститут епідеміології та мікробіології, який хоча і носить його ім'я, але ліквідували праці по епідеміології, чим і знівелювали міжнародне їх визнання. Найбільш важливими науковими досягненнями Данила Кириловича є його розробки по використанню імунної сироватки для лікування чуми, його вклад у вивчення етіології, епідеміології чуми, холери. Він перший почав говорити про природну осередковість чуми, вивчає механізми поширення цих інфекцій і ймовірні шляхи завозу її у Росію, розробляє проблеми сифілісу. Його робота «Про експериментальний сифіліс бабуїнів» (1904) відкрила дорогу всестороннього вивчення цієї інфекції. Професора Д. К. Заболотного визнає наукова громадськість світу. Його запрошують у славновідомий інститут Пастера й інші столиці Європи. Він їде на Міжнародній серологічний конгрес в Копенгаген, де газети поміщуючи його фото, повідомляли, що в роботі конгресу прийме участь «Знаменитий борець з чумою». І така увага преси не випадкова. Данило Кирилович, вивчаючи шляхи поширення чуми, їде в Мекку, Медину, відвідує ряд міст Арабії, Месопотамії, Турції, Персії. Він бореться з чумою в Індії, Монголії, Китаю, у себе на батьківщині. Д. К. Заболотний приносить всесвітню визнаність вітчизняній школі бактеріологів, епідеміологів.

Одеська школа епідеміології виступає як одна із найбільш відомих у світі. Об'єм журнальної статті не дозволяє хоча б коротко зупинитися на всіх вчених, які вчилися і працювали в Одесі, Києві, Харкові: М. Гайський, В. Високович, І. Савченко, В. Барикін, М. Соловійов та багато інших, які своєю працею внесли значний вклад в розвиток епідеміологічної науки.

Але, характеризуючи Одеську школу, необхідно зупинитися ще на одному титанові епідеміологічної науки — академікові Академії Медичних Наук СССР професорові Левкові Васильовичу Громашевському. Не зупиняючись в деталях на його біографічних даних, хочу лише звернути увагу, що будучи університетським студентом в Одесі, він зазнавав арештів і депортації у північні райони Росії, а в свої зрілі роки весь світ визнав його клясиком епідеміологічної науки. Послідовно, пройшовши шлях від рядового лікаря до академіка, він майже три чверті століття свого творчого життя присвятив розвитку і становленню епідеміологічної науки, оберіганню населення від інфекцій. Будучи учнем і послідовником Д. К. Заболотного, Левко Васильович, як і його вчитель, самопожертвенно бореться з чумою в Манджурії, з холерою та паразитарними тифами в царській Росії та СССР.

У Л. В. Громашевського величезна кількість опублікованих оригінальних праць, присвячених різноманітним проблемам загальної та спеціальної епідеміології. Але головна заслуга Левка Васильовича в тому, що він зумів всю накопичену до нього інформацію з епідеміології проаналізувати, всистематизувати і науково оцінити, а це допомогло йому пізнати внутрішні процеси розвитку та угасання епідемічного процесу. Його вчення про механізми передачі та джерела збудників інфекцій, рушійні сили епідемічного процесу, глибоке усвідомлення важливості взаємодії соціальних, біологічних

та екологічних чинників в епідемічному процесі дозволили закласти науковий фундамент епідеміологічної науки, створити закони епідеміології і розробити наукові засади ліквідації інфекцій. Наукові узагальнення посприяли Л. В. Громашевському створити підручник «Епідеміологія», визнаний і прийнятий світовою медичною громадкістю, що стверджується перекладом його і публікацією у багатьох країнах світу.

Необхідно сказати добре слово про доктора медичних наук, професора Генріха Станіславовича Мосінга, який своє творче життя як лікар посвятив добродійному лікуванню людей бідних, похилого віку. Як вчений епідеміолог, він зробив неоціненний внесок в наше сьогоднішнє розуміння епідеміології висипного тифу, Волинської гарячки. Будучи учнем і послідовником всесвітньо відомого вченого Р. Вейгля і, перейнявши його методу культивування риккетсій на вошах, він вніс суттєвий вклад у вивчення епідеміології висипного тифу і розробив спільно з Р. Вейглем технології виготовлення першої високо імуногенної вакцини для активної імунізації людей, а також технологію виготовлення антигену для специфічної діагностики висипного тифу.

Генріх Станіславович довго і наполегливо, з тонким тактом вченого, спільно з К. Токаревичем доказав рецидивну теорію сучасного висипного тифу. Розроблений ним комплекс заходів по ліквідації Волинської гарячки призвів до того, що нині цей риккетсіоз на терені України ліквідований. Він автор багатьох методичних підходів вивчення риккетсіозів взагалі.

Нині професор Генріх Станіславович Мосінг, праці якого по риккетсіозах визнані у всьому світі, працює над створенням наукового портрету свого учителя проф. Р. Вейгля.

Навіть із коротких нотаток видно тернистий шлях українських епідеміологів. Вони не вважали себе героями. Вони йшли туди, де лютували страхиття епідемій, допомагали, набували досвіду боротьби з ними. Одні помирали, інші підхоплювали їх естафету і йшли далі, вносячи свій вклад в розвиток епідеміологічної науки. Їх запрошували у різні країни світу, їх знали, слухали, шанували. Одні поверталися на Україну, інші залишалися працювати там довше, де створювали школи і знаходили послідовників для подальшого розвитку епідеміологічної науки.

Нині українські епідеміологи вносять подальший вклад у розвиток епідеміологічної науки. Можна з гордістю говорити про роботи в галузі вивчення впливу екологічних змін, як на самих збудників так і на епідемічний процес, розробку аспектів медично-географічного картографування в епідеміології, вивчення ролі персистенції (зберігання) збудників у живих організмах і важливості даного явища у довготривалому підтриманні епідемічного процесу, а також про роботи, присвячені подальшому вивченню сутності епідемічного процесу. Необхідно усвідомити, що епідеміологічна наука вічна, тому що життя людини неможливе без бактеріального оточення і на певних етапах розвитку людського суспільства будуть мінятися умови життя, а поряд з цим будуть мінятися збудники та епідемічний процес. Свідками таких змін є сьогоднішня наша епідемічна ситуація — підвищення вірулентності

ряду в минулому умовно-патогенних збудників, виникнення нових інфекцій і катастрофічне поширення по земній кулі ВІЛ-інфекції. Ще не справилися з останньою, як уже передбачається небезпечно поразення населення Т-клітинним лейкозом.

Немає сумніву, що історія цивілізації людства буде супроводжуватися виникненням нових інфекційних хвороб. Наше сьогодення вимагає не звуження, а розширення епідеміологічних досліджень, як в напрямку розробки нових підходів профілактики, так і перспективного прогнозування зустрічі людства з новими збудниками інфекцій. На вирішенні згаданих питань і концентрують свої творчі зусилля українські епідеміологи.

1.9.1993 р.

ЧИТАЙТЕ!

ПЕРЕДПЛАЧУЙТЕ!

ПОШИРЮЙТЕ!

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ ТИЖНЕВИК

«ГОМІН УКРАЇНИ»

що його видає Видавнича Спілка «Гомін України» в Торонті, Канада

«ГОМІН УКРАЇНИ» — заступає державницькі інтереси українського народу і наголошує необхідність усунення з нашого національного світогляду ворожих Українській Державності ідей та впливів.

«ГОМІН УКРАЇНИ» — подає вісті з життя українців в Канаді і в цілому світі, а зокрема про найновіші події в Україні.

«ГОМІН УКРАЇНИ» — містить сторінки літератури, мистецтва, молоді, жіночих об'єднань і спорту, а також оголошення, реклами підприємств і розшуки за рідними.

Адреса:

“Homin Ukrainy” — 140, Bathurst Street, Toronto, Ont. M5V 2RB, Canada.

Петро ЛАВРІВ

КОЛОНІЗАЦІЯ УКРАЇНСЬКИХ І СУМІЖНИХ СТЕПІВ

1. Українські степи, їхнє багатство й сива минувшина

Український нарід здавен-давна зв'язаний зі степом. У безкраїх причорноморських і приазовських степах вершилася його доля: в княжих часах над Каялою і Калкою, в козацьку добу Запорізька Січ на Хортиці й інших островах Дніпра-Славутича боронили Європу від татарської навали. По пустих широких степах без стежок, орієнтуючися вдень по могилах і природніх горбовинах, а вночі по зорях гарцювали запоріжці. Годував їх степ. У його високих травах було повно птаства й звірят, річки кишіли рибою. Недурно французький мандрівник Блез де Віженер писав: «Україна — обіцяна земля євреям. Хто раз побував на Україні, не годен розлучитися з нею, бо вона притягає наче магнет залізо. Українське небо сміється і манить до себе. Дикі кози забиваються тисячами, в ріках повно бобрових гнізд. Яйцями диких качок, гусей, журавлів і лебедів наповняють весною хлопці човни. Вистачить один раз зорати й засіяти зерном землю, виродиться двічі. В одному році можна збирати два або три врожаї».

Тому й не дивно, що в українські степи перлися споконвіку найзники з Азії, а потім з усіх сторін на Україну зазіхали й дотепер лакомяться близькі й далекі сусіди. Ще в передісторичну добу на Північному Причорномор'ї та Приазов'ї кочували кіммерійці, скити (скіфи, самоназва скілоті), сармати, алани, авари, булгари, угри, хозари. Аваро-слов'янські війни довели до розпаду політичного об'єднання антів, за висловом акад. Михайла Грушевського, «козаків V-VI ст.». Опісля аж до першої чверті XIII ст. поміж азійських зайд печенігів, тюрків і половців бродили, напевно, здичавілі антські потомки бродники.

У середині IX ст. «Повість временних літ» згадує між Дністром, Прутом і Дунаєм українські хліборобські племена: між Дністром, Прутом і Дунаєм тиверців, а на пониззі Дніпра і на берегах Чорного моря уличів. Обидва племена в свій час належали до Київського великого князівства. Їх змела татарська навала, яка зруйнувала «матір городів руських» Київ і обернула залюднені степи в Дике поле, на якому орда випасала своїх коней. Тільки після захоплення українських земель у XII-XIV ст. Литвою її великому князеві Витовтові (1392-1430) пощастило опанувати побережжя Чорного моря і навіть Крим. При Дністровському лимані він побудував Білгород і Чорногород, а над долішнім Дніпром город св. Івана.¹ Над Чорним морем за його панування споруджено порт Качибей, фортецю Дашів (пізніший Очаків), Тавань і інші твердині.² Поза межами Великого князівства Литовського на півдні залишилося тільки

Дунайсько-Дністровське межиріччя (точніше землі між Прутом і Дністром), захоплене після упадку Галицько-Волинського князівства молдавськими господарями. Пізніше, коли в 1456 р. Молдавське князівство змушене було платити Туреччині данину, Порто оголосила ті райони своїми раймами й віддала їх під безпосереднє управління султанських намісників-пашів. Створена в XVII ст. Ізмаїльська райя підкорялася безпосередньо Стамбулові.³

Кожного року Перекопська орда приганяла на Крим з України по 20-30 тисяч бранців. Під час одного походу бусурмани захопили 300 тисяч невільників. Їх продавали на ринках Кафи, Карасубазару, Козлова й Бахчисараю.⁴ Згідно з даними татарського історика Елії Челебі в 1666 р. в Кримському ханстві проживало 1120 тис. людности, з них татар лише 180 тисяч, у тому числі воїнів 75 тисяч. 20 тисяч було греків, євреїв і караїмів, які працювали на різних роботах. Зате 920 тисяч було українських козаків і селян, з них 120 тисяч дівчат і 200 тисяч дітей.⁵

Після смерти Витовта його наслідники занедбали південну колонізацію, але в 1540 р. в донесенні великому князеві Жигмонтові східні границі Литовського князівства ще окреслювалися: «От устья Днѣпрова до Таваня с Перекопскою землею ... по Овечу воду (р. Вовчу) и вверх Овечей воды, а от верхов Овечей воды вверх Самары и вверх Оргъа аж до Донца на Тихую Воду».⁶

II. Запорізька Січ

На початку XV ст. українські степи були безлюдними. Від уличів, тиверців, а тим більше від мешканців давньоруського князівства Тмуторокані при гирлі Кубані чи українців, які за наказом хана Батия перевозили через Дін купців чи мандрівників,⁷ не залишилося жодного сліду. Тодішні поселення закінчувалися біля Кам'янця Подільського, Брацлава, Канева й Черкас, а на Лівобережжі — біля Чернігова й Путивля. В безкраї степи над долишнім Дніпром, Богом (Південним Бугом) і Дністром утікали відчайдушні селяни, які не корилися польській і спольщеній шляхті українського походження, а також сміливці, шукачі пригод не тільки з України, але й з Волощини, Молдавії та Московщини, навіть з Австрії та Німеччини. Переважали, без сумніву, українці.

Найчастіше осадники прибували навесні. Вони будували намети або копали землянки й до пізньої осені полювали, ловили рибу, збирали мід, віск і сіль. Частина таких ухідників зимувала в степу, приводила до споруджених зимівників дружин і дітей, обзаводилася господарством, орала, сіяла й жниувала. Чоловіки об'єднувалися в групи, вибирали отамана й, гарцюючи по степах, не лише захищалися від татар, але й несподівано нападали на них і відбирали в них ясир, визволяли невільників. Це були козаки, тобто степові відчайдухи. Вперше про них, «степових розбійників», згадує польський історик Ян Длугош у 1469 р. Інший польський хронікар Марцін Бельські пише, що в 1489 р. козаки були провідниками під час походу

польського короля Яна Ольбрахта на татар. У 1492 р. кримський хан жалівся великому князеві литовському Олександрові на козаків, які напали на татарський корабель під Тегінню над Дніпром.⁸

Татарів, які захопили Крим ще під час походу Батия в XVI ст., на півострові жило, на думку польських істориків, ледве чверть мільйона. Ще 120–150 тисяч ординців кочувало в Буджацьких і Добрудзьких степах. Кримський хан мав найбільше 35–40 тис. воїнів і тільки внаслідок швидкості його дій в Європі гадали, що він має велику армію.⁹

Козацькі загони зосереджувалися за Дніпровими порогами, на Ниву (звідтіля і назва «низовики»). Першу козацьку твердиню на Україні — «Запорізьку Січ» (від слова «засіка», тобто дерев'яне укріплення) на острові Мала Хортиця (інакше острів Байди) біля сучасного міста Запоріжжя почав будувати в 1553 р. князь Дмитро Вишневецький, прославлений у піснях під ім'ям Байди. Тоді вже запорізькі козаки користувалися землями біля порогів і вниз по обох сторонах Дніпра. Офіційно їх дарував їм у вічне посідання великий князь Литовський, що був одночасно (на підставі Кревської унії між Польщею і Литвою) королем польським, Жигмонт (по-польськи Зигмунт) I (1507–1548).

Пізніший польський король Стефан Баторий (1576–1586) універсалом визначив північно-східні межі вольностей запорізьких козаків: «...с вершины рьчки Орли на вершину Калмиусу, а оттоль на устье рьки Дону, кои урочища и очищают запорожские владения».¹⁰ Ті самі границі підтвердив універсал гетьмана Богдана Хмельницького, виданий у Білій Церкві 15 січня 1655 р.: «От Самарских же земель через степ до самои рьки Дону, где еще на Прецлава Ланцкорунского козаки запорожский свои зимовники мивали; ижебы тоє все непорушно вььки при козаках запорожских найдовалось».¹¹

Довший час запоріжці були господарями чорноморського побережжя.¹² Безперечно, постійні наскоки татарських орд, а пізніше турецько-татарські походи на Україну ліквідували й ті мізерні поселення ухідників і втікачів з-під шляхетського ярма. Степ залишався Диким полем, по-латинському *Losa deserta*, як позначено на мапі України, нарисованій французьким фортифікатором Гійомом-Левассером де Бопланом наприкінці 1630 років.

III. Чужинецькі колонізатори у XVIII ст.

Стихийна втеча селян од панщини в степи ледве чи сприяла їх освоєнню в XVI–XVII ст. Ефективнішими виявилися пізніші (у XVIII ст.) переселення кріпаків поміщиками на подаровані їм царським урядом землі й заходи того ж уряду, який направляв солдат і служивих людей на будівництво укріплених ліній і міст на південних границях Російської імперії. Крім того, російські царі заселяли українські степи чужинцями, тому що вони швидше русифікувалися і вірно служили престолові.

Першими, до кого звернувся в 1723 р. царський уряд з проханням заселити українські степи, були серби, волохи, греки й болгары. В 1729 р. серби поселилися на січових землях між Тором і Білгородською лінією, збудованою наприкінці XVII ст. для захисту від Кримських і ногайських татар од Охтирки до Білгороду. Коли ж

цариця Анна Іванівна дозволила в 1734 р. запоріжцям, які втекли від гніву лютого царя Петра I після Полтавського бою на землі кримського хана, повернутися на дідівщину, вони створили спочатку 5 паланок: Кодацьку, Бугогардівську, Інгульську, Самарську й Кальміуську. Більшу частину цих земель царат признав своїми під час підписання «вічного миру» з Польщею ще в 1686 р. Ділячи тоді Україну, цар не питав згоди у гетьмана й Запорізької Січі. Без згоди запоріжців імперські воєводи направили влітку 1751 р. 424 (277 осіб чоловічої статі) сербів, македонців, болгарів і волохів на землі між фортецею Кам'янкою та тодішньою польською границею.¹² Цю територію між Дніпром на сході й річкою Синюхою на заході, річками Великою Виссю та Омельником на півночі й верхоріччями Інгулу й Інгульця на півдні названо Новою Сербією й указом від 18 жовтня 1752 р. заборонено там приймати на поселення українців і вихідців з інших країн, крім Балахії (Волощини), Молдавії, Македонії та Сербії. Українські селяни мусіли покинути загосподаровані угіддя. Даремно вступався за мешканців «задніпровських місць» останній гетьман Кирило Розумовський. «Сербські вихідці» відбирали в козаків ґрунти й луги, виганяли колишніх господарів з хат. Наприкінці 1752 р. на землях Нової Сербії залишилося тільки 11,5 тисяч мешканців. Частина вигнанців осіла на землях Новослобідського козацького поселення на південь від Нової Сербії, решта подалася під хана. Центром Нової Сербії стала побудована в 1754. фортеця св. Єлисавети, на місці якої виріс Єлисаветград, перейменований у 1934 р. на Кіровоград. Пізніше прибули сюди ще й чорногорці та угри.¹³

На землях Новослобідського козацького поселення осіли також російські розкольники-старообрядці, амнестовані указом од 4 вересня 1755 р. Цих росіян, які виступали проти офіційного православ'я, точніше проти церковної реформи московського патріярха Нікона, який у середині XVII ст. привів російські церковні книги у відповідність із грецькими, царат на Україні не боявся. Зате в Новосербію й слободи за її межами указом від 4 квітня 1760 р. заборонено було переходити «малоросійським обивателям», тобто українцям з Гетьманщини. Дещо пізніше в Новій Сербії російський уряд дозволив поселятися лише православним чужинцям. Вони могли приймати денщиками правобережних українців. У Новослобідському козацькому поселенні дозволялося мешкати українцям, вигнаним з Новосербії та переселеним з Правобережної України. Щоби лівобережні українці могли там поселитися, вони мусили насамперед утекти на правий берег Дніпра.¹⁴

Аналогічно в 50-их роках XVIII ст. на Лівобережжі заселялася територія так званої Слов'яно-Сербії між річками Бахмутом на півночі, Сіверським Дінцем з північного сходу й поза Лугань на півдні. Там, де ще в 1571 р. стояла Шоста Бахмутська сторожа, на переломі XVII-XVIII століть виникло місто Бахмут. П'ята Святогірська сторожа охороняла землі над Дінцем од Осколу до гирла Тору, а сьома — Надайдар'я.

Коли в 1703 р. розпочато робробляти соляні джерела над Бахмуткою, Бахмутське поселення стало центром Бахмутського повіту.

В 1710 р. в Бахмуті встановлено воєвідську, а з 1719 р. — провінційальну канцелярію Воронізької губернії. В 1703 р. в цьому місті мешкало 112 «черкас» (тобто українців), 2 донські козаки й 30 російських «сходців». У 1752 р. до провінційального центру приписано 1450 «черкас». У той же час переселенці з Центрально-хліборобського району Росії заклали тут слободи: Райгородську (1700), Сухареву (1700) і Староайдарську (1711). Ревізія 1719 р. заєструвала в середньому доріччі Сіверського Дінця 6994 росіян і лише 1753 українців, з них 1540 державних селян і 213 козаків. Після татарського нападу в 1736 р. населення Бахмуту сильно зменшилося. Наприкінці 30-их років XVIII ст. в Бахмутщині жило 2586 українців і 6118 росіян.¹⁵ Тоді ж на освоєваних землях було заборонено поселятися тим «малоросам», які не мешкали там під час перепису (ревізії) населення 1732 р., коли запоріжці жили ще на «ханській» землі в Олешках (нині Цюрупинськ Херсонської області).

В 1731–42 роках царат будував од Дніпра по Орелідо до впадіння річки Береки в Сіверський Донець систему укріплень, т. зв. Українську лінію та її продовження — Бахмутську лінію. Тоді на Костянтиноградщині, Павлоградському, Слов'янському, Бахмутському, Донецькому (пізніше Слов'яно-Сербському), а після зруйнування Січі в 1775 р. на території пізнішого Маріупільського повіту повстало чимало російських слобід, у яких на початку 1780 років налічувалося біля 19 тисяч колишніх солдатів, офіцерів і селян-одnodвірців із глибинних повітів Курської та Воронізької губерній.

У 1751 р. сербські полковники Іван Шевич і Райко Прерадович захопили січові зимівники між Луганню і Сіверським Дінцем і привели сюди сербів, хорватів, молдаван і волохів. З бігом часу, коли вояки з Австрійської монархії поженилися з місцевими дівчатами, вони винародовилися. Коли населення Бахмутського повіту в 1745 р. складалося з 57,5% українців і 42,5% росіян, то в 1753 р. національний склад людности цього повіту змінився: українців було 75,4%, молдаван 17,1%, а росіян лише 4,7%. Через 10 років питома вага українців підвищилася до 78,6%, росіян — до 9,8%, а молдаван зменшилася до 9,9%.¹⁶

У Слов'яно-Сербський повіт на дворові землі переселилися в середині XVIII ст. з російських губерній 1822 селяни й із Єлисаветградського та Олександрівського повітів 5932 казенні, але «воєнізовані» селяни, колишні розкольники.¹⁷

IV. Землі запорізьких вольностей під час існування Нової Січі

На землях запорізьких вольностей козаків, які повернулися з Олешок наприкінці березня 1734 р. і над річкою Підпільною заснували Нову Січ, в якій за даними військових комендантів, мало жити 59,6 тисяч. Очевидно, це — занижене число. Історик останнього коша запорізького А. А. Скальковский і академік Д. І. Яворницький подають вірогіднішу приблизну кількість населення Новосічевої республіки 100 тисяч, а сучасний советський історик В. М. Кабузан визначає там 40,5 тис. осіб чоловічої статі.¹⁸

Жили вони не лише у 8 паланках (пізніше утворилися Протовчанська, Орільська й Прогноїнська) по річку Кальміус, яка згідно з указом цариці Єлисавети Петрівни від 30 квітня 1746 р. мала розділяти запорізькі й донські землі, але й над Міюсом. Це підтверджує «Генеральная карта по Днѣпру до Очакова и по степи до Азова с нанесенієм Новой Сербіи во Слободским козацким поселенієм и с Украинской линією, а також Турецкой области и Польскаго владенія с Россійской имперією границъ». Нарисував її в 1751 р. інженер-полковник де-Боксет за наказом намісника Нової Сербії генерал-поручника І. С. Хорвата. На цій мапі двічі нанесено напис: «зимовники и жилища запорожских козаков»: на Правобережжі від Міжріччя Богу (Південного Бугу) й Інгулу до Дніпра, а на Лівобережжі від Орелі поза Міюс.

Січовиків бачив над Міюсом також академік І. А. Гільденштедт, автор «Щоденника мандрівки в Південну Росію», який під час російсько-турецької війни 1768–1774 рр. об'їхав Азовське побережжя. В 1769 р. надміюські козаки втекли перед татарами, що йшли на Бахмут, під охорону Ростовської фортеці й заснували там села Микільське, Троїцьке, Покровське, Кінсюцьке й Батайське. В будівництві Ростовської твердині брали участь поселені в тому районі українські козаки. Ними заселено Сарматську слободу при впадінні річки Сарматки в Міюс. Серед залоги Таганрогу були запоріжці.¹⁹ Під час четвертої ревізії над Доном зареєстровано 20422 вихідців з України чоловічої статі.²⁰

Як не старалися царські чиновники перетворити землі вольностей запорізьких козаків у покірну імперії провінцію, їхні намагання не вдалися. Балканців з Австрійської монархії не притягували царські обіцянки, а не пристосовані до степових умов росіяни втікали. Освоювати рідні степи помагали українським селянам козаки зі Січі й Гетьманщини, та й із Гетьманщини й Слобожанщини було ближче, ніж із Росії. До 1780 р. українські селяни могли вільно переходити на нові землі. Російські ж кріпаки воліли втікати на Сибір, у Південне Приуралля чи Долішнє Приволжя, ніж поселятися серед «хахлов», які добровільно без державного контролю заселявали степи, названі імперськими чиновниками «Новоросією».

V. Новоросійська губернія

Новоросійську губернію створив царський уряд у 1764 р. начебто для боротьби проти нападів турецьких агресорів на Україну.²¹ До її складу ввійшли на Правобережжі: Нова Сербія зі Слобідським козацьким поселенням, а на Лівобережжі: Слов'яно-Сербія, Українська лінія та 13 сотень Полтавського й 2 сотні Миргородського полків. Адміністративний центр цієї губернії містився в Кременчузі. В 1773 р. в її межах мешкало біля 163 тисяч осіб. Проіснувала вона до 1783 р., але в 1796 р. її знову створено, а на початку ХІХ ст. розділено на Катеринославську, Херсонську й Таврійську губернії.

В 1773 р. на території Новоросії жило 162,920 осіб обоїх статей, з них на захід від Дніпра 65,259 українців, 38,996 росіян, 2,471 молдаванів і

волох та 704 серби, болгари, македонці, грузини, угри, поляки, шведи й німці. Майже всі чужоземці розчинялися серед місцевого населення. Зберігали окремішність старообрядці з Стародубського повіту, де за гетьманів була козацька сотня. Вони, крім садівництва й птахівництва розвели на нових землях раніше там не практиковане городництво.²²

23 березня 1764 р. опубліковано плян роздачі в Новоросії «казенних» (державних) земель для заселення. Давали ділянки з лісом по 26 десятин. Отримати землю в спадкове володіння міг кожен, хто погоджувався стати військовим службовцем або поселенцем. Щоб отримати великі ділянки, треба було власним коштом протягом трьох років заселити їх вільними людьми з-за границі. За 300 осіб надавано чин майора, за 150 — капітана, за 80 — поручника, за 60 — прапорщика, за 30 — вахмістра. Вербування проводилося також і за державний кошт. У 1781 р. кн. Г. О. Потьомкін почав роздавати землі тим, які зобов'язувалися протягом 10 пільгових років заселити на кожні 1500 десятин щонайменше 15 дворів. Щоб отримати не зайняту на Україні землю, росіяни втікали за границю, а звідтіля, користуючися амністією 1770–80 рр., поверталися назад.²³

Згідно з турецько-російським мирним договором, який амнестував власних підданих, що воювали на стороні ворога, турецькі піддані могли переселитися в Росію протягом року. Якщо вони вступали на російську службу, термін не обмежувався. Арнавтський полк, який на початку війни перейшов на сторону Росії, нагороджено землею над Богом (Південним Бугом) між гирлами Мертвих Від і Єланцем).

У 1778 р. біля впадіння правого допливу Самари Кільченья засновано місто Катеринослав. Коли виявилось, що воно розташоване в нездоровій околиці, люди переселилися над Дніпро, але перший населений пункт зберігся і отримав назву Новомосковська. Недалечко від нього на схід на підвищеному березі річки Вовчої в 1780 р. розпочалося будівництво міста Павлограду.

VI. Переселення християн з Кримського півострова

В 1779 р. генерал О. В. Суворов вивів з Криму греків і поселив їх у колишній Самарський паланці в районі сучасного Новомосковська. Очолював переселення грецький митрополит Ігнатій. Він побоювався впливу сусідньої єпархії Російської Православної Церкви й запротестував проти поселення над Самарою. Греків переведено в Приазов'є, де вони заснували місто Маріюпіль і 20 сіл. Усього переселено понад 31 тисячу греків. Їх звільнено на 100 років від рекрутської служби, заможним надано житла, харчі, посівний матеріал і худобу. Грецькими селами управляв виборний орган, наділений адміністративними, судовими й поліційними функціями.

Рівночасно з Криму між Азов і фортецю св. Дмитрія перенесено вірмен, які заснували на новому місці Нахичевань. Тоді ж із Істляндії, з острова Даго (Хіума) уряд Катеринославського намісництва, яке в 1784 р. об'єднало Новоросійську й Азовську губернії, вивів 880 шведів (обидвох статей) і розмістив їх у Кизикермені (з 1784 р. Берислав). До

Азовської губернії належало тоді місто Тор (теперішній Слов'янськ) і Бахмутська провінція.

Генерал-губернатором Катеринославського намісництва став фаворит Катерини II князь Г. О. Потьомкін, ініціатор зруйнування Нової Січі. Він же післав на Дніпрові пороги генерал-поручника Петра Текелія, за національністю серба, який вночі на 4 (за новим стилем 11) червня 1775 р. оточив Січ і зруйнував церку й козацькі курені.

Помагали йому ліквідувати вільнотомне гніздо колишні побратими запоріжців у походах на турецьку твердиню Азов — донські козаки. Землі Нової Січі царські чиновники розділили між Новоросійською та Азовського губерніями.

Література

1. І. Крип'якевич. «Історія України». Львів: «Світ», 1990. Ст. 115.
2. «Українська народність». Київ (дальше: К.): «Наукова думка», 1990. Ст. 341.
3. Там же. Ст. 77–78.
4. М. Грушевський. «Звичайна схема «Руської історії» і справа раціонального укладу історії східного слов'янства». Спб., 1904. Ст. 3, 6, 7.
5. З доповіді акад. Є. Прицака на конференції МАУ наприкінці серпня 1990; «Літературна Україна». 10.1.1991. № 2. Ст. 6: Н. Поклад. «Не теплішає в Криму».
6. М. Грушевський. «Історія Козаччини» // «Вітчизна», 1939. № 1. Ст. 179.
7. М. Грушевський. «Історія України-Руси». Львів, 1899. Т. 2. Ст. 281–283.
8. I. Podhorodecki. «Sicz zaporoska. Warszawa», 1978. 14–17 pp.
9. Там же. Ст. 24.
10. Д. Зварницький. «Источники для истории запорожских казаков». Владимир, 1903. Т. 2. Ст. 1927.
11. А. Скальковский. «Исторія Новой Съчи или послѣдняго Коша Запорожскаго». Одеса, 1846. Ч. 1, изд. 2-ое. Ст. 29–32.
12. «Енциклопедический словарь» Ф. А. Брокгауза и И. А. Ефрона. Спб., 1903. Т. XXXVII. Ст. 168.
13. В. М. Кабузан. «Заселение Новороссии» (Екатеринославской и Херсонской губерний в XVIII — первой половине XIX вв. Москва: «Наука», 1976. Ст. 52, 82.
14. Там же. Ст. 71.
15. Там же. Ст. 77–91.
16. В. И. Наулко. «Развитие меж тнических связей на Украине». К.: «Наукова думка», 1975. Ст. 25.
17. В. М. Кабузан. «Чисельність та національний склад населення Новоросії в 60–80 рр. XVII ст». // «Український історико-географічний збірник». К.: «Наукова думка», 1971. Ст. 141.
18. В. А. Пирко. «Северное Приазовье в XVI–XVII вв». К.: Учебно-методический кабинет по высшему образованию, 1988. Ст. 30, 33, 37.
19. В. М. Кабузан. «Заселение Новороссии...» Ст. 120.
20. «Радянська енциклопедія історії України». К.: УРЕ, 1971. Т. 3. Ст. 250.
21. Е. И. Дружинина. «Северное Причерноморье в 1775–1800 гг». М., 1957. Ст. 55.
22. Там же. Ст. 50, 60–62.
23. Е.И. Дружинина. Там же, стор. 157–160, с.

Продовження буде

Алла ДИБА

Ст. наук. працівник КМПУ*

НАША ГІРКА ДОРОГА ДО ЛЕСІ УКРАЇНКИ

(Спроба осмислення проблеми)

*Чия душа, мов сирота,
Зверталася до незнайомих?
Куди ж то кличе крізь літа
Її руки прощальний помах?!*

Дмитро Павличко

Це душа сестер Лесі Українки — Лілі, Оксани, Дори, брата Миколи, душа небожат поетеси Михайла, Василька, Олеси, Оксанки, Іночки, Юрія. Стражденна доля України пройшла через їхні душі, їхні долі, віддзеркалилась у них тугою і болем. Процес СВУ, репресії 1920–1930 років, сталінська й фашистська неволя, табір перемішених осіб-українців у німецькому Авґсбурзі, а відтоді довгі роки на далекій чужині — це їхнін страдницький шлях, лише слабким пунктиком накреслений.

«Машини від'їжджали з подвір'я Художнього Інституту, і Зоя Федорівна Крижанівська згадувала, як тяжко плакала Ліля, навіки прощаючись із рідною землею. В осінньому небі летіли на чужину журавлі, несучи на стомлених крилах пісню».¹

Так від'їздили з Києва далекого вже 1943 р. Ольга Косач-Кривинюк та Ізидора Косач-Борисова, від'їздили, рятуючи дітей і архів старшої сестри — великої Лесі Українки. Навідались до Колодяжного, припали до землі, плакали, цілували... Ох, як їм не хотілось їхати з України!.. Ой, як же неможливо було й залишатись!..

Заїхали й до Львова і десь в останню мить частину архіву віддали на прохання відомого лесезнавця Марії Деркач — потім з тих рукописів народиться книжечка Лесі Українки «Неопубліковані твори», 1947, а самі автографи додадуться до фонду Лесі Українки (ф. 2) Інституту літератури АН України.

... Поки що ж продовжується їхня страдницька путь через Прагу, де зустрілись з сестрою Оксаною, що жила там вже багато літ, до Авґсбургу в Німеччині. Там у таборі для перемішених осіб, який збирав у ті дні обездолених українців чи не з усього світу, вони проживуть до осені 1945 р., коли змучена хворобою, ностальгією й розпачем з розлуки з чоловіком і старшим сином, спочине на німецькій землі Ольга, Ліля, Лілея, як ніжно називала її колись сес-

* Київський музей Лесі Українки.

¹ Шалегінова Леся. «Сестри». *Київ*, 3 (1992), ст. 126.

тра Леся. Ізидора, забравши доньку, онуків, небожа Василя рушить далі на захід, і незабаром знайде свій дім за океаном.

*Чия душа, мов сирота,
Зверталася до незнайомих?..
Це твоя душа, Україно. Це твоя душа, українко...*

Чому ж доля повела рідних Лесі Українки на чужину, позбавивши їх можливості працювати на Україні для України і навіть спочити у рідній землі?

Ох, як же їм було нелегко біля Лесі після смерті Лесі!.. Напочатку 1920 років літню вже Олену Пчілку ледь не розстріляли на рідній Полтавщині, як запеклого ворога українського народу, поміщицю, буржуйку, кровопивцю. Її врятувало чудо — добрі люди не дали вбити. А за декілька літ вона стає членом-кореспондентом ВУАН, персональною пенсіонеркою. До неї звертаються за консультацією щодо біографії Лесі Українки, видання її власних творів та творів дочки. Здавалось би, справедливість торжествує. Але у кінці 1920 років на Україні починаються важкі політичні заморозки. Нова хвиля репресій торкається Косачів, їхніх друзів Старицьких і ще сотень, а далі тисяч українців. Чоловік Ольги Косач-Кривинюк Михайло Кривинюк, донька письменника Михайла Старицького Людмила та її чоловік, відомий вчений-гістолог Олександр Черняхівський пройдуть через дантове пекло процесу СВУ. А в початку 1930 років буде заарештований як «український буржуазний націоналіст» педагог, вчений-агроном, чоловік Ізидори Косач, Юрій Борисов. Через декілька років його відпустять додому, «знямуть» усі звинувачення. Але ненадовго, бо в кінці 1930 років заарештують вже разом з дружиною. Десь там у далеких північних таборах назавжди розтане його життя... А тендітна його красуня-дружина, теж агроном і викладач вузу, валитиме ліс в одній бригаді з письменником-лесезнавцем Анатолем Костенком, навіть не маючи надії на звільнення. Ім'я Лесі Українки не допомагало їй рідним, ні, а навпаки, «висвічувало» їх серед тисяч співвітчизників і викидало на поталу...

Чия душа, мов сирота?...

І в цей час совєтські війська переходять західні кордони... Україна, Білорусія, Прибалтика... У Чернівці до літньої письменниці Ольги Кобилянської їде представник Міністерства культури України, запрошуючи її до співпраці, а Ольга Юліянівна (як на гріх!...) запитує: «Як же там сім'я моєї улюбленої подружки Лесі?»

Отож, повернувшись до Києва, той урядовець Міністерства культури змушений звернутися до органів державної безпеки. І — о чудо! — те запитання Кобилянської рятує життя Ізидора Косач. 1940 р. вона повертається до Києва, де живе донька Олеся, сестра Ольга з родиною. Сестри живуть за гіркою «модю» тих літ в густонаселеній комунальці в будинку № 16 (тепер № 6) на вул.. Овруцькій, підтримують одна одну, як можуть. Саме в цей незатишний передвоєнний рік Ольга Петрівна починає працювати над «Хронологією життя і творчості Лесі Українки»: «Тисячі листів, дбайливо скопійованих, тисячна картотека свідчать про воїстину титанічну працю першого біографа Лесі

Українки, її вірної і люблячої сестри, яка в суворі часи лихоліть робила все можливе, щоб зберегти архів Лесі Українки. Ольга Петрівна відчувала свою відповідальність перед нащадками, перед «віками потомними», перед пам'яттю Лесі. Ось чому ми не прочитаємо жодного слова в «Хронології», яке могло б здатися прикриттям Лесі, а любитель інтимних подробиць не знайде в тексті нічого, крім вивіреного переліку строго документальних фактів, зовсім не в ключі біографії Моруа. Моральні принципи виховання Лілі Ольги Петрівни були для неї твердими протягом усього її життя. Крім того, в родині Косачів добре пам'ятали заповіт Лесі, яка ставилася до написання своєї біографії скептично.² Роботу цю вона не полишає і в період війни, пише її до останньої хвили свого життя. Через багато літ (1970 р.) у Нью-Йорку сестра Ізидора разом з тамтешніми спеціалістами-лесезнавцями опублікує цю книгу... Але то вже буде в іншому житті...

А зараз так рано й несправедливо зістарені дійсністю сестри горнуть-ся одна до одної, виношують надію, що, як їх запевнила влада, незабаром у Києві будуть встановлені меморіальні дошки Лесі Українки та Олени Пчілки, беруть участь у вечорі пам'яті Лесі Українки, і все надіються на добро...

За декілька днів до початку війни з Німеччиною Михайло Васильович Кривинюк поїхав провідати у Свердловську старшого сина Михайла. Та й залишився там назавжди... 1944 р. він, змучений, самотній, потрапив під поїзд і навіть поховали його за державний рахунок, бо платити за похорон не було кому — син Михайло на фронті, дружина з Васильком в далекій Німеччині, але про це йому вже не дано було дізнатись...

*Чия душа, мов сирота,
Зверталася до незнайомих?...*

Твоя душа, сину України... Не знав батько й про те, що глухої осінньої ночі 1941 р. до їхньої київської оселі постукали... Ольга Петрівна відчинила — на порозі син Василько.

«Що ти, звідки, чому?» — зайшлося болем серце. — «З полону», — гірко відповіли очі. Після тяжких боїв у Білорусії Василь дійсно потрапив до фашистів, тікав і ось він вдома...

Повернення Василя — остання крапля болю. Вона пізніше й виважила рішення матері та тітки Ізидори про від'їзд з Києва. Бо залишаючись, вони втрачали б одразу життя дітей, пам'ять — архів Лесі Українки, хранителями якого вони були...

Чия душа, мов сирота...

...і пішли вони скорботними шляхами українців Василя Стефаника: «Гостей у Івана повна хата, газди і газдині. Іван продав усе, що мав, бо сини з жінкою наважилися до Канади, а старий мусив укінці податися. Спросив Іван ціле село. Стояв перед гостями, тримав порцію горілки у правій руці і, видно, каменів, бо слова не годе́н був заговорити.

² Там же.

— Дякую вам файно, газди і газдині, що-сте ні мали за газду, а мою за газдиню...

Не договориював і не пив до нікого, лиш тупо глядів навперед себе і хитав головою, як би молитву говорив і на кожне її слово головою потокував». ³

Ой. відчувала душа Ольги Петрівни, що чужина не стане їй рідною. Ой, як рвалось їй серце до Свердловська — до чоловіка, до сина. Та не перебігти, не перелетіти, не перепливти!...

«А найгірше не служить мені чужина. Стільки вже я на ній жила, а ніяк не привикну... Хоча рідному краєві з мене тепер небагато користі було б, хоча би я й там була. Я ж большею частиною лежу на кроваті», ⁴ — переживаючи колись ностальгічні муки, писала Леся Українка до Грінченків.

Згасаючи в Авгсбурзі, Ольга Косач-Кривинюк не знала, що десь поруч, в складі групи окупаційного війська в Німеччині, був її син, її Михайлик...

І її зболена душа рвалась на Україну:

Добраніч, сонечко! Ідеш на захід...

Та бачиш Україну — привітай!

(Останні слова Оксани. Леся Українка, *Бояриня*)

Подальший шлях Ізидори Петрівни був далі й далі на захід, за океан. Вона з дочкою й онуками оселилась у США, Василь Кривинюк, одружившись, виїхав до Канади. Звідти Ізидора Петрівна в початку 1960 років писатиме до новоствореного Київського літературно-меморіального музею Лесі Українки, потім відгукнеться з Праги і Оксана Петрівна, яка залишила Україну ще в дореволюційні роки. Вони спочатку з деякою недовірою поставляться до ідеї створення цього музею у Києві, маючи гіркий, навіть трагічний досвід Музею М. Драгоманова у Гадячі, коли одного дня дім Олени Пчілки з усіма речами поза волею господарів було конфісковано і потім, коли мати Лесі Українки прийшла додому, то їй не дозволили взяти нічого навіть з особистих речей чи одягу. Та ж найстрашніше, що тоді, як все вже чомусь вважалося власністю держави, в тому безладді й беззаконні — робили той музей повні невігласи. Написи під речами когось з дітей говорили, що це речі Олени Пчілки, під речами Олени Пчілки — що це річ Лесі Українки, а під фото, на якому Леся Українка і Сергій Мержинський з родиною поетеси зображені в Зеленому Гаю 1898 р. була текстівка, що це Леся Українка (добре, хоч її не переплутали!...) зі своїм чоловіком Климентом Квіткою і т. д. Ніяких зауважень чи порад «творці музею» не приймали і практично випхали господарів дому межі плечі... Пройшло декілька років, змінилась політична ситуація, ім'я Михайла Драгоманова було піддане анатемі. Музей Драгоманова в Гадячі (а саме так називали своє дітище гадяцькі невігласи) вже не мав права на існування і тому

³ Стефаник Василь. «Камінний хрест». Твори. Київ: «Молодь», 1972, ст. 67.

⁴ Леся Українка. «Зібрання творів» у у дванадцяти томах. Київ: «Наукова думка», 1979, т. 12, ст. 283 (Лист з 29.IV.1909).

був знищений, зметений з лиця землі — будинок проданий, розібраний на шматки і перевезений в інше місце, експонати практично викинуті на смітник. Деякі з них потім ентузіясти — такі, як, наприклад, тодішній директор музею Михайла Коцюбинського в Чернігові Хома Коцюбинський, — віднайшли в мотлосі на горищі Лохвицького музею Г. Сковороди. Гірки краплини тих експонатів озвуться через багато літ у Волинському краєзнавчому музеї, Інституті літератури, Київському музеї Лесі Українки... За офіційною версією Музей Драгоманова було знесено весняною повинню. Але коли декілька років тому наша колишня працівниця Леся Шалагінова разом з письменником-лесезнавцем Анатолем Костенком відвідали місця Лесі Українки на Полтавщині, то прийшовши до місця садиби Олени Пчілки, вони жажнулись: «Та тут же Ніягарського водоспаду треба було, щоб усе те знести!...» І дійсно, пройшов тоді Україною Ніягарський водоспад сталінщини. Те, що не встигли, не зуміли зробити ні «той первий, що розпинав нашу Україну» і «вторая», що «доконала вдову сиротину»⁵ довершили місцеві Шарикови й Билалови-Огурцови⁶ «від народу, від культури...».

Чия душа, мов сирота?...

... Що мали думати після того сестри Лесі Українки, як могли вірити нам, тим, хто мріяв відтворити квартиру Косачів на колишній Маріїнсько-Благовіщенській у Києві? Вони дійсно думали те, чого всі ми заслужили. І дуже поступово, листуючись з колишніми працівниками нашого музею, тепер знайомими в музейному і науковому світі Світланою Стрілковою, Марією Гайдучок, Ніною Росошинською, вони йшли назустріч музеєві з кожним новим рядком, з кожним новим листом. І в листах тих засвідчували все, що зберегла їхня пам'ять: труди і дні сестри Лесі, її оточення, її побут у Києві та Колодяжному. Малювали схеми квартири Косачів на першому поверсі будинку № 97 на Саксаганського (Маріїнсько-Благовіщенській), звіряли їх з тим, що запам'ятала свого часу подруга, онука М. Старицького Оріся Стещенко. Ці листи стали безцінними документами, на основі яких сьогодні створено-таки меморіальну квартиру Косачів у Києві, на жаль, лише через тридцять років після відкриття музею.⁷ Все не було на те коштів, дозволів, часу, а радше — голови і серця у керівників культури. Але, «без надії сподіваючись», люди робили свою справу. Як «без надії спідіваючись», і ми затіяли її в цей тяжкий і економічно, і політично черговий період гіркої історії України на руїнах...

⁵ Шевченко Тарас. «Сон». *Твори в двох томах*. Київ: «Дніпро», 1966, т. I, с. 240.

⁶ (1) Булгаков. «Собаче серце»; (2) Герой І. Ілїнського з фільмів «Волга, Волга» та «Карнавальная ночь», урядовці культури.

⁷ «До речі, тут варто згадати, що фото п. Світлани Стрілкової досі лежить під склом на столі Ізидори Петрівни, як також вірш та фото Ліни Костенко та фото Л. Лук'яненка, якому колись вона пророчила бути президентом вільної України, уболівачи за долю усіх дисидентів та їх боротьбу й протести. Вона вірила й передчувала розвал СССР, і торжество вільних держав! Казала, що сама вона вже не доживе, але — ми ще маємо шанс!» (Із листа п. Ольги Сергієвої. Це донька Ізидори Косач, сестри Лесі Українки до Алли Дибі у відповідь на недрукований текст «Наша гірка дорога до Лесі Українки».

Саме в ці, здавалось би (ой, не здається те нам, а відчуваємо ту біду щоденно на своїй власній шкірі!) нові непевні часи, коли ще все так неясно, так важко, рідні Лесі Українки — а на той час не було ще навіть акту про незалежність України! — передають назад через океан архів Лесі Українки.

Але відбулось це не зразу...

Першу партію американського архіву Лесі Українки привіз знаний тепер на Україні і в світі культурний і громадський діяч, вчений-літературознавець Микола Жулинський. Ті матеріали (автографи, документи, оригінали фотографій) були представлені свого часу в нашому музеї на виставці «Повернення». А восени 1990 р. науковцеві Інституту літератури АН України, молодшій колезі Миколи Жулинського Тамарі Борисюк вдалось одержати й другу частину тих скарбів — документи й безцінні меморіальні речі, про існування яких ми навіть мріяти не сміли. Вони назавжди повернулись на бітьківщину і лягли в основу нової виставки під назвою «Україні від її дітей».

«Це не належить мені, це належить Україні», — скаже донька Ізидори Косач Ольга Сергіїв пані Тамарі Борисюк, яка, власне, підготувала і попередню зустріч Жулинського з рідними поетеси.

Звідки ж така довіра? Що вони відчули, зрозуміли там, за кордоном — те, чого не розуміли й не відчували ще ми самі? Відповідь на це раптом читаємо у Лесі Українки в її «Боярині»:

*На бойовиську
не всі ж померли, ранених багато...
поможеш їм одужати, то може
колись там...знов зібравшись до бою,
вони тебе згадають добрим словом...
а як і ні — не жалуй, що поміг.*

(Слова Оксани)

Дійсно, щоб нам загоїтись, піднятись, одужати і жити, так потрібні сьогодні Шевченко, Франко, Стефаник і Леся Українка.

... І вона прийшла до нас в цій оновленій світлій залі її музею... Тією скромною й елегантною металевою ручкою, прикрашеною блакитною емаллю та священною квіткою лотоса. А далі — її ніжні мережані комірці, носова хустинка, стрічка з далекого дитинства, бісерний гердан, який зробила їй в подарунок тьотя Єля, Олена Антонівна Косач (в одруженні Тесленко-Приходько). Пам'ятає:

*Ні долі, ні волі у мене нема,
зосталася тільки надія одна:
Надія вернутись ще раз на Вкраїну,
Поглянуть іще раз на рідну країну,
Поглянуть іще раз на синій Дніпро, —
там жити чи вмерти, мені все одно...*
(«Надія»)

Так, це їй дев'ятирічна Леся присвятила свій перший вірш.

Поруч з тими вишуканими речами книжка Г. Штоля «Миф клас-

сической древности». Її Леся колись захоплено читала разом з братом Михайлом, а потім вони грались в героїв тих мітів, пізніше ж ті герої стають героями творів вже дорослої Лесі Українки... Об'єднано все те ніжним розчерком пера поетки-лістівкою, яку вона від себе й від своєї родини писала до друзів Горбачевських у Прагу.

Ці речі неможливо було б побачити сьогодні ні в нашому музеї, ні будь-де, якби не зберегли того її мати, сестри, племінники, які освячені іменем Лесі Українки, пройшли гірким шляхом страждання, тому сьогодні ми щиро вклоняємось і їм. В музейній залі сіре любительське фото — рано зістарені Ольга і Михайло Кривинюки напередодні війни. Поруч спогади сестри про Лесю Українку, місячний звіт 1943 р. про роботу над «Хронологією», машинопис вірша Лесі Українки «Королівна» з коментарями сестри, стрічка Ольги Косач-Кривинюк, а ще альбом українських узорів, видання яких за родинною традицією продовжувала Ольга, і поруч оригінали вишивок, любовно закріплені на картоні в процесі підготовки до видання. Ці вишивки, як і сорочку, вишиту білим по білому і подаровану колись Оленою Пчілкою зятєві Михайлу Кривинюку (вона сьогодні експонується в Колодяжному), повіз з собою Василь Кривинюк до далекої Канади. Його вдова пані Оріся Кривинюк з донькою Оксаною Закиданською (її Василь Михайлович виростив і виховав як власну дитину) подарували сьогодні ті вишивки Україні. І найважливіший труд Ольги Косач-Кривинюк — нью-йоркське видання 1970 р. книги про Лесю Українку. «Хронологія життя і творчости» з дарчим написом Музею Ізидори Косач-Борисової. Нелегким був шлях цієї книги до музею, адже в ті роки далеко не всі книги з-за кордону приходили до людей в Україні. Часто посилки пропадали, вилучались по дорозі, замість дійсного адресата могли раптом виринути десь в приватній колекції когось з «сильних світу сього» або в Московській бібліотеці ім. В. І. Леніна чи ще десь... Ця «Хронологія» була не першою з тих, які йшли в музей, і лише ця прийшла до фондів музею восени 1978 р., дякуючи старанням сестер Сайкевич — Наталі Андріївни зі США та Марії Андріївни з України.

Серед особистих речей Лесі Українки — знов надзвичайно елегантні — бурштинове намисто, мережані рукавички, запонки Косачів, а ще просто безцінні для нас листи її і сестри Оксани з плянами косачівської квартири і описом її. Старше покоління цієї родини озвалось на виставці «Україні від її дітей» білою вишитою хустиною Михайла Драгоманова, подарованою йому колись друзями — членами старої Київської «Громади». Поруч був кістяний ніж для розрізування паперу. Ці речі привезла до музею донька Світозара Михайловича Наталя Драгоманова-Бартої з Будапешту, онука великого українця, яка, на жаль, багато років тому, так само, як колись за царизму дідусь і бабуса, змушена була — на цей раз вже советською владою — виїхати на чужину. Біля хустини — фото Михайла Петровича та Людмили Михайлівни еміграційного періоду (Фльоренція, 1878 р.) — вони з архіву родини Кониських і передані на виставку Музеєм Миколи Лисенка. До речі, надзвичайно цікаві написи на тій хустині. По краях:

*«Як сон твою голову склоне
В чужій та далекій країні,
Хай хусточка ся забороне
Її при нещасній годині»,*

а в центрі: «Краще кривду терпіти, ніж кривду чинити» — один з популярних свого часу серед молоді лозунгів Драгоманова.

А Ольга Сергіїв передала ще на Україну голляндське мереживо бабусі Лесі Українки Єлисавети Драгоманової та віденське мереживо Олени Пчілки. І об'єднав їх у вітрині виставки косачівських вишитий рушник, вірніше — його половина, яку ми одержали декілька років тому від львів'янки Дарії Корінь — представника знаної і шанованої на Україні родини художників Кульчицьких. Друга ж половина цього рушника десь у Києві у місцевої гілочки цієї ж родини.

З давніх матеріалів нашого музею була оформлена вітрина, присвячена американському українському письменникові Юрію Косачу, синові молодшого брата Лесі Українки, Миколи. Складним був характер цієї людини, складною була і його доля. Батьки рано розлучились, залишивши тим вічно незагоєну рану в душі хлопця. Трагедія самотності Миколи Косача, який одержав у спадок Колодязно, а потім на багато літ був відрізаний від найрідніших сталінською «залізною завісою» та непорозуміннями з дружиною гіркою тінню тяглась услід за сином на чужину. Не знаходив себе Юрій і у своїх політичних шуканнях.

Довгий час Юрій Миколайович редагував просоветський журнал «За синім океаном», де опублікував немало цінних матеріалів про Лесю Українку та її родину, Україну та українців. Поруч з журналом — видання його власних оригінальних художніх творів та фото в один з його численних приїздів на Україну з сестрами Євгенією Косач-Мільською та Валентиною Косач-Болдиревою.

Поневірився по чужих краях, завжди прагнучи жити на Україні, та так до кінця і не вирішивши цього питання навіть у душі своїй. Не прижився він і в колі тамтешньої української еміграції, ставши «своїм серед чужих, чужим серед своїх»...

*...І все-таки до тебе думка лине,
Мій занепашений, нещасний краю,
Як я тебе згадую,
У грудях серце з туги, з жалю гине.*
(Леся Українка)

Об'єднувала всі ці матеріяли виставки модель одного з найкращих у світі пам'ятників Лесі Українки — пам'ятника в м. Торонто (Канада) роботи знаного на Заході і не чутого у нас українського скульптора Михайла Черешньовського, подарована музеєві відомим громадським діячем діячемою паном Богданом Певним. А в одній з вітрин поруч кольоровий буклет про роботу цього скульптора і його пам'ятник Лесі Українці, закордонні видання творів нашої патронеси, серед них 12-томне, передане членом ПЕН-клубу зі США пись-

менницею п. Іриною Дибко-Филипчак. Про існування цих книг ми просто не знали, не бачили їх, не читали, а коли раптом вони чудом потрапили до музею, то ми не мали права виставляти їх у залах як «глибоко націоналістичні зразки». Державна політика знищення українського духу продовжувалась.

«Крамольними» були не лише закордонні видання Лесі Українки чи свідчення діячів про шану до письменниці — у радянських виданнях постійно вилучали «непотрібні» фрази з листів та віршів Лесі Українки, часто й цілі твори. Відлучили читачів на довгі десятиліття від «*Боярині*», пробували забороняти «*Орґію*»...

Одного разу моя мама (1926 року народження), яка вчилася у школі напередодні війни, раптом, трохи знітившись, сказала: «А знаєш, ми свого часу ніякої Лесі Українки не вчили». Вона дійсно один час була вилучена з шкільних програм. То був період, коли хтось з наших горе-літературознавців раптом назвав її українською фашисткою. Але ось український народ почав боротьбу з дійсними фашистами, і «сильні світу сього» згадали про Лесю Українку, зрозумівши, що для перемоги таки потрібна сила і велич її героїв. 1943 р. виходить нова збірка творів Лесі Українки, у Москві відбувається урочистий вечір її пам'яті, слово письменниці звучить по радіо, зі сторінок газет, у фронтових листівках, приходить у безвихідь концтаборів.

Чия душа, мов сирота...

Свого часу в залах нашого музею постійно проводились так звані прес-конференції товариства «Україна» з іноземними туристами — емігрантами, які були фактично монологами когось з урядовців товариства. Старі вже вихідці з Галичини, вислухавши бравурні бліц-доповіді про успіхи радянської влади, раптом «ні в тин, ні в ворота» питали: «А чому мене не пускають в село?» І незрозуміло було цим «ворогам-шпигунам», що десь поруч з батьківською хатою тепер полігон чи аеродром або просто боїться начальство, аби не розповіли землякам про «болячки капіталістичного світу», щоб їм усім комуністичним кол-госпом не захотілось раптом у той мерзенний капіталізм. На одній з таких зустрічей музеєві була подарована від Об'єднаного товариства українських канадців робота відомого канадського фотохудожника Дейвіда Милна «Леся Українка на канадській землі».

В одному з листів Ізидори Петрівни Косач-Борисової 1962 р. до Київського музею Лесі Українки серед роздумів про несподівану смерть кузини Ніни Драгоманової-Шумової, про архів родини, згадок про квартиру Косачів на Маріїнсько-Благовіщенській, 97, раптом з'являються слова: «Я ще пам'ятаю добре той час (хоч і було то більш як півстоліття тому!) і тепер, коли майже мені близьких вже немає на світі, я живу минулим і поділяю думку Жуковського, що писав:

О милых спутниках, которые нам свет

Своим присутствием животворили,

Не говори с тостой «их нет», но с благодарностью «били».⁸

⁸ Лист І. П. Косач до С. П. Стрілкової з 21.VIII.1962; КН — 1355, А — 359.

Рвалась до України і душа невгамованої Ізидориної доньки Олесі — Ольги Сергіїв — Олі Борисової. Одного разу 1963 р., коли написала до музею замість матері, що виїхала тоді у гості: «Я ніколи не забуду (мені тоді було 7-11 років) тої чудесної пори, як ми «товаришували» з бабуньєю, наші прогулянки (в гори і яри), колектування фосфоритів, кремінів і т. д., гончарної мистецької посуду і взагалі спостережень природи і народного мистецтва, як ми їздили з бабуньєю по селах і оглядали й змальовували малюнки кругом вінок, на печах і т. д. Отже бабуню знали і вона працювала в етнографії дуже багато. Невідомо тільки чи є ті люди там, що пам'ятають її і де вони? Стільки років минуло, лиха перейшло, а може як, то мій тато є, — то він про цю творчість і т. д. може дати вам для музею вичерпуючі відповіді, бо це його батьківщина — Поділля і тому власне й Олена Пчілка там була, бо жила у любимого зятя і дочки».⁹ І через більш як два десятиріччя серце не хоче вірити, що батька вже немає на землі...

Чия душа, мов сирота...

Це ми, українці, після громадянської та останньої воєн, після процесу СБУ і колективізації, після Колими, голодомору, Чорнобилю... Це ми після поневірянь по Австраліях і Аргентинах, Бразиліях і Канадах. Це ми, залишаючись, прикривали своїми серцями рідну землю, бо ж як же не залишитись?! Це ми виїздили до Москви, Ленінграду, Свердловська, в Молдавію, Прибалтику, Середню Азію, на Далекий Схід, щоб вижити... Це ми — українці України і світу...

Чия душа, мов сирота...

Хтось гудить сьогодні колпаківців, хтось бандерівців, хто Червону Армію, хто УПА, хто партократів, хто демократів, хто колгоспи, хто фермерів. Але все це ми, українці. І кожен з нас з Києва чи Коломиї, Вінніпегу, Нью-Джерсі чи далекого херсонського села звертає помисли свої до цієї розтерзаної, потравленої, спалюваної часто нами ж самими або з нашої мовчазної згоди землі, ім'я якій країна Україна. Для когось, може край світу. А для нас — його серце, наша зболена душа...

На відкритті виставки дарів діаспори Тамара Борисюк, дякуючи старанням якої ці матеріали повернулись на Україну, сказала: «Так, це дарунки, але й закономірне повернення. Вільна Україна — і все повертається». Українці повертаються до тебе, Україно. Мріють придбати квартири на батьківщині лесезнавець зі США Володимир Жила та син і дружина Юрія Косача, — про це з сльозами на очах говорили вони в косачівській оселі. Хочуть жити на Україні, працювати на Україні й для України або хоча б постійно й вільно приїздити сюди.

Українці повертаються на Україну. В праці своїй, в надіях своїх. Навіть після смерті, як Ольга та Ізидора Косач.

*Я тоді твоїм ім'ям вмираю
І в твоєму імені живу!
(В. Симоненко, «Україна»)*

⁹ Лист О. Ю. Сергіїв до С. П. Стрілкової. 1963; КН — 411, А — 284.

Леся Українка повертається на Україну.

Накінєць-то здійснилось те, про що з сумом писала до музею ще 1961 р. Оксана Косач: «Цікаво, як раніше радянська громадськість на Україні не визнавала ніякого зв'язку між Лесею і її родиною, цілком її, свою улюблену письменницю, ізолювала в своїй пошані від родини, — до того, що рідну сестру Лесі (Дору) ні за що, ні про що запроторили в архангельський концлагер (чоловік Дорин там десь і загинув), а матір Лесину ладні були арештувати, перешкодило тільки те, що вона була вже тоді на смертельній постелі, то якось ніяково. Робила це, звичайно, безпосередньо влада, „натхненням“ з „волі“ народу, „відповідає“ за неї і громадськість. А тепер така прихильна цікавість до цілої Лесиної родини і Лесиного життя в ній. Непослідовність у всякім разі приємна...».¹⁰

Нація з перетлілою душею починає воскресати. Воскресє важко, болючо, майже безнадійно. Часом на загальній хвилі національного піднесення раптом зринає відгомін минулого. Ось досить свіжі факти. За повідомленням газети «*Киевские ведомости*» творча група кіностудії «Укртелефільм», працюючи над стрічкою про дядька й духовного батька Лесі Українки Михайла Драгоманова, була зустрінута гадяцькими «землячками» з обуренням: «Знову до Драгоманова, кому він потрібен?».¹¹ На жаль, у рідному місті Олени Пчілки та її брата це вже стас невітійною традицією, бо згадалась розповідь письменниці Ліни Костенко про відвідини Гадяча декілька років тому, коли, прийшовши до колишньої садиби матері Лесі Українки, побачила спочатку дорожний знак з іменем Лесі, а далі непролазні хащі бур'янів, багнюку й бруд від скотини... і почала вона полоти ті бур'яни. А потім понесла свої чорні руки до редакції місцевої газети, редактор якої був за сумісництвом і відповідальним за культуру в районі. Той же на запитання, чому такий смітник у пам'ятному місці, відповів, що це його не стосується, нехай звертається до вчителів... А потім дивуєсь такому «першому дзвіночку»: «Білопілья на Сумщині і Гадяч на Полтавщині не міста-побратими, але їхня влада вирішила ввести хлібні картини одночасно».¹² А ще кажуть: «Де хліб, там і пісня, а де пісня — там і хліб...» І це на найродючіших землях України, а колись і світу — в краю Івана Котляревського, Панаса Мирного, Драгоманова, Олени Пчілки та інших. Невже і далі ми будемо жити, вічно приречені на злидні, злидні духовні, скруту матеріальну? Невже дарма в нас повірили рідні Лесі Українки з-за океану? Наша болюча дорога до Лесі Українки продовжується...

¹⁰ Лист О. П. Косач-Шимановської до С. П. Стрілкової з 17.IV.1961; КН — 1361, А — 365. Тому, що це речення трудне до розуміння, біля певних слів ми поставили знаки наведення — Ред. «В.Ш.»

¹¹ «*Киевские ведомости*», 27.XI.1992.

¹² Там же, 24.XI.1992.

Огляди, рецензії

Тарас САЛИГА

ЦЕ НЕ ВИДУМАНИЙ СВІТ

Грудневих днів 1992 року в Україну прийшла вістка, що Міжнародний біографічний центр у Кембріджі (Великобританія) присудив Михайлові Осадчому звання «Людина року 91/92» та удостоїв його престижною світовою Нагородою XX віку «за значні досягнення».

Сталося це несподівано й неочікувано для Михайла Осадчого і для прихильників його творчої праці. Наче й звик і звикли інші, що доля немилосердна до нього навіть у своєму милосерді...

Його ж художньо-документальну повість «Більмо» світ читав «на всіх языках» — англійською, французькою, німецькою, еспанською, російською, китайською мовами — тільки не могла прочитати цей твір Україна.

За цю ж таки повість Михайла Осадчого було іменовано Почесним членом міжнародної письменницької організації ПЕН-Клуб (Швайцарське відділення), було нагороджено його літературною премією ім. І. Франка фундації Антоновичів у Чикаго (1978). Але всі ці оцінювання не були в Україні.

В 1974 році серед 102 найпопулярніших книжок у Франції «Більмо» посіло шосте місце. В Україні про це ніхто не знав і не видав. Вірніше, не так уже й ніхто. Знали відповідні служби, бо вони мали за обов'язок знати все.

У кримінальній справі Михайла Осадчого значилось: «В 1967–68 рр. Осадчий з метою наклепу на радянську дійсність написав повість під назвою «Більмо», в якій шляхом перекручення фактів та зображення осіб, які відбували з ним покарання за ворожу Радянській владі діяльність, звів злісний наклеп на органи державної влади, на радянський державний та суспільний лад. Зазначену повість він зберігав в себе, а на початку 1969 року передав громадянину Світличному в Києві для ознайомлення. Внаслідок передачі цієї повісті Світличному вона була передана за кордон і надрукована антирадянськими видавництвами — журналами «Сучасність» №№ 11 і 12 за 1971 рік, «Визвольний Шлях» №№ 213 за 1972 рік, газетою «Шлях Перемоги» за 10 жовтня 1971 року. Написана Осадчим повість також поширювалась у місті Києві і була вилучена у Світличного» (Із слідчих документів).

Говорячи про «Більмо», не можна не згадати й інші книги Михайла Осадчого. Отже, першою мала бути книга віршів «Місячне поле». Вона виходила у світ 1965 року у Львові. Здається, якась малесенька частина її тиражу усе ж потрапила до читача, а інша була знищена, бо органи комуністичної безпеки вже на повну силу

роздмухали справу над її автором. До речі, вона не додавала до слідчих звинувачень Осадчого такого матеріалу, який би хоч якось свідчив проти нього й узаконював бажане за дійсне. Вірші молодого романтичного поета, що входили до цієї книжечки, аж ніяк не допомагали шити справу проти поета. Але справу шили, хоч світогляд ліричного героя збірки цілком влягався в «прокрустове» соцреалізмівське ложе. Біля цього героя ще вільно, абсолютно вільно могло влягатись хоч кілька соцреалізмівських героїв-побратимів і їм би не було тісно. А все ж «Місячне поле» було знищено. Так веліло КГБ: бо йому ж краще за всіх інших, навіть за найзаслуженіших критиків-ортодоксів було знати, якою має бути література. Отож КГБ вказувало, а посіпаки із шамотівської ідейно-естетичної школи навперебіжки виконували вказівки на «відмінно». За зразкове виконання цих вказівок і відмінну поведінку вони одержували квартири, дачі, посади і довір'я «від імені партії та народу» бути відповідальними за безпеку советської влади і були зодчими «сім'ї єдиної родини», в якій «братерство» досягало безмірних, найабстрактніших меж.

Братерська любов була на сторінках «Правди» і на сторінках обласних обкомівських «правд» могутньої імперії, а Михайло Осадчий з іншими інакомислячими правдолюбамі пішов відбувати тюрму, де зродились чи зроджувались вірші для збірок, опублікованих у вільному «загниваючому капіталістичному світі» — “Quos Ego” (1970), «Скитський олтар» (1990), «Ірій» (1993) та книга прози «Більмо», що так сьогодні красномовно доповнює те величезне тематичне поле української прози, яке ще кілька років не могло бути оприлюдненим в Україні. Така проза ходила з рук до рук у вигляді самвидавівських зшитків, лежала схованою від надто «цікавого ока», існувала у щоденникових записках в'язнів. Мова, звісно ж, йде про так звану «гулагівську» прозу.

Трагедія страшних, унікальних за своєю жорстокістю тоталітарних сталінсько-брежнєвських режимів все більше й більше відкривається нам у нових фактах, документах, свідченнях, у переказах та спогадах людей, що крізь ті трагедії змушені були йти, змушені були переживати те, що, здається, знаходилося за межою людських можливостей.

«Не було на світі людини безправнішої за колимського каторжника», — таким гірким, невимовно болючим категоричним запевненням розпочинав свою розповідь Іван Іванов у повісті «Колима», що як більшість подібних речей писалась крадькома, в потай від людського зору, у повісті, де всупереч законам художнього ремесла треба було стримувати емоції правди — від правди аж неправдоподібною, бо інакше серце могло й не витримати.

Не було на світі людини безправнішої — переконуємось, коли знайомимось із табірним побутом Миколи Гаєвського та Павла Голубенка, відтвореним у повісті «Ніч і день» В. Гжицького. І якщо б нам довелося читати подібні речі каторжан Григорія Косинки, Дмитра Фальківського, Василя Бобинського, Олексія Влизька, Леся Курбаса, Михайла Семенка, Дмитра Загули, Миколи Зерова, Михайла Драй-Хмари, Едварда Стріхи, Валер'яна Підмогильного, Миколи Куліша, то й тоді б ми, на жаль, мали підстави говорити: «не було на світі людини безправнішої» за... соловецького, мордовського, бурятського і т. д. каторжанів.

На жаль, не кращою за долю сталінських каторжан була доля в'язнів брежнєвсько-сусловського режиму. «Переповідати враження, спостереження за цей період, — згадує Василь Лісовий в авторській передмові до своїх віршів («Україна», № 16, 1991 р.), в короткому повідомленні не можливо. Репресивний апарат безжалюбно товк, нищив людей, що посміли мати свою думку й мужність висловлювати її. Поети, літературні критики, науковці, інженери і т. д. повинні були перекваліфікуватись: шити рукавиці, ставати кочегарями, токарями, вантажниками. За невиконання норм, а тим паче, за відмову від роботи — карцер, ПТК. Чинилось усе, аби не дати людині зосередитись, підтримувати свою кваліфікацію, думати, творити. Основна мета перевиховання — аби відмовились від особистої думки і говорили те, що більшість («крокувати в одну ногу зі всім народом»).

Отже, і Василь Лісовий каже: «...не було на світі людини безправнішої...» Це могли б сказати Іван Світличний, Євген Сверстюк, Ігор Калинець, Микола Руденко, Ірина Калинець...могли б ще дуже багато інших. Це сказав своєю каторжанською смертю безсмертний Василь Стус. Сказав він і табірним зошитом: «...страшна іркутська тюрма, куди мене вкинули в камеру з бічачами-аліментщиками; вошиві, брудні, отупілі, вони розносили дух периферійної задушливої волі, від чого хотілося вити вовком: виявляється і так можна жити, і так мучитися тюремною скрутою. П'яні наглядачі Іркутська — ніби вихоплені з когорта жандармів — самодурів часів Миколи I чи Олександра II» (Стус Василь, «Страждання без Батьківщини», «Україна», № 23, 1990, с. 15).

Про це також кажуть записки каторжанина Євгена Іваничука «Крок вліво, крок вправо», що їх опублікував журнал «Дзвін» (№ 3, 1990). Те, що автор розповідає в цих записках — це окремий сюжет українських «гулагівців». Йдеться про репресованих після перемоги Великої вітчизняної війни. Головною провиною більшості таких репресованих було хіба що те, що вони народились в Галичині. Хоча енкаведівці успішно «виконували плян» по арештах не тільки в Галичині. Терористична машина працювала на повну потужність скрізь.

Український журналіст Микола Попіль, який провів у таборах шістнадцять літ у той час, що Євген Іваничук, буквально перегукується з автором «Крок вліво, крок вправо». «У таборах, — зазначає він, — знищували не лише фізично, а й морально. Ти мав перетворитися на дикуна, який за шмат хліба чи дрібну подачку (місце на верхній полиці нар, ціла онуча, цигарка...) ладен горло перегризти сусідові, такому ж бідоласі. Це навіть не рабство, а варварство. Тому залишиться моральною людиною за таких обставин — уже мужність».

У цьому пекельному млині, що мав перемолоти все людське, найперше людську гідність на ницість і страх, на втрату свого власного «я» — гулагівська література зосереджує увагу на фіксації життєво-побутового контрасту, який цей світ являв. З одного боку були ті, що знаходили в собі силу аби зберегти душу від руйнації та одиниці «власність», що все-таки в чомусь зупинились, хоч мали право на сваволу дій та плондрування людських дол, а з другого — ті, що давно згубили моральну подобизну і перетворились на сталінських холуїв, натуральних катів та брутальників.

У такому, хоч далеко не повному контексті, бо слід ще брати до уваги багато інших речей, зокрема «Сад Гетсиманський» Івана Багряного, «Спомини» славнозвісного актора театру «Березіль» Йосипа Гірняка, спогади Дмитра Нитченка «Від Зінькова до Мельбурна», «Лихо з розуму» В'ячеслава Чорновола, «На протилежному боці від добра» Василя Рубана та ряд інших, — і належить розглядати «Більмо» Михайла Осадчого.

З плином часу інтерес читача до цього твору не втрачається. А в тім широкий читацький загал його тільки собі відкриває. «Певне, — висловлюється автор, — набуло воно самодостатньої історико-літературної вартості відчуженої від своєї біографічної основи. Я не писав, я переболів «Більмо». І коли рана вщухає, спробую відповісти, про що найчастіше запитують: чому різні варіанти «Більма»?

Уявіть овруелівську суспільну підозріливість і моє асоціальне буття в ній, коли «Більмо» творилося. З кожної царапинки в помешканні зловісно протягувалися шупальці, назирали очі, просвічували рентгени, пронизували душу багнети зусудибіч, а вже зі стелі телеекрани вичитували кожну літеру, диктафони записували думки, фотооб'єктиви фіксували мене у всіх можливих і неможливих ракурсах.

І щось бісівськи жадливе сіпало за руку. Душевне тремтіння гнало мене щовечір до вірних мені приятелів, аби приховати написане протягом дня. І так до останньої сторінки. А вже перейміться моєю закучерявленістю духу, коли перечитував купно? А ще ж була друкарська машина, 3–4 закладки, 3–4 редактори зі своїми заувагами, правка одного примірника при глибоко захованій решті, плюс власна манера творчості — скільки б не передруковував, завше правлю.

Як твір — «Більмо» існує у двох площинах — у художній і документальній, фактологічній. Надзвичайно цікава, власне, оця його художня площина. Українська критика в діаспорі прослідкувала у ньому, так само і у «Набережній, 12» Валерія Шевчука, екзистенційні мотиви, впливи на них Кафки та Камюса.

І в цій критиці не було ні перебільшення, ні недооцінки письменницької праці. Зокрема Романа М. Баргій писала: «Не зважаючи на суспільні екзистенціальні мотиви, обидва твори дуже різні. Твір Осадчого — це спогади, фактографічна розповідь про його арешт у 1966 році, коли йому було 29 років, закритий суд та ув'язнення за вигадану антирадянську пропаганду. Хоч у «Більмі» описані дійсні, а не фіктивні події, Осадчий послуговується багатьма засобами модернізму, як наприклад, протоком свідомости та різноманітними сюрреалістичними і експресіоністичними техніками, зв'язаними з антиреалістичними повістями Джойса та Кафки... Абсурдні та екзистенціальні мотиви представлені небагато інтенсивніше в «Більмі», ніж у «Набережній, 12», «і у ньому також сміливіше стилістичне експериментування» (Романа М. Баргій, Мотиви екзистенціалізму і абсурду у творах В. Шевчука та М. Осадчого, — «Сучасність», 2988, ч. 11 (331); Мюнхен, с. 19)

Справді, почуття абсурду, тобто своєрідного метафізичного роздуму у повісті «Більмо» домінує над усіма іншими. Адже йдеться про власне пережиті моменти, яких не треба художньо домислювати, які уже за своєю природою є чимось абсурдним, позалюдським, аморальним у

суті. Театром абсурду стало саме життя, в якому треба було жити, чи, скоріше, грати роллю за чужим приписом, за статутом, де твоя воля може й не існувати. («Я був столом, маленьким і неповторним, якому ніяк не можуть знайти місця. Мене хапали голірuch і спішно кудись пхали поперед себе, потому нагально вертали назад і знову пересували на нове місце. Коридор, кабінети, коридор»).

Така сюрреалістична стилістика твору дуже ефективна. Автор до неї вдається саме у випадках, коли йому необхідно відтворити безглуздя певних ситуацій, наприклад, поведінку прокурора на суді чи щось подібне.

У цьому зв'язку критики справедливо порівнювали «Більмо» Осадчого з «Процесом» Кафки. Герої названих творів дуже між собою подібні. Вони обидва в житті мали поважне становище, добру суспільну опінію і обидва стали нічим. Різниця між ними хіба-що та, що Кафка творить художній світ, а Осадчий передає живцем об'єктивну совєтську дійсність.

Осадчий як прозаїк вміє її фіксувати, як кажуть, у всіх тонах і півтонах. Він, здається, ніколи не згущує фарб, не прагне гіперболічних виразів, він її «фотографує». І його об'єктив дуже об'єктивний.

Отож реалістичне, традиційне письмо у «Більмі» якось майже спонтанно, зовсім невимушено співуживається з цілком виразною сюрреалістичною манерою стилю. У повісті автор-документаліст і автор-художник. І співдіють вони дуже злагоджено.

Зараз для нас «Більмо» цінне не тільки відтворенням у ньому судових політичних процесів в умовах «найгуманнішої» у світі держави та змалювання життя пілітв'язнів. Сьогодні уже відкрилась скаля і інших вартостей твору. Згадки у ньому про І. Світличного, В. Стуса чи інших політв'язнів, що на нині з життя відійшли — це вже щось далеко більше, ніж згадки. Ці прижиттєві їх характеристики уже йдуть в історію: «Такий Світличний, геть занурений у книжки. Якби він тільки знав, як не вписується в них, як випадає, мов осібне тіло, із своїх літературних клопотів! Щось виганяє його звідси на село, межи квітучі гречки та дерева, межи неспокійні вулики. Якось навіть не віриться, що таку людину не любили б бджоли. Середнього зросту, сухорлявий, ззовні спокійний, од нього віє якоюсь нехитрою людською доброзичливістю. В його натурі ніколи не буває демон. Навпаки, тут осіла врівноважність, мудра зосередженість, переконаність у правоті свого покликання громадянина...

Оточений гуртом незнайомих людей, що пильнували за ним, мов за мавзолеєм, він увійшов у кімнату слідчого і сів на стілець. Тримаючи себе невимушено і спокійно, він і тут не вписався в речі, випадав із сірих зловісних лиць працівників КГБ, не личив до загра-тованих вікон, і мені знову подумалося про пасіку і село.

У творі подається життя українських інтелектуалів і поза зоною, за межами брежньєвських тюрем, за «кордонами» всесильности працівників державної безпеки. Правда, за тими кордонами ніхто не перебував ні в тюрмі, ні на волі. Річ у тім, що охоронці імперії, здається, менше боялися тих, що в тюрмі. «Всевидяще око» шпигувало за новими дисидентами на волі. На волі, отже, також треба було

неабияких зусиль, міцних нервів, відчайдушности, спритности, громадянської відваги аби встояти, не зламатись, не продатись...

На таких людей Осадчий дивиться через тюремні ґрати. Сьогодні це має своє значення не тільки для них. Має значення для тих, хто продавався, але не мусив, хто мусив не продатися і не продався, хто мусив не продатися та не зумів, має значення для всіх і вся...

Словом, повість «Більмо» окреслює багато своїх і художньо-стильових, і сюжетних та ідейних параметрів. Це означає, що про всіх них слід говорити лише в тоні найвищих похвал. Михайло Осадчий, окрім усього, в першу чергу — письменник, письменник свого власного рівня. І тут уже не допоможе позолоть критичних слів, як «віддяка» йому за життєвий подвиг. Власне, це найбільше його й образило б.

Він письменник, який не видумує, а творить світ — світ у якому йому і самому доводилось жити. Він не проклинає долі, не оздоблюється на тих, що не з ним. Його дорога — це його потреба йти нею, його вміння почуватись на ній гідно та не принижено: «Полюбив я своє теперішнє життя. За його малий простір. За вічну сповитість імлюю. Не відаю і не маю в кого дізнатися: чи є одиниця виміру мороку — така, скажімо, як тепла і холоду — градус. Та я вже навчився в переливах теміні визначати не лише день і ніч, вечір і ранок, але і пору доби з точністю до 10–20 хвилин. Не одразу це давалося легко. Особливо визначення годин у ночі — від абсолютного стемніння і до першого благословіння світанку. Одначе досвід і незвичайна спостережливість, які з'являються, мабуть, тільки в таких умовах, навчили мене орієнтування в коливаннях п'їтьми.

Боротися з нею!

Почуватися в її тенетах володарем ситуації!»

Це уривок із ліричного інтермеццо «Сяйво», в якому поведінка ліричного героя — це послідовна тактика свого самозахисту. Абсурдність такого становища виступає як даність, як те, що є, від чого уже нікуди не дінешся. Треба захищатись, рятувати душу не розпачем, не драматизуванням, а своєрідним стоїцизмом, треба того, що навколо тебе — найстрашнішого, найогиднішого, найбрутальнішого — не помічати, ігнорувати ним. Ти опинився у становищі, коли твоя принципова відчуженість від цього є не тільки власним порятунком, виживанням, але й боротьбою проти цього становища.

До речі, більшість прозових творів М. Осадчого, врешті, як і поетичних, будується на аналізі людського «я», на самоаналізі себе. Він виробив свій погляд, свою філософію на суспільну поведінку людини-одиноці, тобто на конкретне «я». (Це конкретне я, — висловився Осадчий, — добровільно бере на себе пута, рабом волі стає, свідомо йде в безодню суспільних явищ, встеляє свій шлях «Оводами», «Гайдамаками», «Товаришами із тюрми», «Посланнями в Сибір» — вічно живими квітами в нев'янучому букеті духовності людської. А про себе лиш там десь мимовільно скаже: «Ми лиш каменярі!» (Михайло Осадчий. Від автора до кн.: «Скитський олтар», вид-во «Слово», 1990).

В оцьому ідейно-змисловому світі, в оцьому його контексті, знаходяться аргументи, які пояснюють життєву долю Осадчого — письменника. Він визначив свої орієнтири, образ духові висоти. Вони підносять

у людини людське, кличуть її в дорогу. Ось, що модулює його пориви, формує морально-етичну поведінку тих, які, потрапивши в імперську клоаку безправности та безвихідности, створюють усе ж антитезу цій клоаді, тобто — антисвіт, у якому можна вижити. Так зокрема виживає Борис — герой повісті «Шанхай-2». І не тільки виживає сам, а й засвічує промінець надії й для інших. Не без його впливу вчорашня наглядкачча прапорщиця Аня «самовдосконалюється», вона має що сказати й іншим, вміє визначити діагнозу суспільного та людського лиха:

«Без власного «я», — сперечається вона із Борисом, — без гордості, без самоповаги, словом, люди, а не особистості. Власне, підкручуючи такі гвинтики, суспільство регулює свою машину. Керманічі їздять верхи на їхніх вигнутих хребтах, але ні цим гвинтиками, ані їхніми керманічами невтямки, що двигун уже зношений. І прикрученими гвинтиками двигуну не зарадити, його треба міняти, а хіба гвинтиком замінити двигун?

... Ось ми обоє з тюрми, тільки я була по цей бік замкнених дверей, а ти перебував по той бік замка. Ми ненавиділи вас, тих, хто з того боку брами, а ви хижо дивилися на нас, хто з цього боку замка. Ми вашими руками воздвигали мури, поставили свою сторожу, гордували вами та йменували вас в'язнями. Чи то побутовими, чи то в'язнями сумління... І все ж ваша перевага хоча б у тому, що з свого колодязя ви бачили зорі. Удень бачили зорі. Для нас вони, зорі, вдень були неприступні. А ви бачили — і несете їх в серці».

Повість «Шанхай-2» продовжує повість «Більмо», але це — два різних твори. Їх еднає тільки тема розмови, а сама розмова будується по-різному. У «Шанхай-2» публіцистизм майже відсутній, вірніше — він є, тільки автор не виставляє його на передній плян життєвої сцени. На цьому передньому пляні відбувається своя драма, в якій задіяні герої, їх поведінка, сказати б, один до одного взята із реального життя. Герої «Шанхаю-2» не тільки «проживають» конкретну ситуацію, щоб у такий спосіб «ілюструвати» дійсність.

Автор ставить перед ними завдання ширші, вони, якщо щось собою «ілюструють», то ілюструють життя уже в узагальненому виразі, у тій формулі, яку могла утворити дійсність «розвиненого соціалістичного суспільства». Ось чому вони люблять роздумувати, люблять «бути філософами».

Ще іншими є оповідання «Мій Маленький Принц» та «Картуз». Ці речі із царини художньофееричного мислення. Маленький Принц Сент-Екзюпері перемандрував у твір Осадчого, аби здійснити фантастичну подорож. Пролітаючи безмежжями Всесвіту він потрапляє на забуту планету, що формою нагадувала «долоню, яка простягалася над морем, великим пальцем занурившись у море-хвилі, решта пальців скеровувала на схід, а зап'ястя — на захід». Маленький Принц хотів довідатись, як називається ця земля, та не довідався. Мешканці, що вітали його за всіма урочистими ритуалами гостинності і навіть більше — возили Принца на своїх хребтах, могли йому розповідати тільки історію, тільки славу минулого, а ось власного ймення назвати не змогли. Оскільки, воно, це ймення, часто мінялось, а подеколи ставало й крамольним, то тепер мешканці цієї планети воліють жити безіменними. Ця планета не має назви.

На жаль, важко впізнати тут своєї рідної долі. Ким ми, справді, не були: і русинами, і малоросами. Нас називали Малопольщею і Юго-Западним краєм. Ми отуречнювались, зросійщувались, полонізувались, мадяризувались, германізувались. З нами відбувались найганебніші метаморфози. Можна беззастережно погодитись із Василем Барладяну, — що «Мій Маленький Принц» М. Осадчого — це своєрідна гумористична історія України, з якої віс «тим сміхом, за допомогою якого колись козаки полегшували свої муки на ляцьких і турецьких палях...», що це твір, в якому маєш пізнавати себе, які співали осану зайдам, підносили їх до Великих Українців (Потьомкіних, Нечес, Кагановичів, Постишевих, Косіорів, Раковських і їм «несть числа») тільки за те, що вони зайді, вправно їздили на наших спинах...» (В. Барладяну. «Козак з кобзою», — «Напрям», СНУМ, Львів, № 7, 1991, с. 34).

Дійсно так в усій прозі Михайла Осадчого (і не тільки прозі, а й у сповідях ліричного героя його віршів) впізнаємо себе в різних ракурсах, пізнаємо світ, у якому ми такі, як у житті. Це світ не видуманий, це наш рідний — гіркий і солодкий світ.

Львів, 1993.

Володимир ЖИГА

ДОКУМЕНТИ З МАРТИРОЛОГІЇ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ

Микола Сивіцький, *«Dzieje konfliktów polsko-ukraińskich»*, перший і другий томи. Авторське видання: Варшава, 1992. Том перший — 317 стор., том другий — 335 стор.

Перед нами сіре, скромне видання, але з умілим дипломатичним заголовком — *«Dzieje konfliktów polsko-ukraińskich»*, що криє в собі тонкий розрахунок, спрямований на досягнення важливої мети: розкрити й вивчити події польсько-українських конфліктів. Отже ж то і «дивлячись на претенсії поляків за різню 1943–1944 років, — писав мені в 1990 році автор цього видання, — я хочу показати їм (полякам — В. Ж.) причини, щоб вони мали ті претенсії не до нас, а до себе, до своїх захланних політиків. Тому починаю мою працю не з 1918 року, а з половини XIV століття».

Рецензоване видання в цілому заплановане на три томи, досі вийшло в світ два томи. Том перший охоплює події від заранніх часів польської історії до 1939 року і складається з двох частин: «Поширення першої Речі Посполитої» та «Репресії другої Речі Посполитої» з 69 документами й цікавими добре вмотивованими статтями, що коментують документи. Цей том у своїй першій частині є загальним, а в другій, він уже спеціальний, обґрунтований переконливими доказами про польські

репресії. Другий том обіймає всього двадцять років бурхливого міжвоєнного часу і складається також з двох частин: «Волинь і Галичина в політиці Лондонського табору» та 54 документи. Серед цих документів знаходимо звіти, накази, тези рішення, доповіді, інформації про настрої серед білорусів, литвинів, поляків, росіян, українців і жидів, заклики АК («Армія крайова»), ОУН, УПА тощо. З уваги на те, що ці документи писано в роки конспірації, під ними часто немає дат, прізвищ, підписів, адрес, зате бувають псевдоніми. Вони вичерпно змальовують тодішні події, стосунки й задуми еміграційної польської влади в галузі політики у відношенні до національних меншин. Документ 54 після студій видався авторові фальсифікатом, бо досі ніде не виявлено його оригіналу.

Як знаємо з історії польсько-українські суспільно-політичні стосунки рідко бували мирними. Поляки століттями гнобили українців, «але коли гноблення досягало вершин, — пише М. Сивіцький, — українці різали поляків», а поляки в свою чергу мордували українців. Це породжувало страшну зненависть і сильну ворожнечу. А почалося це в 1349 році, коли польський король Казимир — хресний батько довговікової польсько-української боротьби, як його називає автор, захопивши галицькі землі, взявся перш за все до жорстокого нищення провідної української боярської верстви. Нищив він її не тільки вогнем і мечем, але й політичними заходами, позбавляючи бояр всяких прав і привілеїв. В подальших століттях кров уже текла ріками, напр., під час Хмельниччини, коли в козацько-польських стосунках дійшло до страшних, а то і трагічних зударів та завзятої боротьби. У 1664 році у зв'язку з повстанням проти Польщі на Правобережжі, польське військо заарештувало колишнього гетьмана Івана Виговського, тоді польського воєводу й сенатора та обвинувативши його у співпраці з Москвою тут же тортурами замучило до смерті. А що ж тоді сказати про Гайдамачину, про тих месників, що, не видержавши страшного шляхетського насильства, здійснювали помсту над своїми гнобителями. Вони ж, як писав Володимир Антонович, привели наш народ до безперестанної організованої війни проти шляхти. 1768 рік приніс нове чергове повстання проти тієї ж шляхти й її безжалісної панщини, тим разом найгірніше з усіх дотеперішніх — Коліївчину, що спричинила уманську різню. На вулицях міста Умані впало трупом близько дві тисячі шляхти і її спільників разом з губернатором Младановичем. От такі це були наслідки безперервної польської експансії на схід.

Не менше трагічними були й репресії другої Речі Посполитої уже в ХХ столітті, коли Польща відмовилася від виконання міжнародніх зобов'язань — надати Східній Галичині автономію і заснувати український університет у Львові, а навпаки, приступила до нищення української та інших національних меншин. Тепер у додаток до успадкованих методів гноблення з минулого, друга Речіпосполита взялася до пацифікації українських земель. Карні загани польських окупантів безжалісно тероризували мирне українське населення та нищили його культурні здобутки, а згодом почали замикати, а то й висаджувати в повітря українські православні церкви на Холмищині й навіть на Волині. Влада взялася до погромної боротьби з метрикальними парафіяльними урядами, з українськими культурними інституціями й кооперативами та, сприяючи систематичній колонізації, вела насильницьку політику ополячування супроти

усього українського населення. Тут же в додаток до вищезгаданих злощасних методів боротьби проти українства з метою зміцнення польських позицій на східних землях Речіпосполитої, влада взялася до прихованих методів: наради керівних польських чинників, зокрема військових, розроблення різних протиукраїнських плянів і програм, ведення психологічних студій української реакції на скріплення польських позицій на східних землях, включаючи розрахунки щодо примусового виселення українців на схід поза межі Речі Посполитої, або на захід до корінної Польщі. У березні (в документі не зазначено дня) 1939 року відбулося важливе засідання Ради Міністрів у присутності маршала Польщі Сміглого Ридза, на якому запали повні й остаточні рішення про totale знищення українців на їх прадавніх рідних землях, усунувши їх майже з усіх ділянок суспільного, політичного, культурно-освітнього й економічного життя в країні. Сьогодні можна сміло сказати, що коли б поляки почали їх проводити в життя, а їх треба було б проводити силою, то на східних землях Речі Посполитої було б, без сумніву, прийшло до повстань, революції і взаємної різни. Бож українцям в цьому тяжкому становищі, як пише автор, залишалися дві можливості: повне знищення, або затяжна боротьба.

Щастя, що у вересні 1939 року спалахнула Друга світова війна й Польща впала її першою жертвою, тут же й пропали тимчасово її задуми й проекти, що передбачали знищення українців. Хай, отже, згадані 68 жалюгідних документів посвідчать до чого може привести країну захланність її проводу, його політична мегаломанія, його підступність та віроломні задуми.

Здавалося б, що втрата незалежності, якої зазнала Польща у війні, повинна б зробити її політичний провід більш розсудливим, зокрема у час, коли над країною, як пише М. Сивіцький, «диміли комини крематоріїв». Але так, на жаль, не сталося, польський уряд на вигнанні в Лондоні зовсім не брав до уваги ані втрати незалежності, ані наслідків поразки та окупації земель, які поляки в минулому називали «кресами всхідніми». Ці землі в 1939 році опинилися під советською окупацією, а в 1941 році відійшли під німецьку окупацію. А тут польський еміграційний уряд став плянувати чергове загарбання цих українських земель. Уже за першої советської окупації, він почав закликати поляків на Волині вступати до *Sluzby Zwyciestwu Polski* або до *Zwiazku Walki Zbrojnej* з метою вести боротьбу за ополячення східних земель. Наслідки цього показалися трагічними, бо привели до загибелі багатьох тисяч польської патріотичної молоді та спричинили обновилене розбудження ненависти серед українців. За часів німецької окупації поляки були ще більш активними, а їхня ворожість по відношенні до українців зростала з кожним днем.

Поразка німців під Сталінградом на початку 1943 року стала першим проблиском можливості перемоги альянтів. Вона причинилася також до зміни наставлення серед польських лондонських політиків щодо відродження польської державності. Але тут несподівано опинилися поляки в трудній ситуації, що склалася внаслідок їхньої приналежності до коаліції з Советським Союзом, який відмовився повернути їм західноукраїнські землі, окуповані ним в 1939 році. Таким чином мільйони поляків опинилися на чужій території, знена-

виджені автохтонним населенням через їхню співпрацю з німцями, що була звернена проти українців та інших меншин. У додаток ці меншини вважали поляків заїдами й загарбниками на своїй території, бо їх поселила туди окупантська польська держава з метою ополячити ці землі. Але лондонські польські політики цього якимось чином не добачали, чи може не прив'язували до цього більшого значення. Не зацікавилася цим питанням і польська історіографія, щоб донести це до відома польського загалу. І так документи другого тому (а їх аж 54), які докладно віддзеркалюють ці питання, залишилися невідомими широкій польській публіці. Через те, як слушно підкреслює автор, «польський читач, зокрема молодь, не могли відповісти на питання: з якої ж причини в 1943–1944 роках різали поляків на Волині та в Східній Галичині?» І найгірше, що відповіді на це питання не можна було знайти в жодному підручнику.

Підготовка і публікація документальних матеріалів, як знаємо, кропітка й відповідальна справа. В цьому, без сумніву, переконався і М. Сивіцький, працюючи в цій ділянці. Документи треба вміти знайти, прочитати й прокоментувати. В наш час, до речі, допитливий читач часто-густо звертається до документів, щоб краще зрозуміти твердження вченого й самому відшукати наукове джерело. Тому документальні видання повинні бути бездоганно точними, наявність тут навіть незначних помилок неприпустима. Це саме й найбільша прикмета рецензованої праці. Читаючи її помічаємо на кожному кроці доцільність і спрямованість наявних тут документів. З них, як пише автор, виростає «зненависть, різанина (вбивання людей — В. Ж.), трагедія». А це якраз і була ціль цієї праці — вказати на причини, що привели до такої страшної міжнаціональної ворожнечі між українцями й поляками. Іншими словами, розв'язати складне питання історії і знайти винних, що причинилися до цієї трагедії. Як ми уже згадували, цими документами зовсім не зацікавилася польська історіографія, вона їх чомусь оминала й далі оминає, вони для неї нібито не існують. Напр., монументальна збірка «*Armia krajowa w dokumentach*» (другий том) має окремий звіт «Українська справа», але найзамітніші фрагменти відносин з українцями тут пропущено. Це саме торкається і доповіді «*Ukrain'ska sprawa*», що появилася в паризькому виданні «*Zeszyty historyczne*» (1985). А це, до речі, все, що було доступне польському читачеві. Тому і всю вину за різанину 1943–1944 років, щоб полегшити своє горе, поляки з легкої руки звалили на українців.

Опрацьовуючи свою монументальну працю «*Dzieje konfliktu w polsko-ukrain'skich*», Микола Сивіцький виконав подвійне завдання: врятував українську національну честь, доказавши, що українців не можна очорнювати, не маючи доказів у руці й тут же виправив польську історіографію, вказуючи на її грубу помилку промовчування вищезгаданих крайових документів до 1939 року та лондонських документів до половини 1944 року. В своїх статтях автор виступає дуже розумно й тверезо, зокрема коли пише про наслідки окремих трагічних подій та про їх причини. Він вважає, що про ці речі, якими болючими вони б не були, треба обов'язково говорити й писати, але робити це щиро, відверто й до кінця, не приховуючи навіть разуючих і найбільш трагічних подій. Тільки щирість збудує добрі міжлюдські і міждержавні стосунки,

погоїть рани та виполить з душі й розуму думки про жорстокі події минулого: заподіяні кривди та каригідну діяльність попередників. Ми ж за їхні вчинки й помилки не відповідаємо.

Нормалізація відносин між українцями й поляками конче потрібна і то перш за все в галузі політичній. Аджеж Польща сама собою ніколи не стане такою силою, щоб витримати натиск зі Сходу й Заходу, зокрема, коли існуватиме як держава в своїх етнографічних кордонах. Трагічний вересень 1939 року показав чітко, що рахувати на далекий Захід не можна, тому треба обов'язково наблизитися до своїх сусідів, до нових держав, що постали на руїні совєтської імперії. Передовою державою та кращою дружньою силою може бути тут тільки Україна, яка разом з Польщею утворить велику силу. Коли б до цього прийшло в історії, а до того напевно прийде, то заслуга належатиме перш за все Миколі Сивіцькому, піонерові добрих і дружніх стосунків з Польщею.

Тут буде доцільно дещо сказати про автора рецензованого видання. Народився він у вересні 1917 року в селі Підлужжя на Дубенщині. Д-р Микола Сивіцький, колишній в'язень совєтських концтаборів, згодом співорганізатор Українського Суспільно-Культурного Товариства в Польщі та редактор *«Народного слова»* в Варшаві. Він автор споминів *«Записки сірого волиняка»* та цінної наукової праці *«Богдан Ленкий — життя і творчість»* (1993). Праця ця виросла з його дисертації, що завершилась докторатом у Ягайлонському університеті в Кракові в 1983 році.

У двох томах *«Dzieje konfliktów polsko-ukrainskich»* значних огріхів ми не знайшли, за винятком друкарських помилок, які слід віднести на карб технічного редактора. Далі у списку змісту на стор. 3 першого тому треба було б виділити заголовки частин, бо інакше вони співіснують із заголовками окремих статей. В цьому ж першому томі появилися деякі українські назви сіл в неправильному написанні, як їх офіційно вживали поляки. І так на стор. 72 повинне бути *«Nowego Siola»*, на стор. 77 — *«Hnilice Wielkie»*, *«Huszczankach»*, на стор. 78 — *«Lisieczyncach»*, *«Roznoszyncach»* і на стор. 79 — *«Pienkowce»*. І останнє — дуже вже обмежений тираж видання (5000 примірників), яке, без сумніву, зацікавить багатьох читачів. А що ж тоді покладемо в бібліотеки, а воно ж там обов'язково повинне бути? Надіємось, що його український переклад, який готує НТШ у Львові, появиться більшим тиражем і краще забезпечить потреби бібліотек, і читачів.

Взагалі ж рецензоване видання *«Dzieje konfliktów polsko-ukrainskich»* справляє добре враження і найбільше тим, що в ньому і звичайний читач, і дослідник знайдуть не лише корисний матеріал, а й широкі дані про мартирологію українського народу.

Анатоль БЕДРІЙ

ПРАЦЯ НА ТЕМУ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛІЗМУ

Галамай Степан, д-р., *«Боротьба за Визволення України, 1929–1989»*, Торонто, 1991, ст. 343.

Книжкова продукція про український націоналізм двадцятого сторіччя збагатилася творами д-ра Степана Галамая п. н. *«Боротьба за визволення України, 1929–1989»*, в серії Канадського НТШ, ч. 35, Торонто, 1991. Заголовок дещо дезорієнтує, бо праця написана 1987 р. (стор. 29), хоч деінде зазначено, що автор написав її в 1985–88 рр. (стор. 219). Тому майже не порушені події й розвиткові процеси в т. зв. горбачовському періоді «перестройки» і «гласности».

Основний зміст твору становлять дві теми: ідеологія українського націоналізму й осмислення ролі «тридцятників» в ОУН. Кількакратно наголошені головні тези, що українська нація незнищима, її пронизує дух нації, але її життя ведене вірою в силу й правду своєї нації та динамікою провідної верстви. Багато цінних висновків неначе губляться з огляду на брак систематичности викладу. На всіх 14 розділів лише другий про «Географічно-стратегічне та економічне значення України» становить чітко окреслену ділянку. Автор наголошує за Юрієм Липою, що «гео-політичною тенденцією України повинен бути Південь. Підложжям культури і світогляду від найдавніших часів був *Південь*. Звідти прийшло християнство». Настановою автора є відвернути Україну від Росії. «Південної» концепції трималися найвизначніші наші князі (Олег, Ольга, Святослав, Володимир Великий) та найвизначніші гетьмани (Б. Хмельницький, І. Мазепа, П. Орлик).

За висновками таких мислителів, як Д. Донцов, В. Янів, Є. Маланюк, Україна завжди була частиною Заходу (Окциденту), зокрема в духово-культурній площині. Зате мотто до «Декалогу» ОУН («Я — Дух одвічної стихії, що... поставив Тебе на грані двох світів творити нове життя») визначає центральне положення України між Європою і Азією. Цієї концепції дотримувалися Я. Стецько, І. Габрусеви-ч, Д. Мирон, П. Полтава. У цьому другому розділі трапилась помилка, бо автор згадує лише гуцулів як українське плем'я, яке проживає в Карпатах, а пропустив бойків і лемків.

У кількох розділах Степан Галамай обговорює ідеологічні й організаційні процеси в ОУН у 1930 роках. Згадані такі формотворці ОУН: Дмитро Донцов, Степан Ленкавський, Юліян Вассиян, Іван Габрусеви-ч, Олег Ольжич, Осип Мазак, Микола Сціборський. До цієї групи необхідно включити: найголовнішого політичного формотворця ОУН — полк. Євгена Коновальця, чоловіго виховника й організатора перших молодих кадрів ОУН — Степана Охримовича, а далі Ярослава Стецька, Олеса Бабія, Володимира Янева, Богдана Кравців, Володимира

Мартинця. Не зовсім можна погодитися з твердженням: «Ю. Вассиян написав ідеологічні основи українського націоналізму. Ті загальні означення зберегли свою актуальність аж до наших днів» (ст. 53). Це твердження правильне щодо світоглядних основ, хоч на Четвертій Великій Зборі ОУН визначено, що основу ідеології ОУН становить християнський націоналізм. В етичній площині в ОУН узяв верх донцовський погляд про потребу революційної етики, і процес оформлення етичного націоналізму завершив Ярослав Стецько на IV ВЗ ОУН. Тим шляхом (а не Вассияновим) пішли Степан Бандера, Роман Шухевич, Іван Климів, Дмитро Мирон, Йосип Позичанюк, Дмитро Маївський, Петро Полтава. Висновки Вассияна підходили націоналістам на еміграції, які пішли згодом за полк. А. Мельником. Слабістю Вассиянових тез було те, що вони не були пов'язані з відповідною революційною етикою.

До визначних організаторів ОУН автор зараховує Івана Габрусевича, Зенона Коссака, Ярослава Старуха, Миколу Лебеда, Юліана Петречка, Степана Ніклевича, Василя Турковського, Ростислава Волошина. Додаймо, що в другій половині 1930-их років вилонюються молодші «тридцятники», хоч Степан Галамай такого розрізнення не робить. До цієї групи зараховуємо: Осипа Тюшку, Дмитра Мирона, Ярослава Старуха, Петра Мірчука, Миколу Коса, Михайла Коржана, Ярослава Гайваса, Мирослава Тураша, Якова Бусла, Степана Пшеничного, Дмитра Клячківського, Нестора Процика, Дмитра Маївського, Володимира Тимчія.

В ідеологічній ділянці д-р Галамай, крім згаданих теоретиків, наводить В'ячеслава Липинського і Антона Княжинського, які дали вклад в українську націологію, але націоналістами себе не вважали. До українських націологів доцільно додати: Ольгерда Бочковського, Юрія Русова, Вадима Щербаківського, Богдана Стебельського, Євгена Маланюка, які мали вплив на формування української націології.

У вичислюванні провідних «тридцятників», автор пропускає тих, які працювали в секторах військовому, боєвому, розвідному, господарсько-фінансовому і зовнішньо-політичному. Але без цих людей ОУН була б не існувала і не була б могла сповнити своїх завдань. Згадаємо визначні особистості в цих ділянках: сот. Юліан Головінський, підполк. Михайло Колодзінський, Роман Шухевич, Дмитро Грицай, Олекса Гасин, сот. Ріко Ярій, Богдан Рибчук, о. Ярослав Чемеринський, Василь Сидор, Осип Карачевський, Володимир Гринів.

Важливою функцією ОУН у тридцятих роках було становлення перед народом ідейних дороговказів, або, як висловлювався Ярослав Стецько, — «семафорів». Тому нарід ішов за ОУН, яка була справжнім авангардом визвольної боротьби (ст. 37, 88).

Дуже суттєвою в ОУН була теза, що боротьба за національну державу мусить тісно поєднуватися з боротьбою за справедливий соціально-економічний лад і людські права: «без національної свободи не можна досягти соціальної. Без національних прав немає людських прав» (ст. 81).

Про головного ворога України Степан Галамай пише: «Російська імперія, що є витвором російського народу, є головною перешкодою в питанні перебудови світу на принципах суверенних держав... роз-

членування, дезінтеграція імперій, а в тому найперше російської імперії є конечною і необхідною передумовою забезпечення у світі тривалого миру й справедливості» (ст. 46). Необхідне «повне, отже наскрізь революційне протиставлення української суті московському давунові, велико-руському октопусові» (ст. 46). Автор покликається на Тараса Шевченка, який «стояв за плекання свідомості, що москвини є головним ворогом українського народу» (ст. 54). Автор висновує: «Найявнішим і найосновнішим спільним знаменником державних формацій 1) Московщини, 2) Росії і 3) СРСР є безсумнівний стан, при якому тільки московський народ був і є в усіх формаціях єдиним державним і зверхнім або панівним над десятками поневолених народів» (ст. 67). Автор наводить слова Варвари Жукової на процесі СВУ-СУМ, 1930 р., яка заявила: «Необхідною передумовою цілковитого злиття (української духовості — А. Б.) із західною духовістю є радикальне пірвання всіх зв'язків із дуже шкідливою для нас, східною московською духовою культурою, як большевицького, так і містично-орієнтального покрою» (ст. 130).

Деякі ідеологічні поняття не зовсім чітко з'ясовані. Наприклад, не помітна різниця між патріотизмом і націоналізмом (ст. 105). Пояснення, що «націоналізм є вольове унапрямлення політичних прагнень...» (ст. 140), а «патріотизм є емотивний настрій» не вистачальне, бо з патріотизмом є часто пов'язана волева дія, а націоналізм може бути лише розумовим і декларативним виявом без вольової дії. На нашу думку, основною різницею є відношення до цілої нації і життя цілої нації в минулому, сучасному й майбутньому. Націоналізм є мотивований ідеологією, а патріотизм може бути суто спонтанним, вихованим від дитинства явищем. Патріотизм не обов'язково пов'язаний з політикою, але націоналізм не може існувати без певного пов'язання з політичним життям нації.

До питань, що турбували «тридцятників», належало розрізнення між «націоналізмом» і «революційним націоналізмом». Поняття «революція» і «революційна дія» пояснювали як насильну боротьбу, зокрема збройну. Щойно в другій половині сорокових років Петро Полтава, Ярослав Стецько і Степан Бандера розпрацювали концепцію національної революції як всеобіймаючого процесу в політичній, соціальній, культурній та економічній ділянках, коли нищиться весь ворожий окупаційний режим і будується українську національну державу на зовсім нових, національних основах. Основи такого розуміння «революції» накреслив ще Микола Міхновський, а потім цій темі багато уваги присвятив Дмитро Донцов у двадцятих роках. Коли ОУН прийняла назву «ОУНР», то відтоді прийнято формально (на IV ВЗ ОУН, 1968) концепцію національної революції як всеохоплюючого процесу боротьби між поневоленим народом і панівним, імперським, у протигагу до «еволюційного націоналізму».

Більш-менш від 8-го розділу, Степан Галамай обговорює національно-визвольну боротьбу сорокових років. Але це фрагментарне, не систематичне, не загальне обговорення. Автор затримується над Українським Національним Комітетом у Кракові (1941), Похідними Групами ОУН під проводом С. Бандери, большевицькими звірствами в 1941 р. над українцями, німецькою колоніальною політикою й масакрами на Волині.

Поданий список 26 чільних діячів ОУН, які загинули в боротьбі з нацистською Німеччиною (ст. 183). Цей список доцільно доповнити ще такими визначнішими постатями: пор. Осип Карачевський-Свобода (член КВШ ОУН у 1941 р., командант підстаршинської школи в Радехові, закатований в Авшвіці, 1942), Олена Теліга (націоналістична поетеса, розстріляна в лютому 1942), хор. Юліян Ковальський (ДУН-УПА, травень 1943), пор. Іван Перегійник-Довбешка-Коробка (командир другої сотні ОУН-УПА, лютий 1942), сот. В. Івахів-Сонар (військовий референт ОУН у Крайовім Проводі на ПЗУЗ після Сергія Качинського, командант підстаршинської школи в Поморянах, заступника ВО УПА «Заграва», травень 1943), майор Іван Білик (шеф штабу УПА-Південь, серпень 1943), Ярослав Петrenchко-Греб (керівник СБ у КП ОСУЗ, листопад 1943), к-р Сильвестер Затовканюк-Пташка (ВО «Заграва», лютий 1941), Іван Мокрій-Байда (окружний провідник ОУН Івано-Франківщини, травень 1944), сот. Буревій (вінничанин, квітень 1944).

Деяких найважливіших подій у періоді німецької окупації автор не порушує (II і III Великі Збори ОУН, створення УГВР, творення міжнародного фронту визвольних рухів і ін.). Дещо є про визвольну боротьбу на Вінничині на основі книжки Є. Алетіано-Попівського. Автор відмічує, що II Конференція ОУН (квітень 1942) прийняла концепцію двофронтової війни (ст. 216). Її засновки є виложені в Постановках II ВЗ (квітень 1941). Автор твердить, що відділи УПА діяли до 1950 р. (ст. 222). Але безсумнівним є факт, що організовані дії ОУН-УПА тривали до половини п'ятдесятих років.

Від розділу II Галамай переходить до опису дій ОУН в діаспорі після 1945 р. Про грандіозну масову героїчну боротьбу ОУН-УПА в періоді 1944–1954 проти російських агресорів немає майже нічого. Від розділу 12 є згадки про події в Україні від другої половини 1960-их рр. Автор, мабуть, переочив інформації про те, що ренегата-большевика Ярослава Галана не вбили українські націоналісти (ст. 300), а таки НКВД. (гляди вияснення Степана Сороки з 6 травня 1975 р. «Визвольний шлях», грудень 1976, і студію П. Терещука О. Матли — *«Історія одного зрадника»*, Торонто, 1962).

У книжці є показчик осіб, але нумерація цілком неправдива, мабуть, перед друком були змінені числа сторінок, але ці зміни не введені у показчику. До того, пропущено багато осіб, про яких мова в тексті. Книжка збагачена понад 40 світлинами, але немає їх списку, ні про декого з них немає у показчику осіб. Є 8 сторінок селективної бібліографії, що далеко не репрезентативна щодо порушених у тексті тем. У бібліографії подані твори Р. Задеснянського. Р. Млиновецького і Р. Паклена, але не зазначено, що всі три є псевдами однієї особи — Романа Бжеського. До мінусів книжки належить дещо завелика кількість мовних помилок, деколи по кілька на одній сторінці.

Помимо різних «технічних» помилок, недотягнень і пропусків, книжку Степана Галамая повинні прочитати не лише «тридцятники» як історичний спогад, але й вдумливі політики, публіцисти й виховники нації.

Щира бесіда

Святослав КАРАВАНСЬКИЙ

ЛИХО З РОЗУМУ

Питання: Чи є потреба розподіляти Україну на національні території, про що твердить В. Чорновіл?

Відповідь: Прочитавши про таку заяву, зроблену В. Чорноволом для московської газети «Куранти», я, сказати правду, не знав, що й думати. Трохи поміркувавши, я дійшов висновку, що газета щось перекрутила, як це часто буває з газетами. Коли ж газета не перекрутила, то тоді щось перекрутилось у головах колишніх дисидентів.

Українці становлять в усіх українських територіальних утвореннях — областях — більшість. Винятком є Крим, який не є областю, а автономною республікою. Та про автономію Криму навряд чи треба сьогодні говорити: Крим її уже має.

Щодо решти території України, то сучасні українські закони надають національним меншинам в Україні якнайширші права, яких не мають меншини в жодній цивілізованій країні світу, в тому числі і в колишніх радянських республіках Прибалтики. Говорити про якісь ширші права для меншин можуть лише проімперські кола, які під розширенням прав меншин розуміють привілеї для колишньої імперської нації. Коли з цих кіл виходять розмови про національні автономії, тут нема нічого дивного: це спекулятивні махінації, що їх можуть підтримувати усі антиукраїнські середовища від комуністів до відвертих шовіністів. Коли ж про національні автономії починають говорити колишні дисиденти, можна лише розвести руками.

Під сучасну пору є підстави говорити про самоуправління молдавських, болгарських, угорських національних районів: районів, а не областей. Бо областей, де переважають меншини, в Україні нема. Навіть у таких містах, як Одеса, українське населення становить більшість.

У тому ж повідомленні преси, де Чорновіл говорить про потребу розподілу України на національні території, сказано, що він має намір кандидувати на пост Президента України. Невже ж Чорновіл думає, що його ідея розподілу України додасть йому виборців? Щодо шовіністичних кіл, то вони не голосуватимуть за Чорновола, хоч би він і гопки скавав. Шовіністам не треба національної автономії з рук «бандерівця». Вони голосуватимуть за «свого» Гриньова. Чорновіл же втратить симпатії українських патріотичних кіл. Наслідок цього буде один: патріоти голосуватимуть за Кравчука або іншого колишнього номенклятурника, хто має досить глузду не висловлювати перед виборами ідей про розподіл України.

Я маю велику підозру, що газета «Куранти» щось наплутала. Але диму без вогню не буває. В. Чорновіл уже виявляв схильність потурати безпідставним вимогам. Свого часу він обурювався тим, що розпорядження уряду з Києва надходять у Крим українською мовою. Так, ніби освічені росіяни не годні зрозуміти української мови, яку розуміють і неосвічені прості люди. І це було тоді, коли 54% кримського населення проголосувало за незалежність України, а отже і за Україну. Ті, що голосували за Україну, голосували і за всі закони, що їх видасть незалежна Україна. Проти цього була меншість. І меншість галаслива, хуліганська, агресивна. Демократ же, коли він справжній демократ, мусить стояти по боці більшості: це і є найвищий закон демократії.

Російська меншість в Україні має сьогодні більше прав, ніж українська більшість. Усякі ж потягнення про надання меншості ширших прав — це спекулятивні махінації з метою позбавити українців і тих прав, які вони мають на папері.

Дуже прикро, що до цих махінацій приєднують свій голос і колишні дисиденти.

ЛИЦЕ-В-ЛИЦЕ З ПРАВДОЮ

Питання: Як можна окреслити ставлення Вашингтону до України?

Відповідь: Ставлення Америки до інших має свою традицію. Традицію ставлення Вашингтону до України дослідив американський журналіст і політолог — українець М. Куропась — в газеті «Ukrainian Weekly».

На Версальській конференції американська делегація радила українській делегації воз'єднатися з Росією. Тодішній державний секретар Лансінг заявляв: «Ми не можемо визнати незалежності України. Бо тоді кожен один робитиме, що йому заманеться і прямуватиме, куди йому заманеться».

Коли вирішувалась доля Галичини, американські українці відвідали Державний департамент, бажаючи вплинути на американську позицію. Державний секретар Гьюз сказав: «Тепер кожен хоче незалежності, навіть місто Фіюм».

Президент Ф. Рузвельт визнав ССРСР 1933 р. під час апогею голодомору в Україні. Як свідчать документи, адміністрація Рузвельта мала повне уявлення про злочини Сталіна, але закривала на них очі, аби й далі «демократ» Сталін — як вважали дорадники — тримався при владі. Передачу Сталіну Східної Європи ці самі дорадники пояснювали потребою підтримати «демократа» Сталіна у боротьбі проти «консервативних» елементів у партії.

Президенти Ніксон, Форд і Картер і собі живилися советською дезінформацією. Вторгнення Росії до Афганістану було шоком для Картера.

Джордж Буш відчайдушно старався врятувати М. Горбачова від «консерваторів», радячи українцям не вдаватися до «самовбивчого націоналізму».

І ця традиційна лінія Америки не змінилася і сьогодні. Як повідомила американська преса, нинішній державний секретар В. Крістофер у розмові з міністром закордонних справ України А. Зленком прочитав йому нотацію за нібито наявну в Україні дискримінацію росіян. Чи не перегукується «дискримінація росіян в Україні» з боротьбою демократа Сталіна проти консерваторів»

Цей же В. Крістофер в одному із своїх інтерв'ю заявив, що у конфлікті в Югославії завинила Німеччина тим, що занадто квапливо визнала незалежність Боснії та Хорватії. Ця заява розкриває ставлення Крістофера, а отже і Вашингтону, до подій у Югославії і до незалежності поневолених народів, а також пояснює повну байдужність США до боснійської трагедії, де має місце неприхована агресія та відвертий геноцид.

Очевидно, що традиційно великих симпатій незалежність України у американських достойників не викликає. Усі заходи Вашингтону в його стосунках з Києвом спрямовано на те, щоб Україна добровільно позбулася атомної зброї, ставши безборонною перед агресивним сусідом.

Треба мати на увазі, що офіційні заяви і побажання Вашингтону – це вияв дипломатичної етики. Щождо вартості заяв і обіцянок американської адміністрації, то слова є слова. Під час перевиборної кампанії президент Клінтон обіцяв змінити ситуацію в Югославії, але свої обіцянки не виконав. Обіцяв він і припинити депортацію втікачів з острова Гаїті. Сьогодні ж гаїтян і далі депортують.

Реально (фінансово) Вашингтон, як і досі, допомагає лише Росії, а від України хоче лише розброєння.

Такі є факти, а факти, казали колись, уперта річ.

3 листів до Редакції

ДУЖЕ ЦІННА КНИЖКА...

Шановні Добродії українського художнього слова!

Випадково дісталася мені в руки дуже цінна книжка спогадів д-ра С. Шухевича «Моє життя», кількатомні військові мемуари якого я зі страхом Божим зберіг у своїй бібліотеці у тяжкі роки переслідування національно-патріотичної думки, затирання всього, що було пов'язане з Січовими Стрільцями, армією УГА, не говорячи вже про пізніші політичні формації. Книжку я отримав на кілька днів, одним духом перечитав її (не можу сказати, що дуже уважно), написав рецензію, об'єднавши це із ще однією, аналогічною. Дуже буду радий, коли цей голос з України дійде до українських читачів в діаспорі. Така література мене цікавить ще тому, що я уклав проспект видань «Українські мемуари» (35 томів) коли в нас лише стало розвиднюватися, запахло весною національного відродження. Робив доповідь про українську мемуаристику в Інституті літератури, де я працюю (вже 34 роки), на засіданні Міжнародної асоціації українців, передав проспект Канадському Інституту українських студій, але... перспектив видати і перевидати хоча б кілька книжок спогадів нема серед них чимало рукописів неопублікованих, хоча б розшуканий мною мемуарний твір Є. Чикаленка «Україна 1918–1919 року»; назва моя, рукопис без назви; це розлогі, дуже цінні записи–роздуми хронологічні відомого діяча і видавця). Паперова скрута гальмує солідні видання, з'являються переважно брошури.

Посилаю Вам свою скромну, аж надто як про гімни, книжечку. Радуймося, що разом з народом воскресають і його гімни (гимни, славні). А може знайдеться якась спілка патріотів, що зможе перевидати мою книжечку набагато краще?

З глибокою повагою і вдячністю,

Червень, 1991 р.
Федір Погребенник

«ФІЛОСОФІЯ» РОМАНА КІСЯ

(Скорочено)

Хвальна Редакціє!

Мені здається, що настала потреба критичніше поглянути на статті Романа Кіся, що від деякого часу публікуються мало не в кожному числі «Визвольного шляху». Попри всю свою «вишуканість» і «науковість» стилю та начебто патріотичний тон, Роман Кісь кохається в російській ідеї і постійно її акцентує, всіляко наголошуючи на її «месіанстві», «величі» і т. д., очевидно, за незнанням інших національних ідей. В той же час до української ідеї в нього відношення досить скептичне. По ньому, вона не заслуговує на будь-яку серйозну філософську аналізу. Розглядаючи українську проблематику, Р. Кісь нівелює всі її досягнення і лише постійно нарікає, як тут все безнадійно, як ми не доросли ні до чого (й перераховує при цьому алькоголізм, проституцію, злочинність і т. д.).

Принагідно хотілось б спитати Кіся, а в якій країні все так добре, і для чого вимагати від України якоїсь абстрактної досконалості в галузі моралі, суспільної гармонії тощо, коли цього ніде немає в природі? Навпаки, якби Кісь мав нагоду проїхатись по деяких інших країнах світу, чи то Заходу, чи т. зв. Третього світу, то він би побачив, наскільки ще вище на Україні стоїть в порівнянні і мораль, і суспільні відносини, не дивлячись на всі тамтешні соціальні «завихрення». І проблема тут не в якомусь моральному виродженні українського народу, що намагається доказати Роман Кісь (теперішній всезагальний занепад моралі — явище, притаманне для кожної країни світу, незалежно від суспільного ладу), а в тому, що не маючи своєї державности, народ завжди перебував в підневільно-колоніальному стані духа, і лише повна стабілізація державности зможе вивести народ із цього стану. Вимагати ж від України якоїсь особливої «ангельської» гармонії в ділянці духовости, чи моралі, не виглядає серйозним. Ми живемо в реальному, а не в надуманому світі, і тому в кожній країні існує п'янство, проституція і всілякі інші суспільні недуги, так що Україна в цьому пляні не може бути якимось особливим винятком. Скажімо, в пропагованій Кісем Росії ці соціальні недуги набрали в десятки раз більшого масштабу.

Що завжди було (і зараз є) найбільш небезпечне для України, то це отой віками прищеплений українському загалові комплекс неповноцінності себе по відношенню до свого інородного сусіда, не дивлячись, якого б кольору шкіри цей сусід не був. Це й породило оту вікову нещадну міжусобицю серед своїх, і в той же час, майже ідолське поклоніння перед чим-небудь чужим, — саме тому завжди на Україні найкраще жилося чужинцям.

Для того, щоб вилікувати маси від комплексу національної (в даному випадку — малоросійської) неповноцінності, потрібна не

пропаганда російських ідей (а la російським месіянством, як у Кіся), що лише підсилює даний рабський комплекс; а потрібне повне відокремлення від всякого роду російщини, і повернення в річище світової культури, світової ідеології й філософії. На російському заїждженому конику даліше Східньої Європи чи Монголії не заїдеш, і це мав би усвідомити філософуючий Кісь, ото ж досить нас кормити байками про російське месіянство, про велич російської філософії і т. д.! Всім цим уже кормив нас достатньо російський большевизм, хоч можливо й з дещо іншою метою. Тепер настав час для повної переорієнтації цінностей.

Для дописувачів типу Кіся, у цьому пляні може бути одна настійлива порада: ніколи не можна застосовувати серйозного наукового підходу до ненаукових речей, розглядаючи псевдокультуру за культуру, а маячню параноїдального шовінізму — за філософію. Лише повне ігнорування російської ідеї, як такої, зможе «неутралізувати саму цю ідею» (висловлюючись стилем того ж таки Кіся). І замість того, щоб копатися у поношеній й нікому не потрібній білизні «старшого» брата, чи не краще було б зайнятися синтезом питань філософії українського месіянства, де ці теми розроблені значно глибше й достойніше, бо будувалися на реальному національному ґрунті, чого в космополітичній російській ідеї ніколи не було. Однак, комплекс малоросійської ментальності (недооцінкою себе й переоцінкою сусіда), як видно, далі стоїть на заваді...

Я вважаю, що редакторів й читачів ніколи не повинна підводити штучна «високоосвіченість» стилю, що притаманна для деяких публікацій з України (зокрема Р. Кіся), а в першу чергу, виловлення в їх змісті того, що пропагують дані публікації і кому вони, кінець-кінцем, вигідні.

Грудень, 1993 р.

З повагою,

Степан Сорока

соціолог, колишній політв'язень

СПОГАДИ ПРО УПА — ВАЖЛИВІ ДОКУМЕНТИ

Вельмишановна Редакціє,

Висилаю Вам цікаві спогади воїна УПА, які прошу опублікувати на сторінках Вашого журналу, який ми регулярно одержуємо.

Це лише незначна частина з того, що я записав на магнітофон. Вони варті того, щоб їх видати окремою книжкою, тим більше, що в мене є ґрунтовна документація до них: фотографії із Сибіру і з життя членів-воїнів УПА після повернення, статистики, списки усіх воїнів, що загинули і тих, що досі живуть. Якби знайшовся видавець (не так

видавець, як гроші, бо видати можна і в нас, бо на Україні — набагато дешевше, ніж у Ваших краях), я охочий підготувати таку публікацію до друку. А видавати отакі матеріали конче потрібно, бо це ж документи тяжкої, але героїчної доби. На них повинні виховуватися солдати нинішньої Української Армії. А це виховання, ох, як потрібне!

Я знаю, що у Вас на еміграції отаких спогадів — море. Це так! На еміграції їх писали і друкували, часто додаючи до правди фантастичні вигадки. На Україні, а тим більше, в Сибірі, не можна було про те ні думати, не то писати! Тому спогадам тих людей, що пережили ці кальварії (а їх залишилося не так вже багато), я прикладаю велику вагу.

Ще хочу нагадати, що до поїздки у Сеньовидне захопив мене мій друг Микола Ценко із Філядельфії, уродженець цього села.

Зі щирим привітом,
М. Мушинка

Високоповажаний Пане Редакторе!

Осмілююся вислати Вам одне з наших видань — дослідження Олеся Пошивайла «Етнографія українського гончарства», щоб заощадити Вам клопоту шукати його по книгарнях. Сподіваємося, що Ви будете цьому раді!

При цій нагоді, коли б «Етнографія...» Вас зацікавила й удостоїлася Вашої пильнішої уваги, просимо розмістити у Вашому виданні коротку анотацію-рекламу й сповістити своїх поважних читачів у цілому світі про те, що книгу можна замовити безпосередньо в Україні (за адресою: Україна, 315120, Полтавщина, Опішне, Видавничий Центр «Українське Народознавство»). Вартість книги — 25 американських доларів. В гуртових замовленнях знижка на 20%.

Книги ми можемо надсилати поштою безпосередньо за адресами читачів, які виявлять бажання мати в своїй бібліотеці нове видання й сповістять про це Вашу Редакцію або наш Видавничий Центр.

Окрім нашої анотації-реклами на книгу «Етнографія українського гончарства» надсилаємо Вам також інформацію про деякі інші видання в Україні.

Дякуємо Вам заздалегідь за Вашу ласкавість й залишаємося з правдивим пошануванням до Вас.

Ігор Пошивайло
директор Видавничого Центру,
«Українське Народознавство»

ЗАСТУПНИКИ «ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ»

АВСТРАЛІЯ:

*Postup Ukrainian
Co-operative Trading Society,
902 Mount Alexander Road,
Essendon, Victoria, 3040.*

КАНАДА:

*The League of Ukrainians in Canada
140 Bathurst St.,
Toronto, Ont., M5V 2R3*

АРГЕНТИНА:

*W. Zastawnyj
1425 Soler, 5039 – BS AIRES.*

НІМЕЧЧИНА:

*"Schlach Peremohy"
8000 München 80,
Zeppelinstr. 67.*

БЕЛЬГІЯ:

*Mr. O. Kowal
72 Blvd, Charlemagne,
1040 BRUXELLES.*

США:

*Mr. H. Cebrij
136-2nd Ave.,
New York, N.Y., 10003.*

ФРАНЦІЯ:

*Union des Ukrainiens de France
186, Blvd. St-Germain,
75261 PARIS Cedex 06.*

Офіційним представником «Визвольного Шляху»
в Чехії і Словаччині є н. рег. Микола Шатилов.

«ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ» — ЦЕ НАЙКРАЩИЙ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ І НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ МІСЯЧНИК ДЛЯ ВСІХ: КОЖНОГО УКРАЇНЦЯ І КОЖНОЇ УКРАЇНКИ. СЛУЖИТЬ ТІЛЬКИ ІНТЕРЕСАМ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ І РОЗБУДОВІ ТА ОБОРОНІ ЙОГО ДЕРЖАВНОГО ЖИТТЯ!

СПОВНІТЬ СВІЙ ОБОВ'ЯЗОК: ВПЛАТИТЬ ПЕРЕДПЛАТУ, ПРИЄДНАЙТЕ НОВИХ ЧИТАЧІВ І ПЕРЕДПЛАТНИКІВ ТА РОЗПОВСЮДЖУЙТЕ ЙОГО ВСЮДИ, ДЕ ЖИВУТЬ УКРАЇНЦІ.
